

ДУНАЯ

№ 5 2019

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.

Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

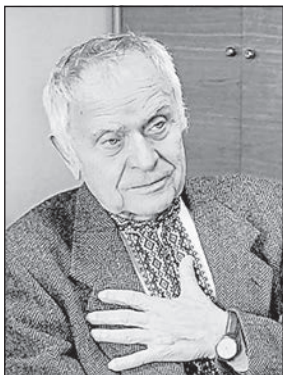
e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Дмитро Павличко Добірка поезії	2
Надія Вархол Людина з гармонікою	10
Валерій Шевчук Мор	13
Душан Мітана Полегшуючі обставини	22
Олександр Шокало 200-ліття Пантелеймона Куліша: «Будьте самостійною силою...»	28
Микола Мушинка Патріарх україністики Словаччини. Пам'яті академіка Миколи Неврлого (1916-2019) ...	45
Павло Лопата Віктор Домонтович, Віктор Бер і той же самий Віктор Петров (1894-1969)	52
Віра Ганчар Інший опришок	59
Наталія Ребрик Вісімдесятникові – шістдесят. Петро Мідянка	66
Віталій Мацько Подорож у ретроспекцію	71
Надія Ференц Творчість С. Макари в рецепції М. Романа	73
Микола Мушинка Ікони Пряшівщини в освітленні львівської дослідниці	77
Лемківщина 1923 та 1938 років у фотографіях	80
Образ жінки у творчості О. Новаківського в освітленні львівського мистецтвознавця	82
Мирослав Сополига Без гніву й упередження	85
Микола Дупляк Діяльність служб безпеки Народної Польщі щодо українців у 1944-1989 рр.	89
Дещо про варшавський «Українських альманах» ...	94

ПОЕЗІЯ

Дмитро ПАВЛИЧКО

ДУХ СВОБОДИ

Ти не знатимеш дня, ані ночі, коли
Дух свободи прийде в твоє серце лякливе.
Страх покине твою насторожену плоть,
Сповнить сонце тебе і презирство до смерті.

Але сонця й жаги споневажити смерть
Не побачить ніхто на твоєму обличчі.
І від слова твого відсахнуться брати,
Ти горітимеш сам, наче ватра в пустелі.

Ти підеш до людей, до народу свого,
Ненаситних рабів ти покличеш до зброї,
А вони доїдять свій обід, позіхнуть,
На тяжкі кулаки покладуть свої щоки.

І заснуть! Ти пождеш. Заговориш до них,
Та вони не дадуть говорити. Навіщо?
І твій голос помре, вкритий реготом їх,
І не знайде твій зір в їх очах порятунку.

Та блукатимеш сам по старих цвинтарях,
Гробу свого й хреста будеш пильно шукати,
Наче мрець, що піднявсь визволяти рабів,
Та збагнув, що раби хочуть бути рабами.

Ким ти був, пригадай, як мовчав і тремтів,
Як свій розум ховав од підступного слуху.
Як заради життя прикидався рабом,
Був рабом і хотів бути в рабстві до скону.

За тобою брати не підуть, ти не клич,
Сам піди й покажи, як при зброї вмирати,
Як текучим вогнем відмивати лице
Перед смертю від фарб і від гриму покори.

Сам іди! Не спиняйся! І не слухай здаля,
Чи вже встали брати, на кулаччі послулі;
Ти на землю впади, хай пригорне земля
Твої рани й слова, серцем зібрані кулі!

29.06.2013

СПОГАДИ КОНЯ ІВАНА МАЗЕПИ

Я працював колись у Польщі,
І змалку мав ім'я Івась;
З козацьких коней, з Нехворощі
Родина вся моя велась.
Служив я в одного магната
З Мазепою у Польщі тій,
Мазепа був мені за брата,
А я носив його, як змій.
Як змій крилатий, так ласкаво
Мазепа називав мене.
О дорога моя Варшаво,
О мій далекий, юний сні!
Біда! Наш пан, що звався Пасек,
Мав гарну жінку, паню з пань,
Любив її і я, Івасик,
Мазепа ж гинув з ревнувань,
Бо він кохав її безмежно
(Таке буває між людьми!),
Але поводивсь обережно,
Щоб не запасти до тюрми.
Але той Пасек сам догледів,
Що зрада сталася вночі,
Ревів, неначе сто ведмедів,
Замкнув жону на всі ключі.
Втім наказав Мазепу взяти,
Припнути до мого хребта,
Мене із вершником прогнати,
Вогонь вчепити до хвоста, –
Щоб я, втікаючи від смерті,
Мав побратима свого вбить...
Я біг крізь глоди – ми подерті
Були за бігу першу мить.
А далі я примчав до дуба,
І терся до його кори,

Порвалася вужівка груба,
Зраділи ми, як бахури.
А далі ми через вертепи
Полинули, як журавлі,
До рідного села Мазепи
На ситій київській землі.
Коли ж він став гетьманувати,
Не брав мене вже під сідло,
Приходив тільки, щоб згадати,
Поцілувать мене в чоло.

1.07.2013.

КУКІЛЬ

Мій батько вибирав зернини кукілю,
Руками в решеті гортав злотисте жито,
І чорні зернятка ловив, неначе тлю,
І, спалюючи їх, він мовив сумовито:

«На полі нашому кукіль росте, як глід;
Там, де я сію хліб, хтось трійло сіє люте».
Я батькові кажу: «Напевно, то сусід.
Підстерегти б його та палицею втнути!».

А батько посміхнувсь: «Не так воно, не так!
То не сусід, а чорт сподобав наше поле,
І свій диявольський він засіває злак;
Поли його, пали – не вб'єш нічим, ніколи».

Я батькові кажу: «Та най собі росте,
Рожево-білий цвіт – то для бджоли принада!».
А батько мій: «Мовчи! Там, де кукіль цвіте,
Росте серед людей ненависть, підла зрада».

Втім надійшла до нас пайдьошників гурма,
Стопчатівські стрибки плелися поміж ними.
Перешукали двір. Бандерівців нема.
А нас вони спекли очима вогняними.

Пішли. А батько мій розвеселивсь нараз,
І каже: «Не журись, подумаймо про жито,
Бо цей жахний кукіль, що гостював у нас,
На полі нашому буде вночі забито».

1.08.2013, Львів.

ЗАПАМ'ЯТАЙ!

Запам'ятай, якщо ти українець:
Твоя земля – від Сяну по Кавказ.
Ти – Святослава правнук, мазепинець,
Для тебе «Заповіт» писав Тарас.

Сонце правди, що тебе зігріло,
Не задушить імперська Москва.
Україна – кров твоя і тіло,
І душа твоя, повік жива.

Запам'ятай, якщо ти не заброда,
А син і воїн рідної землі:
Твоя любов і мова, і свобода –
То вірна зброя на твоїм крилі.

Сонце правди, що тебе зігріло,
Не задушить імперська Москва.
Україна – кров твоя і тіло,
І душа твоя, повік жива.

Запам'ятай, якщо ти йдеш до бою:
За правду полягти не всім дано!
Як ти впадеш, народ підніме зброю
І вічне синьо-жовте знамено.

Сонце правди, що тебе зігріло,
Не задушить імперська Москва.
Україна – кров твоя і тіло,
І душа твоя, повік жива.

28.04.2014.

ПІСНЯ ПРО ХОРТИЦЮ

Наша воля не прийшла із Відня,
Із Москви й Варшави не прийшла.
З Хортиці вона, печаль всесвітня,
Кров і піт з козацького чола.

Я пройду Тарасові дороги,
Поклонюся хортицькій траві.
Україно, чуєш: б'ють пороги
Сковані твої, але живі!

Наша мова не прийшла з Ростова,
З Петербурга й Волги не прийшла.
З Хортиці вона, душа Дніпрова,
Хліб і сіль з козацького стола.

Я пройду Тарасові дороги,
Поклонюся хортицькій траві.
Україно, чуєш: б'ють пороги
Сковані твої, але живі!

Наша пісня – то не срібла жменя,
То зерно з козацького снопа,
То героїв хортицьких наймення,
Скреслі у псевдонімах УПА.

Я пройду Тарасові дороги,
Поклонюся хортицькій траві.
Україно, чуєш: б'ють пороги
Сковані твої, але живі!

26.11.2013, Київ.

ВІЙНА

Донбас горить! На обрії – заграва.
Іде війна! Московська ненасить
Зажерлива, ненатла і кривава
Відкрилася. Нахлинула орава
Убивць на мій народ. Донбас горить!

Іде війна! Кремлівська параноя
Невичерпна. Йде сім століть війна.
Та не оберне ні тюрма, ні зброя
Мого народу в темного ізгоя,
Державника – в раба і плазуна.

О, ця війна не відає начала,
А скін її – не злагода, не мир,
Бо мирні нам дає Москва лекала,
Щоб наша кров у горло їй стікала,
Щоб напивався дух її – упир.

Іде війна! Я тямлю епізоди,
Коли згоряла мова, наче кров,

Насильно схрещувалися народи,
Давались ордени та нагороди
За зраду рідних націй та церков.

Ще юного мене в залізні кліщі
Ця битва, як січка, затягла.
Горіли в лісі на грабовім річці
Мої літа учнівські та зловіщі,
А я в траві ховався, як бджола.

Я знаю біль сумлінного докору,
Але з війни тієї я не втік,
Коривсь, та не підносив руки вгору,
Молився за відновлення собору,
Як будівник, мозольний чоловік.

Іде війна! То не димок з кураю,
А чорний чад на вічній цілині
І чорне спаленище з мого краю.
Я все життя на цій війні вмираю
І воскресаю я на цій війні!

Іде війна! Палають балаклави
На чолах та очах жахних заброд.
Без маски я втинаюсь в рідні лави,
Та з іменем, і з прапором держави,
За ворога могутніший стократ.

11.06.2014, Конча-Озерна.

СТІНА

На східних межах України
Нема кордону, є стіна,
Але не з каменя, не з глини,
Не з цегли, дерева й вапна,
А з кості й крові мого роду,
Катованого лиш за те,
Що любить він життя й свободу,
І людяне ество святе.

Стіна, будована царями,
На нашій, не своїй землі,
Стоїть, а в ній ворота й брами

Вартують досі москалі.
Був час, коли той мур ховала
Від ока людського Москва,
Та вже його не мурувала –
Була слабка, напівжива.

Втім знов царі встають з могили,
Знов бій клекоче на Дінці,
Степів луганських сиві схили
Горять, чорніють, як мерці.
Жахна стіна із кості й крові
Мого народу знов росте,
Втішаються брати-майстрові,
Московське нелюддя круте.

Планета чує громи бою,
Світ молиться за мир щодня,
А мир, встановлений Москвою, –
То підла тиша, то брехня.
А та стіна – моя родина,
Де наша кість і кров стоїть –
То правда москалів єдина,
Збудована за сім століть.

Прийдіте ж ви, часи й народи,
До тої нашої стіни,
Чи по війні, в годину згоди,
Чи за годину до війни,
І помоліться ревно Богу
За свого щастя мирну мить,
Коли України перемогу
Всевишній поблагословить!

17.06.2014, Конча-Озерна.

І напочатку, і наприкінці
Свого життя
Я був
У космосі, неначе у яйці.

Я був, як думка, тонка і сліпа,
Хотів дізнатися,
А де шкарлупа
Мого існування?

Не дізнався, але жиє,
Моя Україно, слово твоє,
Всесвіт,
В якому іскра мерехтить –
То мого існування непогасна мить.

10.05.2014, Київ.

ЖИТТЯ

Життя не хоче відкривати
Свій жах людині молодій.
Всезнаюче воно, як мати,
На грудях та в колисці мрій
Тебе вигойдуює, а горе
Своє, мов крадені скарби,
Складає в схованки й комори, –
А ти не бійсь його, люби!
Люби ж те все, що серце тисне,
Прекрасно-хиже, молоде,
Що проти тебе йде навмисне,
Печаль на розум твій кладе!
Люби ж те все, що ледь відкрити,
Знадливе й схильне до проклять,
Люби жахні метеорити,
Що біля тебе пролетять!
Люби своє життя, як диво,
Як щастя бути – й між людьми
Збудити світло й терпеливо
Нести покликання пітьми;
Не починати все ab ovo,
Але знайти вогонь в золі,
І хоч одне безсмертне слово
Покинути на цій землі.

30.06.2014, Конча-Озерна.

Редакція журналу «Дукля», письменники й уся українська громада Словаччини вітають письменника, поета, перекладача, громадського діяча, великого друга Словаччини Дмитра Павличка з його життєвим ювілеєм – 90-літтям. Він весь час живе для людей, працею служить Україні.

Дмитре Васильовичу, зичимо Вам міцного здоров'я, благополуччя, щастя. З роси і води!

ПРОЗА

Надія ВАРХОЛ

ЛЮДИНА З ГАРМОНІКОЮ

В пишну літню пору, підсилену пахощами липини, білява Катрена з аквамариновими, блакитнувато-зеленими очима так і поринула в чудодійне кохання. Закохавшись до нестями - чи то в блискучі, наче чорнослив, Юркові очі, чи то в його тужливу, меланхолійну мелодію губної гармоніки - вона в чарівну *янську*¹ ніч непомітно терла *липником*² по його кошулі, щоб він до неї так щільно прилип. Та все марно, бо її парубійко, хлопець-мандрівець з гармонікою, пропав кайдом-тайдом, не цікавившись більше нею, ні зародком нового життя, який засіяв в її лоно, ніби взагалі їх не було на світі. Його неспокійний, вільнодумний дух далі йшов за звуком губної гармоніки, який літав, мов пір'я у вітрі, і хтозна-куди його завів, якими сивастими полями, зеленими гаями... А звістки про нього до Катрени не долинали. Світловолосій бідолашниці так і не вдалося приховувати вагітність кроєм сукні, її дні минали в каянні та наріканні. Вже сільська громада грішницю так не карала, як її попередниця, яких вагітних прив'язували в залізні *куни*³, вмуровані в церковну огорожу чи прилюдно відрізували дівочу косу і так зганьбували, лише сільські куратори її чемили на межі трьох хотарів, щоб запобігти великим бурям, блискавиці-перунові. Ставши ганьбою для всієї своєї сім'ї, батьки її прогнали геть – світ за очі. І так вона, жалюгідний вигнанець, з *копилям*⁴ на руках не раз під плотами ночувала, аж допоки не примандрувала в невеликий курортчик, найдешевший в тодішній Австро-Угорщині. Та Катрена ударила лихом об землю. Проїшовши крізь парадну вхідну браму, яку власник саме забув закрити, оточену двома левами, ніби Левові ворота, опинилась на невеличкому подвір'ї вілли з написом «Мікени», прикрашеної червоно-коричневим ґанком та сходинками, привабливий фасад якої оповився диким виноградом. У виблисканих барвах скляних куль: синіх, рожевих, зелених, фіолетових, золотистих, що височіли на тичках, прикріплених до запашних троянд, віддзеркалювалась овальна викривлена жіноча постать з білою, неприродного вигляду, перинкою на руках, змучено присіла на колоду... світлий та ясний аквамарин з блакитнуватою зеленню чекав милостиню... Саме в цей мент, коли житель вілли Данслав у розквіті творчих сил артист, за своєю звичкою стояв на різьбленому ґанку й збирався проковтнути сире яйце для потужного голосу. Таке видиво не відкривалося йому ні щоднини, ні щогодини. Теплий акцент в його голосі прийняв чужу, нещасну Катрену з дитинчам, Ярком-байстремям, до себе. І так Катрена, ставши служницею, куховаркою, прибиральницею... мала для себе та дитини свій куточок. А щоб синок гарним та неврівноваженим ріс, пускала в його купіль трояндові пелюстки. Часом Данслав грав до Катрени очима, міцно стискаючи її руки, його подих гарячішав, а вона дивилася на нього покірно та люб'язно своїми аквамариновими, блакитнувато-зеленими очима.

¹ *Янська ніч* – ніч на Івана Купала

² *Липник* – рослина, Підмаренник чіпкий, *Galium aparine*

³ *Куни* – залізні скоби

⁴ *Копиля* – позашлюбна дитина

Здається, нібито доми, вілли, в яких проживається, вміють впливати на людське почуття, в них збуваються всі сни, мрії, вони вміють приховувати таємниці. У віллі «Мікени» здійснювалися й Данславові мрії про акторське мистецтво, до того ж вілла тримала й Данславову тайну, коли він, ще юний та ранній, із слабким невиразним голосом, як давньогрецький Демосфен набирив у рот камінчики, намагаючись перед довгастим дзеркалом говорити чутно, ясно, виразно. Привчав себе голосно вимовляти вірші, коли піднімався вгору, прогулюючись по лісі, а оскільки не міг гуляти по березі моря, щоб своїм голосом заглушити шум хвиль, бо ніяких морських хвиль в курортчику не було, то пробував своїм голосом притишити шум височених ялиць. Ставши більш ніж посереднім актором, зазнавав він період злету і глибоких падінь. Та поява Катрени з дітям викликала в нього почуття манії величності – вони його будуть шанувати, поважати.

Так само, як вілла зберігала таємницю Данслава, захоувала й тайну веселунчика Ярка, який, ставши малюком, з пов'язкою синього відтінку із щілинами для очей, що закривала верхню частину його лица, перед довгастим люстром залюбки робив скривлені, смішні, веселі гримаси. Іноді наче переінакшений на казкового принца, простершись на канапі, тривожно чекав таємничої появи прекрасної малої принцеси Білосніжки, яку бачив на сцені театру, куди його одного разу Данслав завів. По-дитячому з відкритими очима роззирався по кімнаті, шукаючи Білосніженьку-подруженьку, щоб удвох погратися. Та Білосніженька принцеса не з'являлася. Аж після скинення з себе маски одного вечора угледів, як на канапі актор Данслав ніжно цілував пружні, наче із шкірки мандарину, перса оголеної Катрени, його мами. І з веселунчика Ярка разом став Ярком задумчик-сумунчик, якого розвеселила хіба поява Данславовго вуйка, чорновусого породистого мадяра Іштвана з веркликком-катеринкою. Ярком не міг накрутитися ручкою механічного інструменту з всілякими мелодіями, які його вщент заповнювали. Та для Данслава з витонченим мистецьким смаком катеринка була тільки щось підрядне, якийсь безцінний мотлох супроти його досконалої, естетичної мандоліни, зате він недолюблював чорновусатого потомка нащадка Арпадів. Щоб позбутися його, запропонував йому хлопчика Ярком за супутника. Хай хлопчина спочатку понюхає вуличне комедіанство, а потім, може, навчатиметься й справжньому мистецтву. Катрена, його мати, нічого супроти не мала, вона була цілком підпорядкована волі й бажанню Данслава. І так чорнявий катеринщик грав у великих містах, малих містечках та цілющих курортах, а малоліток Ярком забавно танцював. Це були іншого роду звуки, ніж ті, які витворяв Данслав на своїй мандоліні.

Бо Данслав, улюбленець мандоліни зі звуком надзвичайного тембру, майстерно розкривав завісу перед Катрею з Ярком. В підвечір'я неслися з дерев'яного ґанку протяжні тони неаполітаської мандоліни, намагаючись наблизити хоч найменшим півтоном до неаполітанського оркестру мандолін, серенади Дон Жуана. Та виконавець струнного щіковитого інструменту настільки не сприймав чуттям мелодію, як її грушовидну форму, схожу з Катреним тілом, зі стрункою, лебединою шиєю, і його очі прикривалися повіками, а мандолінна мелодія любовно уколисувала Катрену, а Ярком по-дитячому підтанцював.

Не було ніякого Моцарта, ні Сальєрі і так мандоліна, вже Бог й сам не знає котре літо, була королева над королевами, ніякої конкуренції в затишному куточку колишнього курорту в неї не було і так виходило, що й не буде. Бо ніякі інші музичні тони, ладово-інтонаційні до сих пір не забриніли, не полились, не беручи в увагу підрядну, давно забуту катеринку... аж до отої недільної пори... поки не почувся той же приємний тембр звучання губної гармоніки...

Отакое, немовби турецького святого – голого, босого, бідного, лиш з губною гармонікою, його, Юрка, після довгих блукань, коли, здавалося, не було знати і сліду його, прийняли в Будинку для перестарілих. Щонеділі грав, не глянучи на нікого. Кругом височіли зелені ялиці, оповивали духмяні пахощі широковітих лип, а перед ним лежала ціла його минулість, вир минулих подій з Катренею та нащадком, якого ніколи не бачив. І в недільний час, десять років до славетного фільму Серджіо

Леоне «Якось на Дикому Заході» з написаною музикою Енніо Марріконе в тихому, спокійному куточку колишнього курорту, а ниньки Будинку для перестарілих, пролунав наспів губної гармоніки. Так само пронизливий, повільний, з меланхолійними, сумними споминами тільки неостерегаючий. Загравши осанну новому життю, з гарячішим подихом очікував, чи нарешті не покажеться його Катрена. Та новий жилаць Дому для перестарілих не передбачав, що плином часу його Катрена вже вдягалась в чоловічий одяг – штани, куртку, бо в неї була падуча хвороба. Підстрижене, коротке, вже посивіле волосся ховалося під крислатим капелюхом. Втрачаючи свідомість, вона кидалася на траву в епілептичних корчах і з рота текла піна. На гладкій поверхні різноколірних скляних куль: синіх, рожевих, зелених, фіолетових, золотавих відбивалася викривлена, у неприродній позі скорчена постать. Саме тоді, коли лунав наспів губної гармоніки. Повернувши голову в напрямок звучання, вигукувала щось незрозуміле, а її відцвілі аквамаринові, блакитнувато-зелені очі затьмарювали хмаринки приступу.

Вирослий із глухуватим голосом син Ярکو з блідим обличчям та з чорними колами під круглими, хворобливими очима вже не танцював під звук катеринки. Повернувшись до своєї матері Катрени із залізаним, давно немитим волоссячком та в доношеній, брудній одежині, лебедів щось про з'єднання долі з музою Талією. Його манило видиво вже дорослої, незрівняної краси Білосніжки, яка йому часто ввижалася уві сні.

За порадою Данслава набирав у рот камінчики, намагаючись говорити чутно, ясно, виразно. Та потім бебехнув камінчики об землю, зіставши заплутаним в своїх бажаннях. Врешті-решт надалі виготовляв різні забавки-іграшки, що навчився на своїх мандрах з катеринщиком. Акуратно вміщувати в порожню коробочку з-під сірників малесеньку, сивесеньку, плюшевеньку мишку-іграшку, яка при розкритті маленької коробочки, сірників мовби, неочікувано й прудко висувала свою голівоньку, була теж неабияка штука, викликаючи в шанувальників потрясіння – спочатку навіяла патологічний страх... а опісля сміх. Отакі то коробки продавав курортникам, а пізніше відвідувачам, які навідували своїх рідних в Будинку для перестарілих. А при випадкових відвідинах незрівняної краси Білосніжки він їй неодмінно подарує свій витвір, а вона його ніжно поцілує...

І так повільно минали одноманітні, сповнені туги деньочки, допоки буденний коловорот надщербив коловорот колодязний.

Анця в студні! Анця в студні! – злякано вигукував миршавенький, гнилозубий чоловіча на невеликому подвір'ї вілли з написом «Мікени». Його вагітна жінка Анця брала воду з надломленою колодязя і прогнита дошка під нею зламалася. І Ярکو ні хвилинку не вагаючись, вліз в студню й помалу витягував звідти вагітну Анцю, яка була на останніх днях, захоронивши її та ще ненароджений плід. Але сам потерпів. Видовжена дошка, на якій спіткнувся й упав, спричинила ушкодження слуху і він повністю оглух.

Ставши глухим, вже не міг чути звуки губної гармоніки у недільний післяобідній час, які грав його біологічний татко...

То кому тужливо грала людина з гармонікою? Кому в недільні дні приносила оті нові, ще нечувані мелодії губної гармоніки, від яких мандоліна в тяжкому, глибокому потрясінні, як та літера «ь», оставала без звуку? Та не тільки мандоліна. І сам перестарок Данслав онімів, жодного слова не мовивши, його колись потужний голос навіки ослаб. З його вілли сезнув напис «Мікени», пропали навіки дерев'яні сходинок та різьблений ганок, після оновленого, простішого, без прикрас фасаду, вона повністю увійшла в строгий, холодний сіруватий комплекс, який відповідав тогочасній системі управління і становив одне ціле Будинку для перестарілих. В ньому приховувалися близькі зламані людські долі. Знесилені, мляві так і піддавалися апатії, байдуже чекаючи, «коли загляне в очі лилик».

Тільки музичний наспів людини з гармонікою був в силі точно виражати її самотність, тугу, нездійснені мрії...

Валерій ШЕВЧУК

Нещодавно відзначив свій життєвий ювілей – 80-річчя - український письменник Валерій Шевчук, творчість якого у нас знають і шанують.

Шановний Валерію Олександровичу, вітаємо Вас з ювілеєм, бажаємо міцного здоров'я, щастя. Нехай щодень здійснюються Ваші найзаповітніші мрії. На довгий вік, на многі літа!

Мор

(Уривок)

Розділ I.

СТРАННИЙ

Чоловік брів

порожньою закуреною дорогою,

одежа на ньому обтріпалася й висіла клаптями,

взуття майже розлізлося – черпав ногами сиву, суху куряву, і та провисала за ним туманцем. Чоловік ішов, понурившись, начебто його тільки й цікавило, що розбите понікуди власне взуття. Він не помітив і того, що на небі зібралися хмари і зникло сонце, таке палюще й нещадне в усі найближчі дні, які він пам'ятав: а коли гримнуло над головою, він здивовано звів посіріле од куряви обличчя і подививсь у небо з неймовірним зачудуванням. Але не побачив ні хмар, ні чистих, вигрітих латок неба, котрі ще світилися в густому накопиську, натомість на переніссі напружилася зморшка, і він почав щось згадувати.

Це «щось» теж був гуркіт, але не грому, а гармат, до нього долучався ляскіт мушкетів: а коли небо перерізала їдка блискавиця, він увіч пригадав, як блискочуть під сонцем шаблі, почув іржання коней і побачив з'єднані в обоз війська. Але цей його спомин був надто короткий і виник тільки через те, що так нагло почувся грім; зрештою, прогріміло ще раз і ще – знову заблискотіло небо вогняними батогами. І знову задер угору обличчя і начебто пробуджувався, бо згадував: гуркіт грому, як ляскіт гармат та мушкетів; спалах блискавок, як зблиск шабель; хмари, ніби огорнені зусібіч ворожим військом обози, – коні помчали по небу, бліді коні смерті, і він почув трупний запах, який уже стільки часу його переслідує. Коні таки бігли небом, бліді, сумні коні, і їхала на них вершником у кільканадцятьох відбитках сухокоста. Блиск її коси – як блиск шабель, і в міражному світлі, що на мить заливало землю, він побачив роздуті від спеки тіла й почув крики поранених. Йому заболіло від напруження у грудях, і він подумав мимохіть, що перед грозою була довга чорна ніч. Здається, плавав у морочній ріці, було боляче розплющувати повіки, бо відляск хвиль – наче удари ножа, і небо стало тоді особливе – лився з нього синій спокій. У червоних пасмугах стояли, як гори чи далекі казкові міста, громади хмар, наче опинився він у потойбічному світі, і лише це марево давало змогу йому щось у тій темряві побачити...

Дощ дзьобав кураю, маленькі водяні чоловічки з розгону плюхались у гужий порох і поринали в нього. Кілька гострих крапель упало на зведене обличчя, і цього стало досить, щоб чоловік збагнув, що в нього після того бою пропала пам'ять. Отож дивився в небо й намагався пригадати хоч би що, але знову-таки бачив чорну ріку, в якій купався. Потім він пробудився і пізнав незвідане раніше почуття порожнечі.

Небо, яке узрів після пробудження, сяло блакиттю, з'явилися небачені досі краєвиди: бліді срібні дерева з карбованим срібним листям, голубі і ясно-сині плеса, на яких росли золоті кущі. Все це не викликало в нього подиву, хіба що зворухнулася дивна й хвилююча думка, що світ уподібнений до людини: земля – як тіло, скелі – ніби кістки, а трава й дерева – волосся! Він шепотів цю свою єдину думку, як молитву, бо все ще не позбувся відчуття порожнечі. Через кілька хвилин збагнув, що там, у небі, здається, є ще одна жива душа і тремтить вона і сипле срібним дзвоном: жайворонок. Усвідомив, що світ цей виростає під небом величезним срібнолистим, огненным деревом, яке розпрямляє своє гілляччя й дихає, бо воно живе; що той невгомний співак над головою покликаний звістити йому це. В грудях чоловіка вже не стукотіло серце вояка, він своє, здається, відвоював...

Нитка спогаду обірвалася, з неба линув густий, майже гарячий дощ. Чоловік здригнувся, приймаючи на себе цей навальний потік, але за хвилину знову звів обличчя, заплющив очі й покірно слухав, як мие йому лице злива. Стало від того приємно й затишно, і все тіло щасливо здригнулося, прийнявши благодатну вільгу: отож знову в ньому щось спалахнуло, і він ще раз повернувся на поле, де в нього пропала пам'ять...

Хтось поклав йому на плече руку, і він перелякано сахнувся. Відскочив злякано, але до нього рушив незнайомиць, викидаючи вперед закривавлену ногу й простягаючи руку.

– Та це ж я, Процю, не лякайся. Гукаю тебе, а ти ніби оглух... Не впізнаєш мене?

Проць похитав головою. Дивився на незнайомця прозорими очима, і на душі в нього лежала порожнеча.

– Отямся, Процю! – вигукнув козак. – Це я, Сомко Струсь, і хай посвідчить небо, були ми з тобою друзі!

Проць знову похитав головою. Його очі налилися болем, але залишилися так само порожні й холодні.

– Деся тебе вдарило, Процю, що так на мене дивишся? Мене он з мушкета поцілено, сам бачиш: ледве шкандибаю. Наше військо пішло геть, і тільки через те, що поспішало, нас не закопали, як мертвих.

Проць роззирнувся. Навколо й справді лежало всіяне трупами бойовисько. Де-не-де виблискувало лезо шаблі, здіймали хоботи побиті гармати, валялася розтроснена амуніція. Висів нудливий запах, і безліч мух роями тремтіли у спеченому повітрі. Проць захотів переконатися, що там, у високості, ще живе срібний співун – жайворонок, але, як на те, птах уже не дзвонив. Тоді йому стало сумно, адже й справді не знав, як тут опинився, на цьому закиданому трупами полі, і чого хоче чоловік, котрий знову до нього заговорив. Дивився на вуста, що ворушилися, й нічого не тямив. Козак знову простяг до нього руку, і Проць перелякався.

– Не підходь до мене! – сказав загрозливо і вихопив шаблю, яка висіла при боці.

– Схаменися, Процю! – закричав Сомко Струсь. – Це ж я, твій побратим, як можеш ти на мене оружну руку підіймати?

Шабля зависла у Процевій руці – дивився він на свого колишнього побратима зачудовано. Зрештою, рука безсило впала і шабля дзенькнула об камінь. Це начебто пробудило Проця. Глянув перелякано на Сомка Струся, а за мить уже тікав од нього, вряди-годи перечіплюючись через трупи.

– Зовсім знетямив, – із скрухою в голосі сказав Сомко Струсь і захитав вражено головою...

Дощ лив странньому на обличчя, і, здається, саме це пробуджувало в ньому спогади. Але не тяглися вони поза ту чорну ріку, в якій так довго купався: з натугою пригадував тільки те, що сталося, відколи пробудився...

Отож біг він через поле, густо покрите трупами, аж доки не витекло йому з грудей повітря, і він зупинився, намагаючись віддихатися. Озирнувся перелякано, але не побачив Сомка Струся: той упав на землю. Прийшло до нього блага й тихе відчуття, і знову задзвонив над головою жайворонок. Голова була неприкрита, і йому здалося, що сонячне проміння болюче копірсається в мозкові. Відчув він і запах, солодко-нудотний, бридкий; тисячі мух зуділи навколо, безсилі пробити повітря крильми. Процеве тіло почало тремтіти. Сонячні черв'яки роз'їдали мозок, і він знову задихнувся – повітря для нього занадто густе. Хтось ніби прошепотів до нього, що на цьому полі, мовляв, є жива душа, що треба заспокоїтися й повернутися до Сомка. Розпитатися і щось, може, збагнути чи про щось довідатися. Але знову відчув острах: здалося, думки його забриніли, ніби мухи в повітрі. Годі дати їм лад чи повернути те, що було до цієї хвилини, – існував у світі зовсім не так: мав здатність мислити, а водночас не знав про що.

Мухи зграйкою налетіли на обличчя, і він, незвідь-чого злякавшись, скочив і побіг, важко хекаючи й ледве перебираючи ногами. Серце рвалося йому з грудей, але не міг зупинитися, і це тривало доти, поки не розступилася під ним земля й не покотився він у переярок. Потемніло в очах, знову потрапив у чорну ріку, а коли очуняв, відчув, що рука його мокра.

Лежав біля джерела і раптово зрадів. Почав мочати у студеницю обличчя і не стугляв повік. Коливалися перед ним розмочені стебла, шматки кори й листя, мале жабеня зіщулилося під коренем і вибалушилося на нього – він пив з присьорбом воду, і в горло тік колючий холод. Вода здавалася солонуватою, а може, це був його піт чи сльози?

Присів біля джерела й роздивився. Йому пекло в горлі, а все тіло ніби бджолами було покусане. Він раптом подумав, що не знає власного обличчя. Сидів, обхопивши руками голову, і перед очима райдужно плелася химерна сітка. Довкола так само чувся одурманливий запах і так само бриніла крильми тьма мух. Він постановив якомога швидше тікати з бойовиська – робити йому тут нічого. Був підсвіжений зимною водою і мав уже силу йти. Знав, що попереду його чекає багато болю, але залишатися тут ще жахкіше. Боліло йому й зараз – щось скімлило в грудях, якась туга чи розпач, щось незвісне й пекуче...

Відновлював усе, що бачив і відчував на бойовиську після того, як вплив із чорної ріки. Не помічав, що стоїть зовсім мокрий серед дороги, що курява на ній не тільки пририта, але й перетворилася уже в багнюку: ріс тут, серед хлюпоту, плюскоту й ляпання, ніби рослина, тягнув до неба чисто вмите, заросле бородою обличчя, очі були розплющені й запливали водяною плівкою. Це допомагало ловити уявою далеко й такі запорощені з'явиська й ладнати їх в одну мозаїку – пізнав раптом просту істину, яка його вразила над усе: тільки той, хто згадує, може називатись у цьому світі живим...

Там, у переярку, кинув мимохідь поглядом на куца, що звішувався над кручею, й побачив розтерзане тіло жовніра. Той упав навznak на гілля, розкинувши руки й ноги. Проць закричав, але йому здалося, що той крик нагадує вороняче крупання. Здається, він і є ворон – на ньому чорне, лискуче пір'я і гостро виблискує проти сонця дзьоб. У нього скляні очі, і він пострибає зараз полем серед тих страшних, роздутих колод...

Подерся на крутосхил, але земля осипалася йому з-під рук та ніг, і кілька разів він з'їжджав долі. Але знову ліз, бо вже починав гнати його жах. Так опинився на горі й роззирнувся. Перед ним простиралось страшне, криваве поле. Повільно шкутильгав по ньому Сомко Струсь, і, боячись нової з ним зустрічі, Проць кинувся в обхід яру до лісу. Йому паморочилося у голові, трава плуталася під ногами, але він не сповільнював бігу. Зрештою потрапив у захисну тінь дерев і затрохикав, трохи збавивши ходу. Тоді й здалося йому, що вся ота тьма мух кинулася за ним у погоню: очі вирячилися, груди ходили, як ковальський міх, калатало серце й підгиналися коліна. Він уже не біг, а стрибав, падав, зводився і знову стрибав. Серце йому розширилося, стало велике-велике і от-от мало тріснути. Вже й бігти не було куди: дерева так ущільнилися, що буцався в одне чи друге. І тільки коли вигнався на лісову галявину, відчув, що сили в нього нема. Вдруге провалилася під ним земля, і знову полетів він у чорну ріку, тільки далекий чорний воронячий погук долинув до його напівпогашеної свідомості – здається, то був його власний стогін і крик...

Коли очунав, побачив небо – високе, святкове, з ошатними хмарами. Сонце щедро розсипало проміння й ранило очі. Тоді він заплющився й проказав молитву до того, хто у багрянцю одягнений, хто славний милосердям і, як драною одежею, покритий покірливістю. До того, хто увінчаний вінком звершених чеснот, хто переселився з землі в небеса і хто дивиться на нас; до того, зрештою, хто шле нам долю нашу й наше покликання; странньому конче треба, щоб звістив він йому, куди має повести його і навіщо так дивно його почав спитувати. «Повідж і звісти мені», – попросив він із упокоренням, відчуваючи солоний смак власних сліз.

Лежав на галявині, міцно склепивши повіки. Навколо стояла тиша, якої потребував, але сподіваної полегшії не чув. Шуміли неподалік дерева, вітерець забігав і сюди й гойдав торочкасту траву. Пахло чебрецем, і гули в повітрі бджоли. Проць похитувався у тих хвильних шумах і відчував, як поступово очищається від туману голова, як починає працювати мозок, як тіло набирається сили, що, здається, вливалася в нього таки з високості. Його гойдала земля, м'яко-колисливо, і він плив, зворушений і вражений. Знав, що йому треба в цю мить розплющитися, що, можливо, зараз станеться якесь чудо: повернеться те, чого йому бракує.

Мало не осліп від сонця, яке полилося в його порожні очі. Не міг на нього дивитися, через це перекинувся на бік й здивовано задивився, як біля нього клопочуться комахи. «Земле моя, – подумав розчулено, – незмінна й чудова земле!»

Довкола було тихо. Урочисто й по-святковому тихо. Довкола розливався чудовий запах квітів та зела. Бриніли біля нього бджоли, а може, мухи, що супроводжували його від бойовиська. Він раптом затурбувався, роззирнувся вражено – де він і що з ним? Але навколо не було ані душі, і він знову заплющився, щоб іще раз узяти в душу теплої тиші й сокровеного спокою, якого так гостро й нагло запрагло його серце...

Ішов по голій, порошистій дорозі, і жодна душа не зустрілася йому на шляху. Натомість заболіло в грудях, наче була там дивна рана, адже нутро його – ніби душло. Вже забув, що він Проць: не мав ні імені, ні минулого, міг тільки іти й

дивитися перед собою. Довкола стелилися розкішні краєвиди: горби, порослі гайками, й поля, повні житнього колосу. Всю дорогу над ним тріпотів жайворон, а ще незмінно висіла за плечима зграйка мух. Таки вивів її із страшного поля і тяг за собою, безсилий звільнитися. Трохи дивувався, що не траплялося по дорозі жодного мандрівника, тож коли привиділися йому міські стіни, не ймовірно зрадів. Майже побіг туди, але його чекало розчарування – містечко таки йому привиділося: дорога, по якій ішов у степу, ввижалася за вулицю, а жита росли з хідників, зі стін та з дахів будинків. Все було мана, яка кличе й вабить людську душу. Гойдалися у повітрі гілки дерев, повз які проходив: здавалося, й дерева також ступають тією порожньою вулицею. Стіни похитувалися, ніби й містечко, й вони потонули у хвилях. Странній дивився крізь водяну товщу: пливла на нього риба, зоріла пласкими дурними очима і тицялася йому в груди...

Сідав і відпочивав. Чекав, щоб світ знову набрав звичної подоби. Боявся через ті зміщення й гру уяви втратити його. Боявся, що не дійде туди, куди скеровували його ноги. Заплющувався, і збирався в грудку, і пропадав зі світу, щоб знову прийти в нього. Часом йому здавалося, що з його порожніх грудей має вирости дерево. Що стоятиме отак людиною-деревом і торкатиме гілляччям неба, хмари кластимуться на голову, ніби перука. Сонце розчісуватиме гребінцем променів той дивний чуб – спадатимуть на поля гарячі тумани...

Скулений у грудку, засинав. Знову пропадав зі світу: не хотів і не міг бути деревом. Не хотів стогти на одному місці й безсило махати до неба руками-гіллям. Йому призначено йти. Призначено щось знайти у цьому світі, а щось знайти – значить зрозуміти. Тому стогнав крізь сон і просив подумки: хай, розплющившись, побачить омитий росами ранок...

Часом йому здавалося, що клапті туману, які лягали на землю, ставали перекотиполями, і він думав, що, коли покотяться йому назустріч, доведеться вступити з ними у змагання, як Самсонові з левом. Не боявся того, бо мав уже в собі силу. Ішов просто на ті перекотиполя, і вони не витримували: розпадалися й пропадали, як туман, бо й були, зрештою, туманом.

Поступово наростало в ньому впевнення, яке з'явилося безназвідки: він не людина в цьому світі, але йому не можна й без людей. Згубив на бойовиську щось таке, чого не можна губити. Оце маленьке, кругленьке, без чого годі існувати. Оце, що дає змогу тверезо бачити світ і не дуритися маревами.

Скулений у грудку, чекав. Пропадав зі світу, але не хотів його втратити. Тоді в ньому й пробуджувався біль. Тоді він і стогнав тяжко. Але водночас прокидалось ояснення – без того не міг йти. Не міг тверезо дивитися на світ, бо його таки треба пізнати. Хоч якось пристосуватися до життя і до людей, куди так нагло тягло. Вже не боявся зближення з ними, бо за час оцього ходу почав мінятися. Щось у ньому утверджувалося і кріпло – не так знання, як упевнення. Через це мав силу йти цілий день, а коли падав знесилений, відчай його вже не брав...

Дощ пройшов так само раптово, як і почався. Хмара зі своїми шаблями та громами поволоклася далі, а він подумав, що це перший дощ, який застав його в дорозі. Не було біля нього звичної зграйки мух, і це раптом звеселило його. І хоч так само пекло в грудях, рушив у шлях упередній бадьоріше.

Втекти від мух, однак, йому не вдалося. За мить знову зазуділо біля вуха: висіла за плечима прозора хмарка. Крутливі й швидкі мухи переганяли його і відставали, збивалися у льоті одна з одною, і странній понурився упокорючись. Не мав права радіти, бо раптово починав боїтися самого себе. Ноги його черпали дорожню грязюку, а коли траплялася калюжа, не обходив, а брів навпрошки.

Лежав у полі і вдихав у себе запах зела. Вже не цікавився тим, що було в минулому: не потрібно воно йому стало. Тіло гуло від втоми, а над головою безживно висіли купчасті хмари. Хтозна, може, це одна із хмар скинула його на землю й пустила, пославши навздогін лиховісного ворона, який час від часу каркає над головою. Але є там у небі ще один птах. Срібногорлий і веселий, котрий підбадьорює його ясным співом. Власне, все було складніше. Вдень чув над собою срібні передзвони, а ночами його переслідував ворон. Ішов на нього й кричав, задираючи вгору дзьоба. Мав широкі груди й червоного рота, лискуче пір'я й пекучі очі. Тоді странный прокидався й довго лежав без сну, з цікавістю вдивляючись у засипане зорями небо.

Після дощу знову цілими днями нещадно палило сонце. Повітря аж тремтіло від спеки, а на обрії похитувалися сиві перекотиполя. Він ішов, обкипілий потом, і йому здавалося, що тіло покривається соляною плівкою.

І все-таки не думати про себе не міг. Знав, колись була у нього мати, але з цим словом не в'язалося ні образу, ні почуття. Сушило горло, але не міг змочити його водою. Хапав губами траву і пробував жувати. Мав би відчувати голод і дбати про харч. Від часу, коли покинув бойовисько, тобто відтоді, відколи щось-таки пам'ятав, не було в роті ні ріски, але це також його не турбувало. Хапаючи губами траву, нагадував собі акт їдження, але й це не будило голоду.

Дививсь у залите яскравим саявом небо. Сонце тремтіло, наче кинута вгору золота куля. Навкруги стелилися сині й зелені пасмути. Він відчув, що чогось чекає, – мало зараз збутися. Насторожився і став напружений, наче тягива.

– Бов! – почув він раптом дзвінкий, наче задзвонило саме сонце в небі, звук.

– Бов! – почулось удруге, і він звівся на ліктях, наслухуючи.

Дзвін бив і бив з однаковими проміжками, монотонно й ніби байдуже – весь простір заповнився сухими мідними хвилями. З'явився вітер, дихнуло в обличчя розімлілими на сонці травами, та й перекотиполя на обрії стали рости, нагадуючи вже не туман, а далекі міські стіни.

Тоді він встав і подибав просто на звук, і знову перед ним простелилася звичайна степова дорога, а попереду все виразніше й виразніше виростали з серпанку міські стіни. Хиталися, наче у воді, – блищали дахи храмів і черепиця покрівель. Не хотів думати, що це – мана, тож не пришвидшував ходи, а тільки тримався звуку, що вряди-годи розбивав на мідь повітря. Не спускав з очей хитких стін і веж, знав, що скоро побачить людей. Можливо, щось тут і відбудеться, непередбачене, але краще йому необхідне, – радіти ж не поспішав.

Цього разу перед ним лягло таки справжнє місто. До сліз в очах видивлявся мерехкий простір: дорога добігала до розчинених воріт, а жита кінчалися тут, де спинився. Знову щось зворушило його: тривога чи біль, а може, передчуття. В цей час брама розчинилася – іржаво зарипіли верей. Озирнувся: за плечима, як завжди, висів гудливий рій мух. Махнув на них, але марно. З воріт виїжджали один за одним вози. Странний швидко пішов назустріч тим возам, але невдовзі змушений був зупинитися: ноги його не слухалися. Сів на узбіччя й чекав, доки ті вози дойдуть до нього. Спокійно й сонно ступали в розпечену кураву воли. Вози порипували, і йому було приємно слухати цей звук. Странний дивився на той виїзд крізь примружені повіки. Треба було пропустити валку, щоб увійти у середмістя, і він терпляче очікував. Вози були великі, криті – палуби, біля кожного ступав погонич, одягнений у чорне вбрання, яке спускалося до п'ят, і лише внизу поблискували черевики із зав'язаними биндами. У руках

візники тримали по довгому, вузькому ножеві, а замість облич у них стриміли загнуті донизу дзьоби. Очниці було засклено, і ті скляні очиська дивно блимали проти сонця. Пальці рук у візниць покривалися рукавицями з довгими кігтями.

«Морові лікарі», – здригнувся странній.

Один з лікарів, котрий ішов услід за валкою, побачив страннього і повільно попрямував до нього, черпаючи черевиками куряву. Був кремезний, широкий у грудях і важкий у ході.

– Хворий? – спитав коротко, і голос його з-під маски зазвучав голосно й насторожено. – Чого тут отираєшся?

Станній намагався не дивитися на лікаря, бо це могло його злякати.

– Хочу, пане, пройти в місто, – сказав він, розглядаючи свої розбиті патинки.

– Живеш там?

– Ні, – сказав странній. – Не живу і не маю нікого рідного.

Лікар сердито блимнув на нього скельцями машкари.

– Шукаєш смерті?

Станній таки намагався не дивитися на лікаря. Водночас йому було й утішно, що той його не боїться.

– Я довго мандрував, – відказав спокійно. – Гляньте, пане, на мої патинки. Я вже не раз зустрічався з мором і дечому навчився. Від мору, пане, не рятується той, хто тікає. За містом мор лютує не менший і так само косить людей. Найліпший спосіб сховатися – наблизитися до нещастя.

– Дивні думки, – не без іронії сказав лікар. – Але цей бенкет, зтям собі, гіркий!

– Знаю, – сказав странній, дивлячись, як запалав рожевим полум'ям захід. – Спершу я, як і всі, тікав від мору й тинявся де доведеться. Загинули мої рідні, і я залишився сам. А самотою жити, пане, – невелика радість. Отож вони й прийшли до мене, ці думки, що їх ваша милість назвав дивними.

Вози тоскно й глухо рипіли. Зрештою почали завертати на поле, і тільки тепер странній помітив, що там викопано кілька ям.

Лікар коротко блимнув на страннього – втомлений і байдужий був. Може, тому махнув кігтистою рукою й подався до возів.

Станній побачив перед собою вільно розведені ворота, не було біля них і сторожі. У глибину безживно тяглася мощена вулиця: відшліфований брук лискотів під сонцем синіми лобами. Щось звело його з узбіччя і штовхнуло в плечі. Над головою звично загув рій мух. І досі бемкало в середмісті, і странній, ще раз зирнувши в той бік, де візники вже зносили до ям страшну ношу, повільно рушив у ворота. На нього дихнуло розпеченим від денного сонця каменем і якимсь особливим сопухом, котрий миттю нагадав йому давно покинуте бойовище.

3

«Пустка в місті, – думав він, – як і в мені».

Ледве пересував ногами, з натугою кладучи їх на брук, і вперше відчув, яка глибока в його тілі утома. Боліло в грудях, бо, відколи переступив міську межу, став почувати себе гірше. Вулиці були вузькі, закурені, а над головою вряди-годи проносилися зграї мух. Ті, що їх привів з собою, відразу ж розчинились у цих тьмах. Спадав вечір, і стіни покривалися тонкими сутінками, а він все дивав, відчуваючи, як його почина похитувати. Горіли освітлені сонцем шпилі церков та костьолів, і хрести їхні яскраво блищали. Громадилися навколо вікна і стіни:

здавалося, він потрапив у кам'яну пастку, і вона от-от його в собі замкне. Навкруги було тихо, аж чув, як голосно третється під ногами пісок. Кроки лускали об навколишні стіни, ніби трощив він горіхове шкарлущя. Дихнуло нудотно-солонким сопухом – проходив біля брудного струмка, що протікав через місто, – в ньому пливли нечистоти. До того долучався гострий запах вапна – його сувої витікали з прочілів, перебитих хрестами дощок. Наче білі язики будівель, вони лизали сутінь і її задуху. Странний минув церкву, двері її були розхилені. На костюлі, проте, висів добрячий замок, другий і третій теж були позачинювані: мор почався тут не відсьогодні.

Сів на облущений ганок. Повітря стояло густе, гаряче й незворушне, з тим-таки солодкаво-сопушним віддыхом. Неба наче не було – сама мряка. Звідусіль німо витиналися стіни, але странний не вражався на безлюддя. Сторожко наслухав і поступово напивався тиші, яка панувала навкруг.

Лежав у темряві покинутого дому. Тамував гострий біль у порожніх грудях, і чи від нього, чи від гупої тиші навколо, здалося, що тіло його починає розкладатися. Що він легко може розсіяти себе по цьому місту і так пропасти. Що в ньому, зрештою, немає отого малого й круглого, яке збирає ество і кріпить його; що він плиткий, як ця сутінь, і варто тільки докласти волі – і його таки навіки не стане. Думки ніби висіли в солодкавому повітрі, а тіло розметалось у безладді. Здається, ноги його гуляли порожнім містом, він чув навіть рип піску під підощвами: здається, руки тримали, затиснувши кулаки, згустки темряви з кутків. В порожніх грудях сухо й гаряче стукотіло серце: очі, здається, покотились у ніч, як два світляки. Просвічували темряву й жили сподіванкою, що все-таки настане той благословенний мент, коли він зможе зібрати тіло в ество і колить таки заживе, як людина. Його мозок повільно і з натугою складав до купи все, що міг узяти з минулого, але скоро втомився від цієї роботи. Не може людина, розкладена на частини, жити; не може така людина щось вирішити; не може вона й мислити, хоч такої здатності її ніби й не позбавлено. Вона може хіба що боліти, отож слухає власний біль, а руки її спазматично стискують темінь з кутків...

Але щось йому заважало. Ну, звісно, там, у глибині дивної й настороженої тиші, озвався дзвін. Але не так, як давніше, – дзвін спалахував і завмирав. Від того странний напружився, тіло його знову збрало розкидані члени і поступово наливалося енергією. Очі тихо запалали, а груди задихали частіше.

За мить забухав чобітьми по сходах, а коли вискочив на вулицю, зупинився. Глухо й тоскно розламувалося хрипке бемкання. Пішов спершу повільно, наче винохуючи, але напрям брав певний. Здалося йому, що той незвісний дзвонар, загублений у темряві, когось чи чогось прохає, щось йому конче треба від цієї глухої п'їтми. Затихало і знову спалахувало, і хода страннього мимоволі почала улягати тому ритму: коли дзвонили, майже біг, а коли затихало, ступав поволі. Густий піт котився з чола і зі щік, а губи висохли. Облизував їх шорстким язиком і відчував, що небо майже спустилося на дахи. Наче не було навколо ні душі, тільки вони двоє з тим розпачливим воланням дзвона.

Зрештою, мусив спинитися, бо звуки пропали. Дзвіниця мала бути десь поруч, але бачив довкола глухі стіни. Знову бемкнуло, цього разу лише двічі, і странний метнувся у бічну вуличку. Світла було мало – якийсь напіврозводнений кисіль. У тому киселі він вирізнув дерев'яну вежу й хутко подався до неї. Але вежа мовчала.

Був, однак, упевнений, що прийшов саме туди, куди його прикликано. Нерушно стояв і чекав. Стовбичив, ніби непорушна тінь, – бовван без обличчя й

живого тіла. Навіть дихати перестав: лив самий тільки чорний потік власного погляду: двері у вежу були розхилені, і в них проглядалося кілька приступок.

У глибині, де пропадали дерев'яні сходи, почувся рипкі звуки. Вже виразно чув, як натужно вгинаються під ногами приступні – чоловік, котрий спускався, йшов так само нерівно, як дзвонив. Збігав сходами, а тоді зупинявся, начебто передихав, знову робив кілька кроків, а потім біг, голосно гуркочучи приступками. Зрештою, вивалилося з темені темне тіло – чоловік спазматично схопився за одвірок і з натугою вирівнявся.

Отут вони й зустрілися. Дивилися один на одного: дзвонар зі страхом, а странний – з цікавістю. Вдивлялися навзаєм один в одного й нібито впізнавали себе. Сіра сутінь, що обступала їх, розступилася, довкола просвітліло, а може, освітили вони отак себе самі? Странний уздрів ченця у порваній рясі, той відштовхнувся від одвірка і ступив кілька кроків назустріч. Став і замахав руками, намагаючись зберегти рівновагу, а може, хотів щось сказати? Тоді й відчув странний дивний струс: його мозок пойнявся яскравим вогнем, і від того ще яскравіше освітився дзвонар. Був ніби оторочений ясно-синім вогняним кільцем, завмер, по-чудернацькому вигнувшись, і подався всім тілом до странного. Тоді відсахнувся і позадкував, аж доки не обперся об стіну дзвіниці. Вдарився глухо й повільно почав сповзати на землю. Странний стрілою кинувся до нього – тканина чернечої рясі з тріском розлізлась у пальцях, ніби була зіткана з павутини: вони обоє уздріли один одного так близько, аж дихати перестали. Странний простяг руку до оголених грудей дзвонаря – спалахнуло й заграло зелене світло. Зирнув із солодким жахом і раптом згадав, яке має бути власне обличчя. Он воно, те, що загублено на бойовиську, он воно – причина його болю й безпам'ятства.

Відбувалося щось незвичайне: він сам ставав отим ченцем, котрий безживно розпластався перед ним на землі. Порожні груди странного раптом наповнилися прохолодною вільгою, відчуттям звільнення і тихого щастя – ченцеве «я» увіч переходило в нього, затоплюючи кожну клітину тіла. Наповнювався живою присутністю цього донедавна чужого собі чоловіка і вже знав його ім'я. Знав усе, що може знати людина про себе, пізнав навіть страх, що відчув чернець у хвилини кончини, – себе порожнього побачив серед вулиці. Щось високе, сіре, безлике стояло й лило чорний вогонь погляду, щось не схоже на людину, але в людському образі – сірий птах з велетенськими, складеними за плечима крильми, простягнута вперед кощава рука з пазурами; господи, здригнувся раптом странний і впав, гримнувши коліньми, на брук. «Господи, – зойкнув він, схилиючись над розпластаним, бездиханним тілом, – що це відбувається?» З його очей покотилися сльози – оплакував він отого неживого і розпростертого, оте тіло, що поволі дубіло й виставляло до сірого неба оскалене, неживе лице.

Ні, він ніколи не знав того, котрий так нагло помер у нього на очах; ні, він не міг уже його пізнати, отого сірого й безликого, якого так нагло перелякався. Ні, йому треба тікати звідсіля, тікати неодмінно. На ньому з'явилася чудна одежа, стара, сіра ряса, а коли запустив він пальці у волосся, здивувався, що густе воно й кучеряве. Він струснув тим волоссям і, не озираючись, пішов швидким кроком по залитій місячним світлом (хоч недавно ніякого місяця не було) вулиці. Вулиці чи дорозі, бо стіни навколо раптом почали розтікатися й плавитися, і війнув на нього легкий подих напоеного польовими запахами нічного леготу.

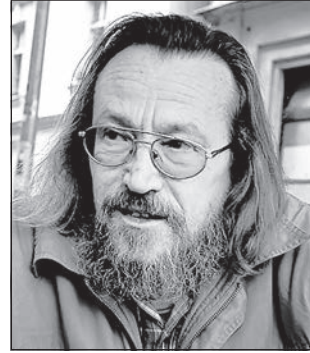
Душан МІТАНА

Душан Мітана – словацький письменник, прозаїк, кіносценарист і телесценарист, публіцист.

Народився 9 грудня 1946 року в Моравське Лєскове. Студіював журналістику на Філософському факультеті Університету ім. Коменського в Братиславі та на братиславській Високій школі музичних мистецтв. Працював редактором літературних журналів, пізніше був на творчих хлібах.

Дебютував збіркою оповідань «Собачі дні» (1970), однак своїми ідейними та естетичними прийомами, як і поступом, він належить до 60-х років. У повісті «Патагонія» (1972) він продовжив ту художню лінію своєї попередньої прози, що відштовхується від реального переживання, яке він суб'єктивно сприймає, як щось незвичайне, своєрідне і привабливе. А вже у збірці «Нічні вісті» (1976) із неначе реалістичної історії виринає абсурд та ірреальність. У 1984 році видав «Кінець гри» – психологічний роман з детективною зав'язкою. Роман «Пошуки загубленого автора» (1991) можна назвати взірцем постмодерного письма з усіма його атрибутами. Збіркою «Словацький покер» (1993) Душан Мітана ще раз підтвердив, що як прозаїку йому найбільш органічно є мала проза, найбільш він сильний саме у жанрі оповідання.

Помер 22 травня 2019 р.

(ія)

Полегшуючі обставини

Я хотів би зразу ж на початку підкреслити свою роль у цій історії, щоб не дійшло до зайвого непорозуміння. Я тільки спостерігач! Спостерігаючий розповідач без будь-якого впливу на хід подій. Спостерігання мені приносить певну, так би мовити, – естетичну насолоду. Правда, про своє спостерігання розкажучу, тому тут появився ще й елемент, як то кажуть, – етичний. Чого приховувати: я добре прихований етик. Моя орієнтація виключно гуманна. Гуманність вела мене й до цього мого свідчення. Гуманність та непоборне тяжіння до правди. Передаю оце свідчення з надією, що для об'єктів мого спостерігання воно стане полегшуючою обставиною.

Тільки я, я один знаю, як довго не міг Йоган зробити вирішального кроку. Проявлялася в цьому його стара атавістична нехоть до рішучості та, крім того, – він її любив. (Всупереч тому, що її, само собою, ненавидів). Я тверджу це й тому, що знаю Йогана ліпше, ніж сама себе; оце і є ота популярна відстань. Так, ненавидів її, але не спромігся відійти від неї; це було, очевидно, над його сили. Коли це, нарешті, усвідомив, усе даліше було вже тільки питанням часу і нагоди.

У жодному випадку це не назвеш холоднокровним убивством. Не знаю, чи це Йогана виправдовує, але я можу битися об заклад, що між рішенням і вчинком переживав найскрутніші хвилини свого життя. Тоді був надзвичайно цікавим, важко визначуваним об'єктом: аж до останньої хвилини я не знав, чи все ж таки зважиться на подібний крок. Ні, в жодному разі це не було холоднокровне убивство.

Із своїм рішенням довірився мені одного квітневого дня, був п'яний. Я перекоаний, що лиш мить перед тим, ніж сказав оці слова, про таку можливість зовсім не подумав. Сказав це у приступі гніву, в стані афекту, за нього говорив алкоголь.

Не пильнував свого язика, – ось і малий вогник, що й великий ліс підпалить. Ска-
завши це, ніби налякався власних слів; зблід як віск, а під лівим оком у нього
з'явилася маленька червона цятина. Справді, язик – це вогонь, світ несправедли-
вості, заплямовує усе тіло і розпалює коло життя від народження та є живлений
пеклом. Я знав його змалку, і восковий колір його обличчя з малою вогненною
плямою під лівим оком був для мене ознакою: задум у нього серйозний.

Я йому відповів: «Виспишся, і воно минеться».

Він на мене тільки мовчки глянув і влив до себе дальший коньяк. Правду ка-
жучи, я відчував при його словах певне задоволення, і він це дуже добре усвідом-
лював. Я знаю, що він сумлінно намагався приховати конфлікти, які розбивали
його подружжя з Агатою вже давно перед отим квітневим днем, якби напідпитку
не зізнався, то нічого б не трапилось. Коли це вислизнуло з нього, коли йому не
вдалось приборкати язик, оте неспокійне зло, язик, повен смертної отрути – він
повинен був дотримати своє слово; не зносив думки, що хтось його міг вважати
слабким, щоб до нього міг ставитися з погордою.

Через місяць мені подзвонив у редакцію, від люті аж затинався: мусить, буцім,
зі мною після обіду порозмовляти, бо (ніби) з цього здуріє.

Згодом повторив свої слова, і був абсолютно тверезим. А я йому вдруге сказав:
«Виспишся, і воно минеться».

Лаяв мене, довго лаяв. Так, у Йогана був надзвичайно багатий словниковий
запас слів – на відміну від мене. Колись, бувало, я йому і заздрив це. Облесливи-
ми словами посіяв злобу поміж мною і Агатою, словами її привабив, розділив нас
мечем своїх вуст. Довго до мене доходило, поки я зрозумів: язик був знаряддям
його перемоги, язик став і знаряддям його загибелі. Моєю зброєю була мовчанка.

Після п'ятихвилинної лайки запитав: «Ти радієш, що ти радий?»

Я мовчки знизав плечима.

«Твої слова взяли верх, га?», – продовжував далі.

Я позіхнув.

«Ти не здатний уявити собі, яке це пекло. Не здатний уявити, яка це змія».

«Якщо не помиляюсь, сім років тому я тобі казав те саме».

«Гаразд, ти мене застерігав. Але ти не розумієш, як особливо, своєрідно я її
люблю. Не можу від неї відійти».

«Здається, ти казав, що ти вже вирішив. Не будь смішним».

«Ти б з того радів, так? Ні, друже, такої втіхи я тобі не зроблю».

«Навмисне її не в'ю, – я розсміявся. – Досить було істерики. Виспимосся, і воно
минеться».

Оце на нього діяло. Зблід, як віск, під лівим оком засяяв криваво-червоний
знак.

«Гаразд, – сказав. – Я тобі доведу, що я не слабодух».

«Янічку, що ж ти мені хочеш доказувати? Хочеш її вбити, бо ти не здатний від
неї відійти. Не вдавай, що ти хочеш її вбити, аби мені зробити послугу».

«Страшне, як ти її ненавидиш, – озвався здивовано. – А я тебе так люблю, ти
свиня!»

«Це гарно від тебе, але, жаль, не можу тобі допомогти. Моя прихильність до
протилегної статі, імовірно, є генетично закодованою».

«Ти свиня, яка ти генетична свиня».

Я знову замінив нестатки на цнотливість; брак слів я приховав під плащем мов-
чанки; за вікном лле дощ.

Під час найближчої зустрічі довірився мені, п'яний: «Вже над цим працюю,
можеш тішитись».

«Над чим?»

«Над вбивствоньком, гі-гі-гі».

Я подивився на нього пильно, жалісно, очима, повними сумніву. Він це помітив, зафіксував, і всупереч цьому, тверезо зреагував:

«Думаєш, що це параноя, ще ні, любий, ще ні».

«А коли?»

«Незабаром. Під час родинної відпустки».

«Револьвер, ніж, мотуз, душіння?»

«Не дури, це може тобі набриднути. Розгніваюсь і не порадую тебе».

«Про що ти?»

«Провокатор, ненавиджу тебе! Якби ти знав, як я тебе ненавиджу».

«Чому?»

«Бо люблю тебе, курво».

«Вона була моєю ще до тебе».

«Щезни, дорогий».

Я починав вірити, що з цього нічого не вийде, хоча загрожувала небезпека, що в останню хвилину Йоган все передумає; в істеричі людина ніколи не певна. Однак, довго не міг видержати: вогонь, запалений його язиком, горів...

Прийшло літо. Братислава звільнялась, як моя душа. Йоган не давав про себе знати, а я його не розшукував. Врешті-решт, я тільки спостерігач, без будь-якого впливу на події. Вогонь палав, я прикладав до нього своєю мовчанкою. Я мовчав трьома способами: словом, проханням, думками.

Кінцем липня подзвонив міський телефон. Я дізнався, що родинна відпустка розпочалася. Йоган казав, що вони там вже тиждень і просив, щоб я негайно прибув. Звичайно, я не барився. Кожен хороший спостерігач має бути близько свого об'єкта, крім того, я не міг відмовити йому поміч, адже я був його єдиним другом. Так, тільки я залишився йому вірним, інші його лишили; заради Агати. Або, краще кажучи, він усіх покинув – Агата ні з ким не хотіла ділитись.

Відпочивали в Татрах; оригінальним Йоган ніколи не був. Я влаштувався у готелі «Панорама», де заздалегідь замовив собі кімнату. Вони мешкали в «Патрії». Йоган не хотів, щоб Агата про мене знала, боявся, щоб у неї не виникла підозра. Зустрілись ми ввечері у барі мого готелю. Йоган був змучений, блідий мов віск.

«Відпочинок, здається, тобі не на користь», – заявив я, мов справжній телепень.

«Назрів час, щоб я це зробив. Ще кілька днів – і мене відвезуть у дурдом».

«Брешеш, друже, і навіть про це й не знаєш».

Під лівим оком у нього розцвіла пекельна квітка.

«Завтра», – сказав. – «Усе в мене продумане».

Після кількох коньяків пояснив мені свій план. Тривіальний, але добрий. Кожного дня вони вибирались на гірські мандрівки. Він знайшов одне місце, відлюдне: висока, мов стіна, скеля і глибоке провалля.

«Не жени себе за наругою і відвернись від своїх забаганок», – застерігав я його перед падінням у провалля, але він мене взагалі не слухав. Мовляв, якщо штовхне Агату, потім не треба робити нічого, тільки закликати «Гірську службу» і вдавати закоханого й від розпачу майже божевільного чоловіка. Як я вже згадував, план був перспективний своєю дурістю. Каменем, більше того, скелею спотикання була Йоганова рішучість. Я виклав йому свої сумніви. Він справедливо розгнівався й спився до німоти; я змушений був віднести його у свою кімнату. Коштувало нас це лише тисячу крон. Йоган заснув, мов забитий. Маля. У моєму ліжку.

Мене сон не брав, і я подався на нічну прогулянку. Після двох кіл навколо

Штрбського Пlesa я ностальгійно зупинився перед готелем «Патрія». Зрозуміло, я мріяв про Агату, мріяв, так, я хотів з нею ще востаннє полюбитись. Чорт її бери, але я ще постійно до нестями її кохав, і хоча усвідомлював, що завтра це вже буде остаточно минуле, зізнаюсь, мені хотілось плакати. Я опанував свої найнижчі інстинкти, хвилин дванадцять я постояв під вікнами готелю дорогої Агати, потім повернувся до свого чужого ліжка. До Йогана. Але про це пізніше...

Коли я намірився до ліжка з умисним вбивцею коханої Агати, з одного вікна на шостому поверсі вилетів викрик, як отруєна стріла – вона увійшла через тім'я, проникла спинним мозком (серце уразила, але зате вилишила кілька запрограмованих ударів), і, покинувши тіло у промежині, прибила мене до землі.

«Йогане», – кричала Агата. – «Йогане, вернись!»

Як було, як ні, побачила мене. Чортзна чому саме тоді глянув через вікно. (У художній прозі отака випадковість не могла б повстись, але життя досить позбавлене смаку і плює на закони та естетичні канони; врешті, і так виглядає. – Прим. ред.). Закивала на мене мізинцем і за якихось п'ять хвилин я вже був там, де й хотів бути.

Ситуаційний звіт: 21.03 аж 23.05 – на Агаті, перед Агатою, за Агатою, під Агатою, але постійно в ній – потім втома матеріалу.

«До біса, було мені цього треба?» – марив я у невситимих обіймах на смерть засудженої німфоманки, смиренно глядячи її оксамитно іржавий кожушок.

«Було, було, це було майже необхідне», – вертіла задом майже винувато. – «Знаєш, я мушу тобі в чомусь зізнатись».

«Гори, гори, гори чорні...», – вступили до нашої історії туристи, що співали біля готелю.

Мене охопив жах! Не сплю, чи мені сниться. Тут Агата, там Йоган, а завтра я буду співучасником злочину.

«Агі, я мушу тобі в чомусь зізнатись».

«Пссст», – поклала мені на уста свою рожево-солону устрицю. «Пізніше», – прошепотіла.

«Коли пізніше?» – замимрив я у черепашку.

«Пізніше, коли буде після всього!»

«Вже після того?» – запитала лисиця, спробувавши, розчаровано сказала: – «Дійсно. Вже після того. Колись тобі пташок співав аж до ранку».

«Ми були молодші».

«Ти був молодший, я не змінилась».

«Докажи».

«Воскресимо мерця, почекай».

Агата розвіяла мої похмурі думки декількома контрактаційними рухами своїх крामीново-червоних губочок – мовчазна розмова її язика була солодкою і хтивою, як колись, у п'ятдесятих роках нашого минулого життя – я знову ожив. Жаль, лише на кілька секунд. Уявив собі Агату з Йоганом на завтрашньому турпоході, і птах знову завмер. (Я не некрофіл, і Агата була вже *de iure* мертвою). Визволившись з-під цього тягаря (набула на вазі мінімально 23 кг) і виправдовуючись, поклав свою холодну руку на один з її персів.

«Агі, звірятко ти моє, розглядаймо нині серйозні справи».

«Хочеш сказати... ти поки що тільки жартував?»

Пробно, надійно мені стиснула яєчка.

«Юй, Агі, не жартуй, це болить».

«Так, так, були часи, але минулись», – неохоче розмірковувала Агата, після того зрезигновано пішла спати.

Тільки тоді я зрозумів: убога Агі не лише товста, але ще й глуха, тому й хоче її Йоган, ота свиня, вбити. Коли була стрункою і в неї був здоровий слух, нахабно її використовував, але коли її Бог покарав за поширювання тривожних вісток... ні, ні, вбити глуху Агату, це мені аж ніяк не до вподоби. Я дивився на стару, товсту, пом'яту й глуху Агату, душу мені терзала дилема: «Маю її застерегти? Заслужить цього? Не буде моє щире остерігання вважати зрадою або доносом?»

«Агі, я мушу тобі в чомусь зізнатись», – нарешті, я приступив до того юдиного кроку.

«Знаю».

«Що ти знаєш?»

«Дурень ти, я завжди це знала. І я тебе люблю».

Мені здається, що ми стали жертвами великого непорозуміння, подумав я і вголос сказав: «Пізно. Ти не мала мене лишати».

«Для любові ніколи не пізно. Я все передумала. Почнемо знову. Я повернусь. До тебе».

«Агі, не ляпай, завтра помреш».

«Сьогодні, завтра, післязавтра, учора, позавчора...» – любя Агата мені явно не вірила.

«До душі, було мені цього треба?»

«Було, було, я завжди тільки тебе й хотіла».

«Агі, послухай мене, я хочу...»

«І я...».

«Емігрувати?»

Кинула мені рушник і сказала: «Дурень. Утри мене, але порядно. Я хочу повернутися до тебе».

«Боюсь, що ти повторюєшся. Що буде з Йоганом?»

«Йогана вб'ю», – зізналась. – «У мене є план...».

План Агати був банальним. Завтра піде на гірський туристичний похід. Там є одне місце: безлюдне, висока скеля і глибоке провалля.

«Не поспішай за пристрастю, а відвернись від своїх забаганок», – застерігав я її перед падінням у провалля, однак вона мене не слухала. Мовляв, досить, коли Йогана трошечки підштовхне...

Напевно, розумієте, що моя моральна дилема набрала огидних розмірів: кого ж попередити? Йогана чи Агату? Агату чи Йогана? Я помив птаха і повернувся до свого готелю.

Йоган розвалювався у моєму ліжку, вдавав, що сплутав мене з Агатою, дорога, прошу тебе, будь до мене привітнішою, бо я такий до тебе...

Після кількох ляпасів щиро зізнався: посередництвом Агати хотів добратися до мене, бо любов собі не вибирає за генетичним ключем, любов жорстока і немилосердна, спалить – вона, просто, вогонь. Ляпаси йому сподобались, так, дорогий, жаль, що у тебе нема батога... Правду кажучи, я не дивувався Агаті, що живе з таким шепелявим чоловіком! Найбільше мене дражило його самовиправдовування: ще й Бога у це вмонтував. Своє завтрашнє вбивство інтерпретував як крок до самозбереження, о четвертій годині ранку переконував мене: «Всі діємо у самозахисті, повторюємо споконвічні жести Творця, який нас у самообороні вигнав з раю, а потім нас у самообороні постійно переслідував, так, у самообороні зійшов

з неба, щоб нам заборонив звести вавилонську вежу, у самозахисті розвіяв нас по всій землі і переплів нам мови, щоб ми не розуміли один одного і не загрожували його деспотизму, за всі сучасні національні тривоги, громадянські та негромадянські війни він несе відповідальність. Він, я його тільки імітую, так, любий, у самообороні я повинен вбити дорогу Агату, бо здогадалася, що її тіло було тільки мостом між мною і тобою, всі діємо у самозахисті, ти повір мені, не спирайся...»

Я вирвав із розетки телефонний шнур і майже десять хвилин Йогана в самообороні шмагав, жорстоко і безпощадно, і я був більш-менш нещасним, але щасливий Йоган Гомора нещасливо голосив від щастя, і я знову аж по вуха зав'яз у дилемі: попередити чи ні? І кого? На мить засяяла надія: можливо, пророцтва про необхідні події наповнюються тільки тоді, коли б ми всі троє спробували дійти до згоди... Я перестав бичувати Гомору, знову підключивши телефон. Йоган скурпульозно слідкував за моєю нечистою поведінкою, і коли я його запитав про телефонний номер дорогої Агати, гірко, але поважно, аж по-діловому встановив: «Я знав, що ти мене зрадиш... садист».

Оглянувшись, пішов за своїми справами. У дверях на прощання сказав: «Я сподівався, що ти мудріший і ліпший. Я вибрав тебе. Мусиш загрузнути аж по вуха у багнюку гріха, щоб міг бути врятований і почати нове життя, як неофіт-євангеліст. Жаль, бачу, що й вибраним стрічка з очей лише повільно спадає...».

Залишив мене самотнього. Чи ж я не міг жертвувати і відплатити за його любов? Врешті-решт, він і не хотів від мене аж так багато. Напевно, заспокоївся б і бичуванням. Бичуючи ненависного Йогана, я б опинився в ролі мазохіста, відкинувши його мазохістські вимоги, я показав себе садистом. Маю я право дорікати Йогану за його приязнь до обох статей? Адже і янголи є гермафродитними. Буде моя інстинктивна гравітація до протилежної статі достатнім виправданням моєї співучасті на смерті Агати?

Довідався я про це о четвертій після обіду. Розбудив мене телефонний дзвінок. З бюро обслуговування. «До вас гостя». Я запросив її на короткі відвідини.

«Ти лиш уяви; отой нахаба хотів мене вбити», – обличчя Агати палало праведним гнівом.

«Я ж тебе застерігав».

«Нормально хотів мене штовхнути... у моє провалля».

«Чому ж цього не зробив?»

«Я його випередила».

«І в нього під лівим оком з'явилась червона пляма?»

«А ти звідки знаєш?»

«Хай тебе совість не мучить. Він вже остаточно вирішив. Ти це зробила в самообороні».

Я витримав з нею майже два роки. Йоган був правий: це змія, неймовірна змія. Я боюсь її. Боюсь, щоб мене не спіткала доля мого найліпшого друга, який не пильнував свого язика, отого маленького тілесного органу, і бач, який пекельний вогонь розпалив. Тому я й вирішив подати оце свідчення, обґрунтоване нездоланним бажанням жити у правді. Нічого не вдієш, люба, глуха, товста Агата набула дальших десять кілограмів і мусить спокутувати свій злочин. Любов і правда одного разу повинні перемогти брехню і ненависть. Я був би дуже радий, коли б ви ставились до неї поблажливо. Зрештою, вчинила це у самообороні.

**Зі словацької переклав
Іван Яцканин**

ПУБЛІЦИСТИКА

Олександр ШОКАЛО

200-ЛІТТЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША: «БУДЬТЕ САМОСТІЙНОЮ СИЛОЮ...»

(Закінчення. Початок у № 4/2019)

Послідовник східного містицизму

У своїй подвижницькій культурософській практиці П. Куліш звертається до культурних набутків Сходу, зокрема до морально-світоглядної основи *ісламу*, закоріненої в світлосповідній традиції *зороастризму* й *суфізму*. Найближчий Кулішеві був особистий духовний досвід вільної людини в *суфізмі*. Філософія й духовна практика суфіїв як *осягнення Істини через просвітлення серця Любов'ю* надзвичайно

близька староукраїнському ясновідному духовному досвіду й заснованій на ньому практичній *філософії серця* – *філософії кордоцентризму*, найменованій Кулішем *філософією природи* – *хутірською філософією*. Духовні засади староукраїнського ясновідного світогляду й суфізму найчіткіше простежуються в П. Куліша у «*Бесіді Старого Розума з Недомислом*» (1874) – інтерпретації поетичної частини біблійної Книги Іова. *Недомисел* – властивість людей, які розумні чужим розумом. Тому *Недомисел* вдається до уявного спілкування з вигаданим і неіснуючим, аби впливати на *Старого Розума*.

Зосередженість на внутрішній сутності людини зближує Пантелеймона Куліша з персько-таджицьким поетом-суфієм і філософом-містиком Джалаледдіном Румі (1207–1273). Покликання людини на Землі Румі вбачає в *саморозвитку власного внутрішнього світу й удосконаленні довоколишнього світу*. Джерело сили духу людського – в чистому серці: «*Мудрий той, хто володіє власним світільником*», а основа моральної зрілості людини – в *триєдності істинного знання, справедливого діяння й правдивого висловлення*.

У цьому сенсі П. Куліш глибоко зацікавився дієвою моральною силою ісламу з його традицією особистого духовного досвіду в осягненні Істини. Глибинну моральну суть ісламу розкрив його основоположник Мугаммад: «*Пошуки знання – релігійний обов'язок кожного мусульманина*»; «*Покликання мусульманина – пізнавати Істину й жити в ній*». У духовній традиції ісламу «*знання*» слід розуміти як «*сакральне знання*», «*істинне знання*», «*знання серця*», яке людина осягає в духовному досвіді й завдяки дієвості якого досягає щастя в житті. Дієвість сакрального знання є сутнісною ознакою ісламу як світогляду й як життєвої практики, що й становлять систему культури. Поняття «*сакральне знання*», «*знання серця*», «*корисне знання*» тобто ді-

єве знання поширене в суфійських подвижників, ним користуються й Г. Сковорода, П. Куліш, П. Юркевич, Ф. Гюлен, підкреслюючи практичну, дієву суть внутрішнього, глибинного знання в культурному житті людини.

Яскравим плодом духовних пошуків П. Куліша в цьому напрямі стала поема «*Магомет і Хадиза*», яку він написав у Відні 1882 р. Наприкінці того ж року Пантелеймон Куліш повідомляв у листі до свого молодшого колеги Михайла Драгоманова: «*Мені хотілося б надрукувати шведше поему ... Може бути, деякі з моїх думок послужили б керівництвом для нових діячів української ідеї в антипопівському й антидеспотському дусі*». Видавши поему у Львові 1883 р., П. Куліш сповіщає М. Драгоманова, що вона є «*тільки прелюдією до кількох інших поем*», у яких він планує «*змалювати найвиразніші прояви арабо-магометанської культури, до її занепаду в перевазі над нею варварства, з одного боку, азійського, з другого – європейського*». Поет сподівається, що читач «*у поезії чужої життя відпочиватиме духом од польсько-єзуїтського, москово-російського і нашого козако-українського фанатизму.., одчинятиме собі двері на Восток, звідкіля прийшли найвищі наші ідеали, найкращі перекази нашого духа*».

В поемі «*Магомет і Хадиза*» поєднались духовно-філософські й психологічно-особистісні мотиви. П. Куліш подарував примірник поеми своїй дружині – талановитій українській письменниці Ганні Барвінок з віршем-присвятою, де порівнює її самовіддану любов із самовідданою любов'ю Хадизи. На думку українського філософа й літературознавця Дмитра Чижевського, в цій поемі «*Куліш розвиває романтичну філософію любови*». Поема «*Магомет і Хадиза*» належить до найвищих здобутків ліро-епічної поезії.

В українців, як і в народів Сходу, провідним принципом життя є первинність серця, а не розуму, як на Заході. У суфійській системі самовдосконалення *серце – нематеріальна світлоносна субстанція, розташована між духом і душею, завдяки чистоті якої людина осягає Істину й живе істинно*. На світоглядній засаді первинності серця ґрунтує свою систему духовного самовдосконалення й П. Куліш: «*Хто серце своє очистить од усякої скверни, той зробить його храмом Божим, і з його тільки благість і милосердіє*».

Просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша перегукується з засадами світоглядно-просвітницького руху *Гізмет* сучасного турецького просвітителя Фетхуллага Гюлена (1940). Суть просвітницько-педагогічної концепції П. Куліша: *передусім необхідно виховати нове покоління матерів, які народять і виростять покоління нових, освічених і дієвих, людей, здатних організувати нове, культурне життя – справедливий суспільний лад*. Так само й Ф. Гюлен основну увагу приділяє вихованню й освіті молоді, бо покращення світу можливо досягти тільки через покращення людини – виховання *нового покоління людей*.

Світоглядна зорієнтованість на *внутрішню сутність людини, на внутрішню волю духу в серці людини* зближує українську морально-світоглядну традицію з давньою традицією *східного містицизму* й новоявленим *західним екзистенціалізмом*. На цій мудрій позиції взаємодоповнення духовного й інтелектуального досвідів народів Сходу й Заходу для організації позитивної культурної основи майбутнього розвитку людства ґрунтується й просвітництво Ф. Гюлена: «*Культурна цивілізація майбутнього сформується завдяки синтезу наукових досягнень Заходу й моральності Сходу*».

Провісник західного екзистенціалізму

Чи не перший в українській і загальноєвропейській філософії визначив внутрішню, екзистенційну, сутність людини Григорій Сковорода: «*А що таке людина? Хоч би що воно було: чи дія, чи діло, чи слово – все те марнота, якщо воно не отримало свого здійснення в самій людині*».

Після Григорія Сковороди Пантелеймон Куліш розвинув етнокультурну світоглядну основу *українського екзистенціалізму* й став провісником *європейського екзистенціалізму*. П. Куліш надав цій новітній філософії життя індивідуальної й суспільної дієвості, яку живить воля людського духу – мірило самостійної сили людини й народу. **«Будьте самостійною силою, а не зряддям чужої сили»** – цей моральний імператив П. Куліша є ключем до осягнення суті людського життя. Людина становить собою самостійну силу, коли керується *прагненням душі жити* – здійснює власною волею свою життєву програму, свою духовну мету, свою сутність. А коли послуговується тільки *потребами організму бути*, вона приймає засіб за мету й легко стає зряддям чужої сили. Люди, які залежать від шматка хліба в прямому й переносному розумінні, не мають самостійної сили й волі, і ними легко маніпулювати як засобами, бо вони позбавлені гідності. Тільки самостійна людина, внутрішня сила якої спрямована на здійснення прагнення душі й не залежить від потреб організму, має власну гідність, моральну волю й здатна саморозвиватися.

Ясний педагогічний ключ моральної зрілості й духовного вивершення людини в саморозвитку запропонував великий український педагог, основоположник народної школи й педагогіки як мистецтва виховання, реформатор шкільної освіти в Російській імперії Костянтин Ушинський (1824–1870). У своєму *«Досвіді педагогічної антропології»* К. Ушинський дав ясний світоглядний орієнтир: *аби люди не впадали в заблуд і були здатні самоорганізовуватися, саморозвиватися, необхідно передусім навчити їх розрізняти «прагнення душі жити й потреби організму бути», тобто розрізняти духовну мету життя й органічні засоби її досягнення. Розглядаючи людину як предмет виховання, педагог-мислитель з'ясував, що «душа передусім є єство, що прагне жити, тоді як організм є тільки єство, що прагне бути. Це органічне прагнення до буття відбивається в душі безліччю вроджених для нас органічних прагнень, але не становить сутності душі й не абсолютно обов'язкове для душі людської, яка може відкинути й придушити ці органічні прагнення, якщо вони суперечать її власному прагненню до життя».* Отже, головна функція людського організму, найвища мета його буття – це забезпечення здійснення життєвої програми душі, безвічного життя духу, бо *«...Для людини буття має тільки відносне значення як засіб життя, а отже і всі потреби, що зумовлюють буття, є тільки засобами для життя, тобто для задоволення ...душевного прагнення ...до життя».* Потреби організму бути – це природні потреби людини в самозбереженні, біологічній безпеці. А прагнення душі жити – це духовне прагнення людини до культурного саморозвитку за програмою своєї душі. Коли *потреби організму* – засоби життя душі, то *прагнення душі* – програмна духовна мета людського життя. Душа є первинною і найвищою цінністю людського єства, а духовне прагнення душі є волею серця – внутрішньої сутності людини, її внутрішньої гідності. Ми осягаємо життя тільки у внутрішньому переживанні його в душі, бо *«...душа наша живе й поза процесом свідомості, живе раніше, ніж цей процес у ній починається, і в ті проміжки часу, коли цей процес у ній на час припиняється. ...Для свідомості однаково, що усвідомлювати; а для душі це не однаково».* І це внутрішнє переживання життя в душі відбувається в процесі реалізації нашої еволюційної програми, бо *душа* – це, власне, і є *особиста програма саморозвитку людини*.

В антропологічному вченні К. Ушинського про мету виховання провідною засадою є *особиста воля людини*, завдяки якій формується її внутрішнє моральне осердя – характер, а завдяки моральній волі людина цілком реалізує життєву програму своєї душі: *серцем людина безпосередньо сприймає вищий сенс життя, розумом осмислює його й приймає рішення, а завдяки волі здійснює рішення просвітленого розуму.* Цей принцип К. Ушинський ставить в основу формування характеру: **«Теоретичне життя розуму утворює розум; але тільки практичне життя серця й волі утворює характер. ... Щоб у дитини утворювався характер або принаймні накопичувалися для нього великі**

матеріали, слід, щоб дитина жила серцем і діяла волею...». Так формується, ви-зріває моральне осердя людини, що забезпечує їй внутрішню гідність.

За моральним вченням великого прусського філософа Іммануїла Канта (1724–1804), *внутрішня гідність* гарантує людині бути **метою в собі, а не засобом**. Цю екзистенційну ідею І. Канта розвивав П. Юркевич: **«Що стосується потреб людини, те має ринкову ціну, а що має мету саме в собі, те має внутрішню гідність».**

Так постає необхідність моральної відповідальності людини за духовну мету власного життя, за власну сутність, яку вона зобов'язана розвинути сама в собі у власній життєвій практиці, в процесі *«другого, духовного, народження»* й здійснити в самостійному культурному житті. Практика тут має не західний, раціональний, смисл, а східний, ірраціональний, як внутрішній, містичний духовний досвід, що передбачає моральну зрілість і моральну вольову дієвість. Тобто **практична філософія культури – культурософія** власне є **дієвою моральною силою людського духу, мудрістю**. У відповідь на запитання одного з учених, що таке філософія, Григорій Сковорода проникливо визначив її дієву, моральну суть: *«Головна мета людського життя... Голова людських справ є дух людини, думки, серце. Кожен має мету в житті, та не кожен має головну мету, тобто не кожен займається головою життя. Один займається черевом життя, тобто спрямовує всі свої справи, щоб дати життя череву; інший – очам, інший – волосся, інший ногам і іншим членам тіла; інший же – одягові й іншим бездушним речам; філософія, або любов мудрості, спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, світлість думкам, як голові всього. Коли дух у людині веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія».* Так наш навчитель істинного життя став основоположником *культурософії* – духовної практики осягнення людиною сакрального в собі та культурного самоздійснення в *«другому, духовному, народженні»*. У XVIII ст. Григорій Сковорода власним духовно-філософським досвідом і життєвим прикладом відкрив людям практичне, дієве знання того, як кожна людина може пізнати свою духовну сутність, свою життєву програму і здійснити її в культурному житті. Як істинний вчитель він запропонував просте й мудре розв'язання проблеми самоздійснення людини й досягнення нею щастя, зокрема через реалізацію природної обдарованості у *спорідненій – улюбленій праці*, що є засобом самопізнання людини й здійснення нею життєвої програми своєї душі, свого покликання.

До первинних питомих чинників дієвої філософії української культури (культурософії) належать *український природно-ясновідний світогляд, український духовний тип, українська національна ідея-програма, моральна воля національного духу*. На їх основі розвиваються *система самоладування (самоврядування) українського суспільства, українська державницька ідеологія, стратегія й тактика національного розвитку*. Усе це разом становить *культурософську систему* визначальних дієвих чинників саморозвитку *людської особистості й збірної особи народу* та організації національної держави. Підсистемами *культурософії* є *геософія* – пізнання народом природної сутності рідної землі (природа рідної землі істотно визначає життєдіяльність, вдачу, історичну долю корінного народу) та *історіософія* – осмислення народом смислу своєї історії й осягнення непроминушого в ній. На цій триєдиній основі людина осягає комплекс життєво необхідних дієвих знань і досягає життєвої мудрості – моральної зрілості, й відповідно етнічна спільнота народжується вдруге, духовно, ви-зріває в збірну особу народу та волею (правом) національного духу самоорганізується в систему питомого суспільного ладу – самостійну державу.

Сковородине *«друге, духовне, народження людини»* стало первинним принципом *культурного життя* й відповідно *філософії культури*, дієвим чинником яких є моральна воля духу особистості. Згодом цю *життєву філософію* данський філо-

соф Серен К'еркегор (1813–1855) назве *екзистенціалізмом*, а розвиватимуть його німецькі філософи Фрідріх Ніцше (1844–1900), Карл Ясперс (1883–1969), Мартін Гайдеґґер (1889–1976) та інші західноєвропейські мислителі. Основним положенням екзистенціалізму вони визначили постулат, що *екзистенція (існування) передре есенції (сутності)*. Видатний французький філософ-екзистенціаліст Жан Поль Сартр (1905–1980), спростовуючи обмежені й помилкові тлумачення екзистенціалізму, так пояснює в праці *«Екзистенціалізм і людські емоції»* (1957) цей основоположний принцип: *«Що це означає – «існування передре сутності»? Це означає, що людина спочатку існує, зустрічається, з'являється у світі й тільки потім вона визначається, знаходить себе.*

Для екзистенціаліста людина тому не надається визначенню, бо первинно нічого собою не являє. Людиною вона стає тільки потім, причому такою людиною, якою вона робить себе сама.

...Та якщо існування справді передре сутності, то людина відповідальна за те, що вона є. Таким чином, передусім екзистенціалізм віддає кожній людині у володіння її життя й покладає на неї цілковиту відповідальність за існування.

...Наша теорія – єдина теорія, яка надає людині гідності, єдина теорія, яка не робить із неї об'єкта. Будь-який матеріалізм призводить до розгляду людей, у тім числі й себе самого, як предметів, тобто як сукупності певних реакцій... А стосовно нас, то ми саме й прагнемо створити царство людини як сукупність цінностей, відмінну від матеріального царства».

Екзистенціалізм визначає людину за її справами й нагадує, що її доля в ній самій – у волі її духу, що всі сподівання в її діях, що тільки дієвість дозволяє людині жити.

Згідно зі світоглядним принципом української культурософії та педагогічної антропології, людський індивід народжується вдруге, духовно, й розвивається в людську особистість, стає культурною людиною, коли у внутрішньому самопізнанні розрізняє серцем *«прагнення душі жити й потреби організму бути»* (К. Ушинський) та осягає життєву програму своєї душі й визріває морально – являє особисту моральну волю. Така людина несе моральну відповідальність за свої думки й дії. Згідно з дієвою філософією П. Куліша, такий самий шлях осягнення своєї життєвої програми-ідеї й моральної зрілості та культурного становлення в духовному народженні й збірності проходить і народ. У цьому етнокультурному аспекті й полягає особливість *Кулішевої української екзистенційної концепції*.

Особливість *Кулішевої української екзистенційної концепції* в тому, що в ній передбачається не тільки внутрішня самостійна сила (воля) духу *людської особистості*, а також внутрішня самостійна сила (воля) духу *«збірної особи Українського народу»*: *«Український народ зазначається між народами тим, що дух його не терпить касти, що підклоняєсь він доброхить під один громадський суд, і громаду вважає за єдиний розумний образ життя політичного»* («Нарис історії словесності русько-української», 1869). Звідси суть *Кулішевої історіософії*: *кожен народ повинен розвивати свій суспільний лад власною політичною волею, що є виявом його самостійної моральної сили. Свою концепцію «української національності й духовної волі» П. Куліш ґрунтує на глибинному осягненні універсального, Всеєдиного космічно-природного принципу, який визначає і вселюдський моральний принцип життя: «...Народи живуть по Всеєдиному закону, по закону Природи, і вся правительська мудрість тільки в тому і єсть, щоб сього закону не ламати, – скажемо лучче: щоб об сей закон не розбитись. Тим же то і наш мизерний, знівечений і незгідний нарід український має таке велике право на свою жизнь, як і найменша травинка на свою»* («Історичне оповідання», 1882).

Кулішева українська екзистенційна концепція, в якій нерозривно поєднані внутрішня воля *людської особистості* й воля *«збірної особи народу»*, розвінчує ліберальну диктатуру прав і свобод людини, на чому тримаються антинародні політичні режими

фінансової цивілізації, зокрема новітньої фінансової імперії – Європейського Союзу. Облудні «європейські цінності» (толерантність, політкоректність, гендерність, мультикультурний расизм) підмінюють духовні цінності національних культур та засноване на принципі культурного саморозвитку народне самоврядування комерційною вигодою ключових персоналій ієрархічної піраміди антинародного глобального мережевого політикуму з його анонімною владою.

На світоглядній засаді моральної відповідальності людини за свою діяльність у соціумі, Природі та Всеєдності, що зближує українську *філософію серця, філософію природи, дієву філософію культури (культурософію)* зі східним *містицизмом* і західним *екзистенціалізмом*, розвинувся **антропокосмізм** – оновлене *світорозуміння, засноване на філософії життя, світла, радості, що є суттю світоглядної традиції культур аграрних народів*. Основоположником антропокосмізму як *світоглядної системи, що спрямовує до саморозвитку на моральній основі людський дух, розум і волю*, став видатний український біолог і філософ Микола Холодний (1882–1953). Згідно з *антропокосмічним* світорозумінням, людина – не центр світобудови, як в *антропоцентризмі*, а одна з невіддільних складових Світової Всеєдності, яка через свою духовно-інтелектуальну дієвість несе моральну відповідальність за все, що відбувається на Землі й у Всесвіті: **«Людина – від народження до смерті – лише одна світлова хвиля. І як ця хвиля, виникаючи в ефірі, в найкоротшу мить свого існування висвітлює з мороку все, чого торкнеться, так і свідомість окремої людини на якийсь найменший відтинок часу кидає на довколишній Всесвіт світло живого споглядання, осягнення й думки. Та завдяки повторюваності й спадкоємності людських свідомостей ці окремі спалахи світла зливаються в один потужний, безперервний світловий потік. Людська думка стає ніби свідомістю Всесвіту, адекватною йому в просторі й часі»** (Микола Холодний. «Думки натураліста про природу й людину»).

І хоч Сковорода, Куліш, Холодний, Гайдеґер, Сартр дотримуються принципів антропокосмічного світогляду, а в Канта і Юркевича присутні елементи і антропокосмізму, й антропологізму, в них багато спільного в осягненні людської волі й дієвої суті людини у Світі та її моральної відповідальності за своє життя.

Українські духовні подвижники у своїй спрямованості на *внутрішню людину* мають багато спільного як із західноєвропейською екзистенційною філософією, де також головною в людині є її *внутрішня сутність – екзистенція*, так із східною філософською традицією, зокрема з містичним досвідом *суфізму*.

Моральність і духовність, вільно осягнуте у внутрішньому самозаглибленні *сакральне дієве знання* – це основний зміст життя на Сході, зокрема в духовній практиці *суфізму*. А на Заході на перший план вийшли розум і наука, які користуються десакралізованим знанням – зовнішньою інформацією, сприйнятою на віру духовно незрілим, *нечистим, прагматичним розумом*, на відміну від *чистого, духовного розуму* (так класифікував розум Іммануїл Кант). Кант убачає первинну основу людського життя в *моральності*, яка *передчує релігійності*, а вроджену цінність людини вбачає в її розумності й *закони моралі* розглядає як наслідок *духовної розумності* людей. Українська *філософія серця*, не заперечуючи розумної природи моральності, убачає основу цінності людини в її внутрішньому ясновідному знанні, осягнутому серцем, у волі людського духу в серці, в любові й життєвій мудрості, які становлять природно-моральну основу Життя.

Мудрість як духовний досвід, система істинних дієвих знань, моральне мірило істинності людського життя є антитезою вченого невігластва, яке намагається раціоналістично-емпірично тлумачити життя й культуру, ігноруючи їх духовну сутність, що призводить до морального, розумового калічення й знедуховлення людей.

Цю ціннісну основу істинного життя людини стверджують своїм ясним світоглядом і моральним життєвим досвідом українські духовні подвижники – провідники *філософії серця*.

Провідною силою **філософії серця**, питомо української **філософії кордоцентризму**, є **моральна воля людського духу в серці**. Саме **внутрішня воля духу в серці людини** зближує українську світоглядну традицію з традицією **східного містицизму** й новоявленим **західним екзистенціалізмом**. Пантелеймон Куліш, слідом за Григорієм Сковородою, своєю **хутірською філософією, філософією природи** заклав етнокультурну основу **українського екзистенціалізму**, надавши дієвості цій новітній **філософії життя**: *«Роблю я добро, шануючи себе самого, бережусь лихого діла... Треба угоджати тільки Богові, а Бог говорить нам через наше серце. Хто серце своє очистить од усякої скверни, той зробить його храмом Божим, і з його тільки благість і милосердіє»*.

На ідейно-правовій основі екзистенційної концепції П. Куліша, що передбачає духовну волю особистості й **«збірної особи Українського народу»**, ідеолог державної самостійності України Микола Міхновський (1873–1924) сформулював основні принципи української національної ідеології, яка поєднує цінності особистості й нації, волю особи й громади та яка спрямована на утвердження українцями культурної самобутності й здобуття державної самостійності, національного суверенітету, що взаємозалежно поєднує народний і державний суверенітети. Вся сила народу й запорука суспільного ладу – в моральній зрілості людей, у взаємності людських сердець, у взаєморозумінні й взаємодії, в збірності національного духу. Збірний національний дух породжує й зберігає народні звичаї та вічовий принцип **волі**, що становлять собою морально-правову основу природно-звичаєвого права.

У звичаєвій традиції виявляється безвічність національного духу: **«Не вмирають ті звичаї, яким визначено бути безвічними»** (Микола Гоголь). На живій звичаєвій основі народної традиції ґрунтується неповторність світу етнічної культури та справедливий суспільний лад: **«Народи! Старайтеся насамперед мати добрі звичаї, аніж закони: звичаї – найперші закони»** (Піфагор, 570 до н. е. – 495 до н. е.). Звичаї є психосоціальними моральними чинниками взаємодопомоги людей і самоладування (самоврядування) суспільства, у процесі чого духовно народжується й саморозвивається **збірна особа народу**. Культурний саморозвиток збірної особи народу, як і особистості, відбувається з ресурсу внутрішньої самостійної сили, мірилом якої є моральна воля духу.

Внутрішня самостійна сила – основа саморозвитку всіх живих сутностей у Природі й Світовій Всеєдності. П. Куліш знав цей Всеєдиний закон життя й наполегливо воскрешав у пам'яті свого народу одвічну й непроминущу традицію життя за цим законом: **«Боже мій! та ж ти, по суті, створиє тільки один закон... один закон Правди, один закон Природи, один закон Життя...»**.

Провідник національної ідеї – ідеолог української нації

«Кращого від українців в ідеї нема нічого, але ... небагато в нас людей гідних, решта – дурноляпи, можливо, більш шкідливі, ніж корисні для розповсюдження в суспільстві рятівної для майбутнього української ідеї», – занотував П. Куліш 1862 року, в період конфлікту зі своїми земляками по Петербурзькій Громаді.

Дві проблеми заважають українцям стати **«збірою особою народу»**: втрата зв'язків між поколіннями (кожне нове покоління змушене починати з нуля) і втрата взаємодопомоги як показника моральної зрілості особи, громади, суспільства.

Що ж є основою саморозвитку **«збірної особи Українського народу»**? Цією основою є безперервність світоглядної традиції й духовно-господарського досвіду та моральна воля національного духу.

Аби людській особистості здійснити життєву програму своєї душі, а збірній душі народу – свою національну ідею-програму, передусім необхідно мати ресурс самостійної сили, явленої в волі особистого духу людини й волі національного духу на-

роду. А для результативного застосування самостійної сили необхідно мати власну опору. Такою опорою для самостійної сили – волі духу людини й народу є світоглядна традиція й духовно-господарський досвід. Ясний моральний світогляд – це вихідна позиція, основа основ культурного людського життя. А для ясного бачення свого майбутнього – перспективи культурно-соціального поступу необхідно мати світоглядні духовно-соціально-правові орієнтири національної ідеології. *Національна ідеологія* – це не що інше, як *світоглядне вчення про національну ідею*. Світоглядна система національної ідеології – вестибулярний апарат у естві *«збірної особи народу»*. Моральні ціннісні орієнтири національної ідеології визначають поза всіма життєвими цілями найвищу мету людського життя в культурному саморозвитку – духовне довершення. Ця духовна мета є метою в собі самій і виявляється в радості людського духу в серці – в щасті як цілісності відчуття гармонії життя. *Щастя – програмна мета людського життя*.

«Щасливий, хто з'єднав свою приватну справу з загальною. Се є істинне життя», – вістує Григорій Сковорода. За Сковородою, джерело особистого й суспільного гаразду – *«природжена праця»*. Г. Сковорода є духовним батьком *української національної ідеї й національного відродження*. Згідно з його вченням, *перспективу життя народу визначає самоусвідомлення ним своєї священної духовної єдності, а національний дух пробудженого народу є джерелом його природного права й передумовою державного відродження України на основі культурно-соціального саморозвитку*.

Слідом за Григорієм Сковородою Пантелеймон Куліш став *провісником національної ідеї, ідеологом і рушієм відродження української нації*. П. Куліш назвав Г. Сковороду своїм учителем і проникливо розкрив суть його морально-світоглядного вчення й національної правосвідомості в поемі *«Грицько Сковорода»* (1861):

*Грицько з Христа й його науки
Театрування не чинив,
Не брав хреста його у руки,
Йому кадилом не кадив...
...Бездомним странником блукав
І між людьми людей шукав...
Між Німцями не 'дну людину
Вподобав ритор мій бурсак;
Та з серця рідну Україну
Чужий не випроводив смак...
Так! Воля, розуму свобода
Серед неволі, дар святий
Тому, хто між лукавих рода
Служив закону правоти.
Служив Грицько сьому закону,
Як музи богу Аполлону,
І дух його благословляв,
Хто про народне благо дбав.*

Кулішева філософія природи або хутірська філософія закорінена в Сковородиній філософії мудрого серця й становить світоглядну цілісність з культурософією, історіософією, українською національною ідеєю й національною державницькою ідеологією. Куліш актуалізує Сковородинство: *«Нова доба, нові жадання, Нова науки могота...»*. Філософія мудрого серця явилася з новою силою у філософії природи – *«філософії природовідання»* й стала суттю української національної ідеї. А національна державницька ідеологія стала природним виявом духовно-господарської, соціально-правової традиції української аграрної культури як системи саморозвитку *«збірної особи Українського народу»*.

Та нині національну ідею в нас уже вкрай забалакали й сприймають її як абстракцію. А національна ідея – конкретна дієва сутність, першопочаток, основа й мета культурного життя суспільства. *Українська національна ідея* – це життєва програма саморозвитку неповторної *«збірної особи Українського народу»*, нації з власних первенів самостійною силою й моральною волею. Завдяки національній ідеї, своїй життєвій програмі, народ самоорганізовується, саморозвивається з власних первенів самостійною силою – моральною волею духу. Кожен народ має свою життєву програму. Коли *українська національна ідея* – це життєва програма культурно-соціального саморозвитку й духовного самоздійснення *«збірної особи Українського народу»*, то *національна державницька ідеологія* – це система духовно-соціально-правових орієнтирів на шляху здійснення народом своєї національної ідеї й творення питомого суспільного ладу – національної держави.

У Кулішовому усвідомленні здійснення *української національної ідеї* розраховане не на усереднену масову свідомість, а на людей сильної моральної волі. Тому довкола нашої питомої ідеї люди гуртуються не в механічно змішаний колектив на чолі з партійними зверхниками, а в громаду морально зрілих, духовно сильних, вільних людей, що й становлять *«збірну особу народу»*. Духовно-соціально-правову концепцію української національної ідеології П. Куліш ґрунтує на законах Природи й на духовно-господарській і світоглядній традиції рідного народу та на універсальних космічних законах. Ґрунтуючи свої міркування на Пулюєвій науковій концепції *«непропащої сили»* (збереження енергії), Куліш робить життєствердний висновок щодо перспективи української нації: ***«Національна й соціальна динаміка підлягає такому ж незмінному законові, як і променистість речовини»***; *«Дійшовши, з прогресом кругосвітньої наукової праці, тієї правди, що безкрайї й безмірний космос у величезних і найменших творивах Божих дає нам закон громадянського життя і розумового прямування, кладемо її в основу нашого проповідання української національності і духовної волі. ...Та нема такої безодні, з котрої б не викарабкалась нація моральною перевагою над стихійною силою, над силою незапрацьованого чесно багатства і над силою власти, неоправданої філософії Природи. ...Усе те зле й лихе, що заподіяла нам колись нещаслива Ляхва, а тепер останніми часами необачна Москва, сталось через політичну темряву, через те, що політика не питала дороги в науки, а наука не обпіралась на єдину філософію, достойну свого імені, на філософію природовідання»* («Зазивний лист до української інтелігенції», 1862).

На такій світоглядній zasadі *філософії природи* як *«філософії природовідання»* ґрунтує свою природничо-філософську й наукову позицію великий український природознавець-мислитель Володимир Вернадський (1863–1945). У праці *«Наукова думка як планетне явище»* (1938) В. Вернадський розкриває той протиприродний стан, що в ньому опинилась вітчизняна наукова праця під гнітом офіційної матеріалістичної філософії, яка стала ідеологією більшовицького тоталітаризму, працюючи на *«минуці соціальні, державні увелення, що грубою силою охороняють себе від можливих сумнівів у їх неодмінності»*: *«Наука в соціальному житті різко відрізняється од філософії й релігії тим, що вона по суті єдина, однакова для всіх часів, соціальних середовищ і державних утворень... Але в нашій країні... наукова думка перебуває в становищі, яке заважає правильній її науковій праці. В цьому випадку наша наукова думка стикається з обов'язковою філософською думкою... історичний досвід не був урахований офіційними філософами нашої країни, і вони при всій своїй прямолінійності й недостатній науковій грамотності увійшли в різке зіткнення з науковою думкою й працею... Наші філософи-діалектики на цю галузь наукового знання не повинні були робити замаху для своєї ж користі. Бо тут їхня спроба наперед приречена на невдачу. Вони тут борються з наукою на її одвічному ґрунті»*.

Згадаймо Кулішеву позицію: «...*Вся правительська мудрість тільки в тому і єсть, щоб сього закону не ламати, – скажемо лучче: щоб об сей закон не розбитись*». За Кулішем, головна причина трагічної української історії – непримиренне протиборство між культурницькою, господарською працею корінного народу, що є основою державності, та визиском і руйніцтвом владарюючих чужинців і за-проданого їм місцевого панства.

У «*Зазивному листі до української інтелігенції*» П. Куліш подає глибокий історіософський аналіз українського життя під руйнівним гнітом Московського царства, що є дуже своєчасним у нинішніх геополітичних реаліях: «*Аж два царювання сплямовано вже гашенням нашого духа. І хіба ж його вгашено? Хіба ми злились у одну націю з «православним» Московським царством? Не тільки не злились, а стали від нього, через те насильство, ще дальше, ніж були колись від Польського католицького королівства*». Але «*через те насильство й тиранство*», через «*піддобрювання москалеві*» українці втратили безліч «*неоплатимої сили*»: «*...Не маємо вже і своїх сановників... Не маємо ні свого українського трибуналу, ні свого звичаєвого права. Не маємо ні такої церкви, яка підлягала б суду громадської совісті, ні такої школи, яка виховувала б наших дітей згідно з духом нації. Не маємо навіть рідної преси, яка не давала б національній мові миршавити під напливом чужої... Одно тільки наше зосталось при нас – живе українське слово... Закинене серед чужої нам громадянщини, серед чужоплемінного і чужоядного натовпу, слово наше ховалось тільки по невмирущих піснях та в тайниках наших сімей – у тайниках, недоступних політичній інспекції. Викликаємо його тепер з останнього сховища на ширшу просторинь. ...Тож воно служило в боротьбі сили мускульної з мускульною. Тепер наступив для нього час боротьби духа з духом... Москва вироста якимсь дивом перед очима в історії. Про нас, що помогли їй знятися од землі, аж під небо, ніхто й не згадував, прославляючи її царів та героїв. Нас мовби ніколи не було й на світі...».*

Культурницьке подвижництво П. Куліша стало правдивим героїзмом серед тогочасної української суспільної руїни, коли «*історія, здавалося, застигла й перетворилась у географію*» (М. Гоголь). Традиційну структуру соціального ладу в Україні в цілому було зруйновано, а джерела національного духу, природного й звичаєвого права животворили тільки по хуторах – невеликих вільних поселеннях серед багатой української природи, заснованих нащадками «*могутнього колись козацтва*» – «*козаками-селянами*»: «*Вони утворюють численний стан і відрізняються від інших Українців чистотою народного типу, що його в вищих станах стерла чужа цивілізація, а в селянах придушило безперестанне гноблення*» («*Повість про Український народ*», 1846).

Національне для П. Куліша – природна даність, закономірна основа, запоручка духовно-соціальної самореалізації людини. Він не замикається на зовнішніх виявах етнічного, а домагається, щоб у національній формі зростала й постійно употужнювалась духовна суть і моральна воля. Будучи сам природним українцем і аристократом духу, П. Куліш усе в своєму житті наповнював духовною суттю, употужнював моральною волею й правдивістю, що є найсуттєвішими українськими рисами – єдиною й найціннішою спадщиною предків, і спонукав до цього своїх одноплемінців. У цьому він убачав найвищий сенс життя, і цьому підпорядковував усю свою культурницьку діяльність на полі національного відродження. Тому й українська національна ідея в Куліша вивірена праведністю його особистого життя й стала необхідною дією передумовою саморозвитку нації й становлення національної держави.

Заглиблюючись у суть Кулішевих праць, мудра, правдива людина переконається, що Куліш зовсім не суперечливий, як намагаються й досі його трактувати представники тієї самої «*ледачої інтелігенції*», а на диво послідовний у своїх

високих культурницьких спрямуваннях; тільки мало хто годен збагнути далекосяжність його замірів, бо ледачому розуму важко виходити за межі свого недомислу й своєї пиhi. Тим паче, правдиві помисли Куліша неможливо виміряти хибними мірками облудних суджень; його грандіозні задуми, які долали тодішні умови й умовності та виламуються з нинішніх, можна осягнути тільки перспективним, ясним мисленням. Куліша не можна збагнути, трактуючи його мудрі думки на рівні ледачого, стуманілого *недомислу* – Кулішів феномен належить осягати чистим серцем і просвітленим, ясним розумом.

П. Куліш справив визначальний вплив на весь подальший розвиток української державницької ідеї – програми життя нації. Він перший провів про необхідність самоорганізації національною ідеєю **«збірної особи Українського народу»**. А Іван Франко на цій ідейній засаді розвинув концепцію культурно-політичного визрівання народу: *«Перед українською інтелігенцією відкривається тепер... величезна, дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла...»* («Одвертий лист до галицької/ української молодіж», 1905). Які стислі й потужні визначення суті народу й нації: **«збірна особа Українського народу»** і **«українську націю, суцільний культурний організм»!** *«Збірна особа народу»*, як і людська особистість, народжується *«вдруге, духовно»* завдяки своїй самостійній силі – волі духу та вищій меті свого культурного саморозвитку, орієнтованій на духовний ідеал. Тому саме народність, національність – вища форма й зміст гідного людського життя, його визначальна цінність у моральному, духовному, культурному сенсі, а не тільки в економічному чи політичному.

Запорука моральної основи майбутнього культурного життя – культурний саморозвиток *збірних осіб народів та суцільних культурних організмів націй* самостійною життєвою силою – волею національного духу. Бо як внутрішньо переконливо визначив Микола Гоголь: **«Справжня національність перебуває... в самому духові народу»**.

Для успішного культурного саморозвитку народу й творення української національної держави необхідно осягнути ідейно-світоглядні засади подвижницької праці наших визначних попередників та запровадити стратегію розвитку, створену на засадах української національної ідеї й державницької ідеології. Інакше нам загрожує повторення трагічних помилок минулого. Нагадаю застереження П. Куліша: *«Доки тяжіє над нами нерозуміння нашого минулого... Доки не з'ясується для нас пройдений уже нами шлях, доти ми раби, позбавлені самосвідомості (в чому, власне, й полягає рабство); доти ми не відаємо, що і як нам робити; отже, будучину свою віддаємо влаштовувати комусь іншому...»*.

Кулішева філософія природи, хутірська філософія стала надзвичайно своєчасним світоглядним орієнтиром для подолання загроз третього тисячоліття, коли розрив між соціумом і Природою, між цивілізацією й культурою дійшов критичної межі, коли людина губить волю власного духу та перетворюється на безвольне пожиточне знаряддя техногенного суспільства – породження фінансової цивілізації, втрачаючи основу свого культурного саморозвитку. Культурному саморозвитку суспільства заважають його мертвдушні утворення з еkleктичною ідентифікацією, які подібні до ракових утворень в організмі. Як у Сковороди *«жива смерть»* і в Гоголя *«мертві душі»*, так у Куліша *«мертві душі»* – дегенеративні сутності з паралельного світу: *«Ми з царством мертвих душ не зійдемося у лад»*.

Культура за суттю своєю – система самоорганізації й саморозвитку. А саморозвиток можливий з джерела власної сили. Говорячи про культуру, люди мають на увазі переважно її зовнішні прояви. А культура – принцип розвитку. Людська культура як система розвинулася з агрокультури, з її моральних засад: перш ніж узяти в Природі,

люди агрокультури докладають до Природи свої сили. І тоді отримують результати своєї праці. Це і є суть культурного саморозвитку. Цей принцип культурно-природної взаємодії Куліш знайшов у хутірському житті й сам жив цим життям. Тільки на хуторі, серед рідної природи, людина може бути вільною, самостійною. Але самому Кулішеві це давалось нелегко, бо довкола було недоброзичливе соціальне середовище вірнопідданого імперському режимові панства й чиновництва, що втратило відчуття волі. Дух волі, народний духовний тип ще жив у козаках-селянах, які дотримувалися природно-морального світогляду й підтримували лад самостійного хутірського життя. Куліш покладав на цей природний лад, на самоорганізацію козаків-селян великі суспільні сподівання.

Істинність соціальної позиції Куліша на засаді *хутірської філософії, філософії природи*, заснованої на ясновідному світогляді української духовно-господарської традиції, підтвердилась несподіваним чином у парадоксальному для Російської імперії явищі – *Столипінській аграрній реформі*, яка скасовувала обов'язкові форми російської «земельної общини» й спрямована на вивільнення селян із земельних общин у самостійні хутірські господарства. Та в цій парадоксальності розкривається світоглядна основа агрокультурної стратегії Петра Столипіна, закорінена в його козацькому родоводі. За законом, що його провів 1906 року через Державну Думу голова Ради Міністрів Росії Петро Столипін (1862–1911), кожному селянинові надавалось право вийти з «общини», виділити свою землю у повну власність в одному масиві – «відрубі» й зовсім виокремитися з житлом у *хутір*. Державно-поміщицька експлуатація сільської общини показала, що при зрівняльному землекористуванні виснажуються поля, розоряються господарства й занепадає сільськогосподарський і загальнокультурний рівень усїєї країни. Столипін думав так: *«Якщо земля перестас годувати людей, то необхідно змінювати державний устрій. Не можна доводити людей до нелюдського способу життя»*. Суть аграрної реформи полягала в тому, що почуття особистої власності таке ж природне, як будь-яка природна властивість людини. Тому кожному працелюбному господареві необхідно допомогти збудувати власне господарство, а він у вільній праці набуде статків. А там, де статки, там освіта й воля справжнього культурного життя. У своїй реформаторській діяльності Столипін сподівався *«не на себе самого, а на збірну силу духу вільних господарів»*. Скориставшись кредитами Селянського Земельного Банку, тільки за неповні чотири роки дії цього закону з «земельних общин» в Україні вийшли 25 % господарств, а до 1917 р. в руках у селян було 65 % усїєї землі. Засади духовно-господарської традиції агрокультури, за проповідування яких у *«Хутірській філософії...»* на Пантелеймона Куліша жорстоко напали офіційні імперські ідеологи та полярні їм космополіти, ліберали й попередники більшовиків – позитивісти-матеріалісти (теоретики комунізму), лягли в основу *ідеї «поета державної справи»* Петра Столипіна – *запровадити основну реформу державного устрою Російської імперії, спрямовану на розвиток сільського господарства й культури сільського господаря*. Далі П. Столипін планував здійснити курс соціально-політичних реформ, зокрема *децентралізацію* – поділити Російську імперію за *етногеографічним принципом на 13 регіонів із земським самоуправлінням*. Децентралізація відкривала простір місцевим силам для саморозвитку й запровадження в різних місцевостях різних систем виборів на традиційній *національно-територіальній основі* суспільного ладу, а також обмежувала русифікаторську політику й залучала до управління областями місцеві кадри.

На Столипіна, як свого часу на Куліша, накинута з усіх боків: збільшовичена Державна Дума, яка стала «філією російської революції», звинувачувала в порушенні прерогатив «народних обранців»; праві нападали за порушення верховних прерогатив царя, а сам недолугий імператор просто заздрив популярності прем'єр-міністра (*«Почему газеты пишут о премьер-министре, а не о государе»*); ліві боялися, що реформа позбавить їх можливості здійснення революції для запровадження держав-

ного соціалізму, й тому просто стріляли в Столипіна, аж доки досягли свого; кадети й ліберали нарікали, що реформа порушує кругову поруку общинного колективізму. Зрештою, більшовики знищили Столипіна й повною мірою скористалися з результатів його реформи, яка лише за п'ять років вивела народне господарство й усю Російську державу на перше місце з економічного розвитку в світі. Більшовики вчинили державний переворот, пограбували суспільство, нажились на результатах Столипінської реформи, зруйнували хутірське життя, загнали людей, як худобу, в колгоспні стійла й піддали забороні й шельмуванню Кулішеву *філософію природи – хутірську філософію*.

Революція не зробила людям нічого доброго, бо головне завдання революції – зміна паразитарної політичної еліти на тлі самовбивчої громадянської війни народу. В революції й громадянській війні більшовики зруйнували моральну основу людності, систему народної культури, земське самоврядування, кооперацію, знищили господарів і насильно, через репресії й голодовки, провели колективізацію та запровадили комуні й колгоспи. Більшовики реанімували російську общину в формі комун-колгоспів – механічно змішаних колективів, дуже ефективних для експлуатації, й насильно загнали в них селян. Надто жорстоко більшовизм тероризував Україну, яка була світоглядною й господарською основою Столипінської реформи. Однак, проводячи аграрну реформу по суті на традиційних засадах української агрокультури, Петро Столипін утверджував федеральну державницьку політику, тим самим обмежуючи український сепаратизм, що його підігрівала революційна пропаганда. Це викликало в українському ліберальному середовищі відповідну негативну реакцію. Згодом цим скористалися більшовики, перетягнувши на свій бік ліберальну люмпенізовану інтелігенцію й пролетаризованих селян та зробивши їх своїм знаряддям в інспірованому ними держаному перевороті й самовбивчій громадянській війні. Облудність «диктатури пролетаріату» виявилась у реальній диктатурі більшовиків над пролетаріатом, який став їхнім безтямним знаряддям руйнування агрокультури й знищення селянства – середнього стану вільних господарів. Сталося те, від чого застерігав П. Куліш: **«Біда, як велика сила деспотства та викличе велику силу рабства»** й що ствердив Ф. Ніцше: **«Бунт – геройство рабів»**.

Ми пересвідчилися у цьому в недавній історії й пересвідчуємося нині. Людьми маніпулюють нелюди, перед тим доводячи їх до безтямства. Ще в середині XIX століття Гоголь застерігав од політичної омані: *«Усе, не виключаючи навіть державних людей, перебуває поки що на поверхні зовнішніх відомостей, тобто перебуває в тому замороженому колі пізнань, яке навіяли журнали скороспілими висновками, необачними свідченнями, поданими крізь облудні призми всяких партій, зовсім не в тому світлі, в якому вони є»*.

У листах до свого молодшого колеги, віденського професора Івана Пулюя Пантелеймона Куліш проникливо розкрив руйнівну антинародну суть поширюваної тоді комуністичної ідеології: **«Сим комунизмом, що проповідують Ваші школярі, нароблять вони тільки халепи письменним дурням, а в пахарську громаду наука ся не піде – ні в Галичині, ні в Україні. ...Усі шляхи перегороджені початками культури. ...Соціалісти запаскудили соціальність, як дурне військо шпетить власне знамено»**. Так само й Михайло Драгоманов, обстоюючи *«громадівський»*, *«етичний соціалізм»*, піддає критиці марксизм, заперечуючи марксистську комуністичну доктрину як нездійсненну й шкідливу для українського політичного життя. Іван Франко, розвінчуючи *«соціал-демократичні конструкції будуччини»*, застерігає від запрограмованого російськими соціал-демократами *«державного соціалізму»*, який під вивіскою *«народної держави»* стане *«величезною народною тюрмою»*. Те саме стверджує Фрідріх Ніцше в праці *«Воля до влади»*: **«Соціалізм – як до кінця продумана тиранія найнікчемніших і найдурніших, поверхово мислячих, заздрісних і на**

три чверті акторів – є в дійсності остаточною результатом сучасних ідей і їх прихованого анархізму, але в теплуватому повітрі демократичного благополуччя слабшає здатність робити висновки і навіть взагалі приходити до якогось певного кінця. Тому в цілому соціалізм – це безнадійна і невтішна справа... У вченні соціалізму погано приховується «воля до заперечення життя». Це мусять бути якісь нездалі люди й раси, що вдумали це вчення. І доказано, що в соціалістичних суспільствах життя саме себе заперечує, саме підрізає свої корені». Український мислитель, основоположник вітчизняної філософії права Памфіл Юркевич (1826–1874) зробив лаконічний висновок про нерозв'язну суперечність соціалізму: «Особа і власність – це антиномія соціалізму». Тобто паразитарна соціалістична «державка в державі» доводить людину, родину, рід, народ до самознищення – автогеноциду. Істинність позиції Куліша, Юркевича, Драгоманова, Франка, Ніцше підтвердила історія: соціал-демократи, надто їх ліво-радикали більшовики, й не збирались будувати соціалізму, а використали комуністично-соціалістичну доктрину для жорстокої експлуатації одурманеного, заневоленого люду. Хоч зараза комунізму й не пристала до господарів, та більшовики виморили їх репресіями й голодовками. Народна культура не витримала руйнівної навали винародовленої, деморалізованої, озлиднілої маси під диктаторським вождівством більшовицьких «цивілізаторів». А «письменні дурні» стали служити нелюдам на лихо людам...

Оскільки подвижництво Куліша як національного ідеолога мало потужний вплив на українське суспільство, то його піддали майже столітньому забуттю ідеологи більшовизму (спадкоємці Кулішевих осквернителів часів Російської імперії), споганюючи хутірську філософію, філософію природи ідеологічною лайкою – «українське хуторянство», запустивши її в масову свідомість як інтелектуальний вірус для профанації сакральної сутності світоглядної основи багатовікової традиції української аграрної культури.

Побратим П. Куліша Т. Шевченко, цілковито уособлюючи високу совісливість, моральність українського духовного типу, так проникливо охарактеризував людей агрокультури – українських селян: **«Наш-бо селянин, двигаючи на собі почесний тягар вікових національних обов'язків і будиши фактично спадкоємцем періодично відмираючої шляхти, – є, може, найбільшим аристократом серед селянства Європи»**. У цій соціокультурній характеристиці означено саму суть безвічності народного духу та українського духовного типу.

Ось тому ще европролетаризатори – представники фінансового племені ставили завдання звести селян зі світу: **«Крестьянство реакционный класс по отношению к пролетариату, потому, что хочет искусственно сохранить себя»** (Ф. Енгельс). А К. Маркс порівнював селян із картоплею, тому їх і треба весь час тримати зав'язаними в мішку, як картоплю, щоб не дати порозсипатись і повростати в землю. Ще в 1846 р. Микола Гоголь першим забив тривогу, застерігаючи слов'янський світ од **«пролетаріатства»**, яке страшним привидом почало ширитися по Європі й загрожувало відірвати селянина від землі-годувальниці: **«...Хіба можна розділити селянина з землею?.. Ви тільки подумайте, що селянин наш плаче на radoцах, побачивши землю свою. Декотрі припадають до землі й цілують її, наче кохану. Це щось та означає!.. Ось над цим і треба подумати...»**.

З особливо лютою ненавистю пролетаризував селянство лідер більшовиків і «вождь світового пролетаріату» Бланк-Ульянов-Ленін та його поплічники, ненавидячи селян за самостійність, за вірність традиції, за господарське дбання. Ідеологічною доктриною знелюднення стали «нові завіти» більшовицьких вождів: **«Крестьяне – собственники, и с ними приходится бороться»**; **«Мелкие собственники – это наши противники. Мелкособственническая стихия – самый опасный наш враг»**; **«И тут нет совпадения интересов пролетариата и крестьян. Тут наступает трудный**

период борьбы – борьбы с крестьянством»; «Мы должны расколоть деревню на два враждебных класса. Мы обязаны разжечь там в деревне ту же гражданскую войну, что мы смогли сделать в городе»; «В Сибири и на Украине ...крестьяне были против нас» (Ульянов-Ленин). «Ни на минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, и нашей она будет тогда, когда будет советской...» (Бронштейн-Троцкий). Згідно з тією «новозавітною» доктриною, більшовики з затаєю люттю нищили українських селян колонізаторською війною й виморювали голодом 1932–1933-го.

Руська колонізаторська держава – історичний *трансформер*, форми якого змінювались від Руського каганату до Руського князівства, Руського царства, Російської імперії, більшовицької Росії й до нинішньої необільшовицької імперської Росії. А паразитарна суть руського владарювання залишається незмінна. Як незмінною лишається й аморальна суть більшовизму – російського комунізму, екстремістського угруповання в російському соціал-демократичному русі. Нелюдську суть більшовизму розкрив Микола Бердяєв: «*Більшовизм – це синтез Івана IV (Грозний) з К. Марксом*». Саме більшовики-нелюди породили масову деморалізацію суспільства. Нелюдство більшовиків проникливо охарактеризував видатний російський публіцист Всеволод Никанорович Іванов (1888–1971) у книжці політичних нарисів «*Огни в тумане*» (1932): «*Кипуче серце більшовизму радувала затаєна громадянська війна... Руський руському став ворогом, руський руському став вовком, – а якщо одна згряя вовків винищить іншу згряю, то залишаться ж не ангели – звідки ангелам узятися? – а залишаться ті ж вовки ... Для подолання революції потрібна була совість, а совісті якраз і не було. Ні в червоному, ні в білому таборі*». Революція й громадянська війна якраз і сталися через винищення совісних, моральних людей, які тільки й могли протидіяти аморалізму, нелюдству більшовиків – трансформерів історичних русів-колонізаторів, що керуються лише паразитарною доцільністю пожирального інстинкту сарани й садистською нещадністю виродків. Нинішні необільшовики трансформувались у чекістів-капіталістів, які володіють 1/6 частиною Землі й посягають колонізувати сусідні країни...

Тому Росію не трансформувати необхідно, а кожному підневільному народові очиститись од зарази «руськості» – руського рабства й пробудити в собі волю глибокого етнічного духу. Витравивши з себе заразу «руськості», легше буде ліквідувати саму химеру «рассеян» – «рассеяних по всьому міру» покручів під виглядом слов'ян. Так можна системно ліквідувати антисистему руського колоніального владарювання в Україні, де урядує колоніальна адміністрація, яка утворила на національному ресурсі свою «незалежну од народу» олігархічно-паразитарну «державу в державі».

Призвідцем масової деморалізації й громадянського розколу суспільства стала аморальна, бездіяльна еліта, що призвела народ до занепаду й самообиття. Великий патріот України академік Володимир Вернадський, приїхавши в 1918 році до Києва для створення Української академії наук, з глибоким розчаруванням занотував у щоденнику, що Україні випав історичний шанс здобути волю й закріпити її у формі держави, але обмаль моральних людей і більшість бездіяльні: «**Дивовижно, як люди, особливо урядовці-українці, балакають і нічого не роблять**». Саме таких Пантелеймон Куліш називав «*ледачою інтелігенцією*».

Тоді було мало моральних людей, а нині їх ще менше. Тож нинішня ситуація в суспільстві – повторення в гіршому вигляді того, що сталося 100 років тому.

Ще в гіршому вигляді повторюється те, про що писав Пантелеймон Куліш у «Чорній раді» – про панство в Україні 1663 р.: «*Ні, оддай усе за Україну, оддай худобу, не пожалуй рідних дітей та й нічого не бажай од України, ні честі, ні багатства, – отоді покажеш, що її любиш! Ох, неситая алчность панства та золота! ти то засліпляєш нам очі, ти-то збиваєш нас із прямої дороги!*». А нинішнє остаточно

звиродніле панство зовсім перекрыло Україні пряму дорогу до людського життя...

Нині людство переживає тяжкий гніт паразитарної фінансової цивілізації – епоху глобальної фінансово-економічної колонізації життєвого простору, коли матеріальні та фінансові ресурси перетворюються з засобів розвитку народів і країн у самоціль збагачення новітнього *«фінансового племені»* – *фінансового інтернаціоналу*. Торг і споживання тяжіють над духовно-природним прагненням людської душі жити, перебиваючи духовну перспективу самоздійснення людини в системі питомої культури. Ще в 1861 р. Пантелеймон Куліш у «Листах з хутора» виголосив інвективу *«провідникам прогресу»* – *«цивілізаторам»*: *«О, бодай вас, цивілізаторіє! У вас усе тільки сбит и потребленіє на умі! І якби весь мир закипів торгом, то вам би й раю Божого не треба... Тим-то й не ймемо ми вам віри...»*. Того ж року в статті «Передовые жидаы», опублікованій в «Основі», П. Куліш конкретизує *«цивілізаторіє»*: *«передові жидаы стосовно «збирання землі Руської» випереджують і самих Іоаніє московських»*.

Нині, в морочну добу *споживацтва, розваг* і політично-фінансових ігрищ Світ обплутала павутина глобального антисистемного фінансово-технократичного панування новітніх *«цивілізаторіє»* – *фінансового інтернаціоналу*. За конституюванням глобалізованого соціуму стоїть новий транснаціональний панівний клас – транснаціональна адміністрація, яка володіє глобальним світом через місцеву компраторську владну еліту й призводить до фінансово-економічної колонізації життєвих світів національних культур. Компраторсько-клептократична владна еліта (зрошена з криміналітетом регіональна партноменклатура) – спадкоємиця більшовизму привласнила колективно надбаний за 74 роки в імітативному (насправді державному) соціалізмі колосальний усенародний капітал і узаконила беззаконням свою паразитарну *«державу в державі»*. Але як більшовики не збиралися й будувати соціалізму для людей, а зробили з країни трудовий соціалістичний табір, що забезпечував партійні розподільники всім необхідним для розкішного, по суті комуністичного, життя партноменклатури, так і їхні спадкоємці необільшовики не збиралися й не збираються будувати незалежної України для українців, а зробили свою паразитарну *«державу в державі»* – лігу корупції з функціями колоніальної адміністрації, незалежну від українського суспільства.

Досі українське суспільство туманіє в ілюзії незалежності, по суті перебуваючи під визиском необільшовиків, неоколоніалістів, самоназваних олігархами. Вся політична еліта, всі політичні партії, всі, що одурманюють народ ілюзією державної незалежності, вкрай деморалізовані самі й поширюють моральну деградацію в суспільстві. Знехатлена частина суспільства рятується від безвиході міґрацією. А необільшовики торгують людьми, природними ресурсами й національними інтересами на догоду транснаціональному панівному класові. Тепер патріотами вважають себе ті, які оптом спродують країну через велику пристрасть до її неподільного багатства. А люди владарюючим паразитам не потрібні, їм потрібна тільки зверхність над людьми й власність на національні ресурси. Менеджери паразитарної фінансової цивілізації позбавлені ознак національної культурності й загальнолюдської моральності. А що ж *«ледача інтелігенція»*? Нагадаю проникливу характеристику Маґатми Ґанді: ***«Вирощена колонізаторами інтелігенція – ворог свого народу»***.

Люди неясно, неусвідомлено хочуть змін на краще, а як досягти того кращого, не знають, бо не мають відчуття самостійної сили, не мають внутрішнього ясно-го бачення основи й напрямку свого розвитку. Тому й опускаються в своїй деградації слідом за аморальною, деґрадованою елітою, одержимію паразитарною пристрастю збагачення за рахунок людей. Групи паразитарних еліт змагаються між собою за джерела наживи, використовуючи людську масу, одурманену декларативною демократією – виборами та майданними революціями. Тож людям

необхідно передусім навчитися відрізняти власні життєві й суспільні, національні інтереси від паразитарних інтересів груп еліт, які змагаються за владу над людьми. Очамріле від політичних і церковних ігрищ українське суспільство зможе прийти до тями тільки через світоглядне й правове просвітництво та громадянське взаєморозуміння і взаємодію. Тільки тоді нам стане ясно, що ніякі політичні ошуканці не приведуть нас до кращого життя, а тільки ми самі зможемо уладувати своє жити збірною волею національного духу, що є джерелом нашого права.

П. Куліш учив покладатись тільки на збірну волю свого народу: «...*Свої мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держіться. Тоді з вас будуть люде як слід, тоді з вас буде громада шановна, і вже на таку громаду ніхто свої лапи не наложить*». Бо культурний саморозвиток народу має безвічну духовну мету, а цивілізаційний прогрес виявляється в межах проминутих матеріального багатства, технологічних засобів і суспільних формацій. Ще в середині XIX століття Микола Гоголь розкрив першопричину глобальної світоглядної кризи, марнотності захланного людського існування: «*Ми повинні працювати не для себе, а для Всеєдиного. Людство нинішньої доби збочило тільки через те, що уявило, наче треба працювати для себе, а не для Всеєдиного*». Все, що «для себе» – проминуше, все, що «для Всеєдиного» – безвічне. В понятті «для себе» вміщується сфера засобів для життя, а поняття «для Всеєдиного» передбачає безвічну мету людського життя – «...*із віку в вік...*».

«І буде дух його із віку в вік сіяти, серця зіцлюючи водою покропляти, і рани гоїти і сльози обтирати», – було викарбувано, з волі Олександрри Білозерської-Куліш, на брамі до саду, де упокоєно прах її чоловіка. Після десятиліть руїни відновлено браму пам'яті й ці слова, що нагадують про *безвічність Кулішевого духу*.

А на примогильній стелі викарбувано Кулішів моральний поклик до всього українського люду: **«Зовсім інша була б справа, якби ми єдиними устами і єдиним серцем працювали над пробудженням суспільно-національної свідомості в Україні й поступалися б одне одному в тому, що дороге для нашого самолюбства, але шкідливе для успіху справи»** (з листа до дружини, 1864 р.). Це моральний принцип взаєморозуміння і взаємодопомоги між людьми у *«збірній особі Українського народу»*.

Що найдужче заважає людям порозумітися? Користолюбство, пиха, обман. Як справедливо констатував П. Куліш: «...*Історія обману довша, якби її списати, од історії щирої правди...*». Та він нагадав і народну мудрість про первинність і безвічність правди: «*Правда всюди нівечицця, а все колись визначицця*». Бо *правда – мати українська*, тож нам належить шанувати нашу єдину правду-матір, належить плекати силу духу в серці – нашу моральну волю.

Саме моральною волею самооновлюється людська особистість і здійснює програму своєї душі. Так і *«збірна особа Українського народу»* самооновлюється збірною моральною волею національного духу та здійснює свою національну ідею – програму свого культурного саморозвитку з власного ресурсу. «...*Нема ніяких т. зв. об'єктивних перепон до вивищення і утвердження наново великого народу, що мав поразку. ...Призначення України тільки в ній самій, її доля в її людях та в їх моральних і матеріальних засобах*» (Юрій Липа, 1900–1944).

Українці – давній аграрний народ, який нині болісно переживає наслідки винародовлення та кризи свого оновлення й саморозвитку через нестачу самостійної сили й моральної волі. Та про можливість подолання занепаду незмінно нагадує нам дух Миколи Гоголя: «...*Ще нам є змога викинути, відштовхнути від себе негідне нас і впровадити в себе все, що вже неможливо іншим народам, які набули форми й загартувалися в ній*». Своєчасне й Кулішеве застереження: **«Духа не угашайте! Не гасімо його самі в собі; тогді ніхто його не вгасить і в нашому народові»**.

Патріарх україністики Словаччини Пам'яті академіка Миколи Неврлого (1916-2019)*

До різних ювілеїв словацького та чеського україніста Миколи Неврлого я опублікував понад десяток статей, причому майже кожна з них пройшла ухвалення ювіляра. Найвизначнішою я вважаю статтю до його 80-ліття, написану на основі ґрунтовної розмови з ним й опубліковану в «Дуклі»¹.

Коли я машинопис статті вислав Миколі Неврлому для «авторизації», він виправив деякі неточності, викреслив пару, на його думку, «зайвих» рядків і повернув мені з приміткою на останній сторінці: **«Написано блискуче, але раджу все це скоротити, бо Яцканин все це не візьме».** (Підкреслення – М. Н.). Та редактор «Дуклі» Іван Яцканин, фахово відредагувавши статтю, опублікував її без найменших скорочень.

Коли я 18 серпня повідомив його про смерть М. Неврлого пару годин тому на 103 році життя, він зауважив: *«Четвертий номер «Дуклі» вже здано на виробництво, і я вже не зможу навіть короткий некролог в ньому помістити, а старішіна словацької (та й чеської) україністики заслуговує на ширшу увагу. Напиши про нього більш об'ємну статтю зі спрямуванням на його взаємини з Пряшівщиною, і ми помістимо її у п'ятому номері».* Я погодився, і свій поширений некролог даю на суд читачів.

Нагадаю, що в 2001 році Державна наукова бібліотека у Пряшеві на основі його автобіобібліографії видала *«Персональну бібліографію Миколи Неврлого»*, укладену Аделою Файбіковою² з моєю вступною статтю *«Життя і наукова діяльність Миколи Неврлого»* (с. 5-14). Бібліографія охоплює публікації М. Неврлого від 1943 по 2001 рік, а саме 19 книжок (та 73 рецензії на них), 19 співучастей на працях інших авторів, 831 наукову студію та дрібну статтю і 33 статті про М. Неврлого.

Кращий знавець наукового доробку М. Неврлого Іван Дзюба в його літературній спадщині виділив три «масиви»: 1. Розвідки з української класичної літератури (І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко та ін.). 2. Розвідки про «Розстріляне відродження» 20-30 рр. 3. Вірцеві з усіх галузей видання творів «проскрибованих» видатних українських поетів ХХ століття, Б. І. Антонича «Перстені молодості» (1966), Д. Фальковського «Ранені дні» (1969), Є. Маланюка «Земна мадонна» (1991), Олега Ольжича «Цитаделя духа» (1991). Третьому «масиву» праць М. Неврлого І. Дзюба дав таку оцінку: *«Ці комплексні видання, здійснені у відділі української літератури Словацького педагогічного видавництва в Пряшеві, можуть бути зразком наукової і*

* Прізвище Неврлого в українській літературі виступає у двох формах: „Неврлі” та „Неврлий”. Я схилиюся до другої форми, яку в україномовних працях останнього періоду вживав і сам Микола Неврлий. – М. М.

¹ Мушинка М. Бард словацької україністики // Дукля, 1996. – № 6. – С. 22-27.

² Faybíková A. Mikuláš Nevrlý (personálna bibliografia). Vyd. Štátna vedecká knižnica, Prešov, 2001. – Počet strán: 147. – Náklad: 80 výtlačkov.

видавничої культури – насамперед завдяки самовідданій праці М. Неврлого як збирача-джерелознавця, упорядника, дослідника, коментатора. Вони стали радістю для нашого читача, класичним здобутком нашої культури і літератури»³.

Перше ніж приступити до опису його зв'язків з Пряшівщиною, я коротко зупинюся на життєвому шляху М. Неврлого.

Микола Неврлий народився 5 листопада 1916 р. у Ростові-на-Дону (Росія) в родині чеського учителя Ярослава Неврлого (1886-1958) та галицької українки Ольги Рудинської, яка померла, коли Миколі не було ще й трьох років. Виховувала його бабуся – мати померлої.

Після війни сім'я (батько, бабуся та сестра Ярослава) переселилася в Україну (Червоноград, Полтава, Куп'янськ, Харків та інші міста), де батько здебільшого викладав українську, польську, німецьку і латинську мови в середніх школах та університеті (ІНО). У Харкові батько одружився вдруге з вчителькою Катериною Юрїївною Бурлюк, російсько-татарсько-українського походження, яка мала позитивний вплив на виховання Миколи. Вона, однак, після кількох років залишила сім'ю. Працюючи учителем у Куп'янську, батько одружився втретє з Фросиною Хомівною Коровай, учителькою української мови (ученицею М. Зерова), яка разом з батьком найбільше вплинула на літературні уподобання М. Неврлого.

У 1931 р. М. Неврлий закінчив семирічну школу в Куп'янську і вступив до автодорожного технікуму в Харкові, де був свідком масових арештів української інтелігенції та штучного голодомору, викликаного радянською владою. Батько в тому часі працював оглядачем закордонної преси в кабінеті народного комісара освіти М. Скрипника. На зустріч з «шефом» він часто брав і сина Миколу. Частими гостями вони були і в харківському будинку письменників «Слово», де Микола особисто пізнав відомих письменників, пізніше репресованих.

Після самогубства М. Скрипника (7 липня 1933 р.) та масових арештів його співробітників Ярослав Неврлий вирушив у Москву, де у Посольстві Чехословаччини добився дозволу на рееміграцію сім'ї у Чехословаччину.

З Харкова сім'я вирушила на початку грудня 1933 року і зупинилася в Закарпатській Україні (Підкарпатській Русі), яка тоді входила до складу Чехословаччини. Микола продовжував вчитися в Ужгородській українській гімназії, а батько викладав українську мову в Ужгородській дівочій семінарії. Після Віденського арбітражу в листопаді 1938 року, в рамках якого західне Закарпаття з містами Ужгород, Мукачево та Берегово припало Угорщині, сім'я Неврлих переселилася в Хуст, а після захоплення угорцями усього Закарпаття та ліквідації Карпатської України в березні 1939 року угорська окупаційна влада видворила Ярослава у Чехію, а Миколу арештувала. Батькові після трьох місяців з великими труднощами вдалося вирвати сина з угорської тюрми.

Здавши т.зв. «матуральні курси» в Українській гімназії в Ярославі (Польща), М. Неврлий 1940 року вступив на славістичний відділ Німецького Карлового університету в Празі (усі чеські вузи німецька окупаційна влада закрила), а паралельно – в Український вільний університет там же. Навесні 1945 року він успішно закінчив обидва університети з титулом «Доктор філософії» (PhDr.) і взяв активну участь у Празькому антинімецькому повстанні.

Нова післявоєнна влада Чехословаччини не визнала дипломів «протекторатних» університетів і М. Неврлому довелося повторити весь курс навчання на відділі славістики філософського факультету Карлового університету в Празі (1945-1947). У 1948 році він переселився у Брно, де працював учителем російської мови, а одночас-

³ Неврлий М. Олександр Олесь. Життя і творчість. – Київ, 1994. – С. 3-4).

но – лектором української мови у Брненському університеті. У 1950 р. він у Брні захистив дисертацію «Життя та творчість Івана Франка» (чеською мовою), за яку вже втретє одержав звання доктора філософії (PhDr.).

У 1956 році він переселився із Брна у Братиславу, зайнявши посаду методиста для українських шкіл Науково-дослідного інституту педагогіки. До його навантаження входило укладення програм та підручників для шкіл, в яких настала зміна викладавчої мови з російської на українську, організація т. зв. «рекваліфікаційних» курсів для учителів української мови тощо. З того часу його життя і праця були безпосередньо пов'язані з Пряшівщиною. Правда, ця співпраця була зі значними перебоями, спричиненими політичними обставинами.

У 1964 році його було прийнято на роботу в український відділ Інституту слов'янських літератур Словацької академії наук у Братиславі, де він працював до відходу на пенсію 1977 року, опублікувавши понад півтисячі праць, головним чином, з українознавства, в тому числі понад два десятки книжкових публікацій. Огляд основних з них я подав у згадуваній вже статті в «Дуклі»⁴. Україністикою він не переставав цікавитися і після виходу на пенсію. Помер 18 липня 2019 року в Братиславі на 103 році плідного життя. Похоронено його на цвинтарі «Солов'їна долина» («Slavičie údolie»).

З нашою Пряшівщиною пов'язано і видання кількох найвизначніших книжкових монографій Миколи Неврлого. У 1954 року в Пряшеві було видано окремою книжкою його монографію «Безсмертний Шевченко».⁵ Як відомо, вже від ХІХ століття тут домінувало сильне москвофільство, яке було панівною ідеологією й у перші роки після Другої світової війни. До речі, офіційною мовою Української Народної Ради Пряшівщини, заснованої 1 березня 1945 року, була російська. Російською мовою виходив і друкований орган УНРП щотижневик «Пряшевщина» (з невеличким українським додатком «Пряшівщина»). Російська мова була викладавкою в усіх початкових і середніх школах Пряшівщини, підпорядкованих Реферату українських шкіл у Братиславі. Правда, мало хто з учителів володів російською літературною мовою, тому більшість з них викладала язичієм або місцевим діалектом. Отакий ненормальний стан не міг довго тривати тим більше, що сусідня Закарпатська область України перейшла на українську літературну мову зараз же після визволення Червоною армією 1945 року.

У 1951 році УНРП було ліквідовано і на її місці виник Культурний союз українських трудящих (КСУТ). Книга М. Неврлого «Безсмертний Шевченко» була видана Видавництвом КСУТу тиражем 1500 примірників, «з нагоди 140 роковин з дня народження найбільшого українського поета» як другий випуск серії «На допомогу агітаторам та функціонерам КСУТ». Її було безкоштовно вислано в сільраду кожного «руського» села (яких нараховувалось майже 300), в кожному із 277 початкових шкіл у цих селах, 25 горожанських середніх шкіл та п'ять гімназій й учительських семінарій. Правда, не кожна сільрада чи школа прийняла українські книжки. Для їх пропагування існував штаб «агітаторів» з числа свідомих українців, які у майже кожному селі влаштували т. зв. «агітаційно-пропагаційні вечори», поєднані з культурними програмами, на яких книжка М. Неврлого про Тараса Шевченка, у парі з читанням його творів зіграла колосальну роль у національному усвідомленні русинів Пряшівщини.

Слід нагадати, що у 50-60 роках М. Неврлий опублікував про Шевченка три книги та 34 статті словацькою, чеською і угорською мовами⁶.

Другим українським письменником, яким став предметом його дослідження протягом цілого життя і якому він присвятив найбільше наукових праць, був Іван Франко (1856-1916). Уже перша його монографія, видана 1952 року в Празі, була про цього

⁴ Див. прим. № 1 цієї статті.

⁵ Неврлий М. Безсмертний Шевченко. – Пряшів, 1954. – 76 с.

⁶ Faybiková A. Miluláš Nevrlý. Personálna bibliografia. – Prešov, 2001.

найбільшого після Шевченка українського письменника⁷. Йому він присвятив свою кандидатську дисертацію і понад 90 ґрунтовних студій, з них 64 до 2001 року⁸. Остання його 334-сторінкова монографія «Ivan Franko. Život a dielo» з'явилася у Пряшеві 2009 року (співавтор Мирослав Даниш) і є найвизначнішою працею про Івана Франка, виданою за межами України.

Коли українська мова на Пряшівщині остаточно затвердилася (60-80 роки), М. Неврлий зміг тут видавати українські твори загальноукраїнського значення, для яких у радянській Україні час ще не назрів:

Богдан Ігор Антонич: Перстені молодості. До тридцятиліття від смерті поета (1909-1937). Підготовка текстів, упорядкування, критично-біографічний нарис «Поет із серцем на руках» (с. 5-30) і примітки М. Неврлого. – СПВ у Братиславі. – Відділ української літератури у Пряшеві; 1966. – 384 с.

Дмитро Фальківський: Ранені дні. Підготовка текстів, упорядкування, критично-біографічний нарис «Серце не міняв на мідяки» (с. 5-27), примітки Миколи Неврлого. – Там таки, 1969. – 320 с.

Євген Маланюк: Земна мадонна. Вибране. Переднє слово про поета, літературно-критичні праці та спогади про поета, примітки, біографія та упорядкування Миколи Неврлого. – Пряшів: Фондація ім. Олега Ольжича у Лондоні, 1991. – 450 с.

Усі ці твори знайшли широкий відгук, зокрема в Україні, і стали основою для їх перевидань в Україні та західних країнах.

На сторінках «Дуклі» він опублікував 118 статей, тобто був одним із найпродуктивніших співробітників цього літературно-мистецького та публіцистичного журналу. Правда, співпраця М. Неврлого з «Дуклею» була зі значними перебоями. «Дукля» почала виходити 1953 року як «орган українських письменників Словацької секції Спілки чехословацьких письменників». Уже в першому номері з'явилася рецензія М. Неврлого на роман болгарського письменника Костю Болева «Мир»⁹. Здавалось би, що після цієї першої статті М. Неврлий стане постійним дописувачем «Дуклі». Для цього він мав усі передумови: першокласна українська освіта у трьох університетах, бездоганне володіння українською мовою, чудова орієнтація в питаннях української літератури тощо. На превеликий жаль, після цієї перерви ім'я М. Неврлого не з'являлося на сторінках «Дуклі» повних одинадцять років – до 1964 року.

За весь той період М. Неврлий друкував україністичні статті у провідних чеських та словацьких наукових журналах: «Slovanský přehled», «Slavia», «Sovětská literatura», «Jazykovedný časopis», «Slovanské štúdie», «Československá rusistika», «Slovenské pohľady», «Kultúrny život», «Naša veda», «Učiteľské noviny», «Pravda», «Slovenská hudba» та інших. Здебільшого були це рецензії на українські радянські видання. Час від часу його статті виходили і на сторінках української радянської преси «Літературна газета», «Радянське літературознавство», «Львівська правда» та ін. І в цей період він інтенсивно листувався з літературознавцями та письменниками України.

Кілька статей у цьому часі він опублікував у «Піонерській газеті», що видавалася у Братиславі для українських шкіл Пряшівщини, та угорському щоденнику «Uj Szó» («Нове слово»).

Чому його перестала друкувати «Дукля», він ніколи не довідався. Були це, безперечно, політичні причини, правдоподібно – його категорична відмова вступити в комуністичну партію, наслідком чого була відхилена його заява у члени української секції Спілки письменників Словаччини¹⁰.

Про це свідчить заява голови комісії, що 1963 року приймала М. Неврлого на робо-

⁷ Nevrlý M. Ivan Franko – ukrajinský básnik-revolucionář. Praha, 1952. – 172 s.

⁸ Faybiková A. Miluláš Nevrlý. Personálna bibliografía. – Prešov, 2001.

⁹ Неврлі М. Костю Болев „Мир“. Братислава, 1952. – 285 с. // Дукля. – 1953. – № 1. – С. 152-153.

¹⁰ Членом Спілки українських письменників Словаччини М. Неврлий ніколи не став.

ту в Інститут словацької і світової літератури САН академіка Андрія Мраза: «Партійних маємо чимало, а добрих фахівців мало. Хоч М. Неврлі і є безпартійний, пропоную, щоб він був прийнятий. Його також рекомендує київський літературознавець, проф. Є. П. Кирилюк»¹¹.

Першою ґрунтовною монографією М. Неврлого в Інституті словацької і світової літератури була монографія «Українська радянська поезія 20-х років», впорядкована за стилями і напрямками доби. За неї йому було надане звання кандидата філологічних наук. У ній він переконливо довів, що у 20-х роках ХХ ст. в Україні пульсувало багате літературне життя, співзвучне з літературними течіями західних країн й орієнтоване на заклик Миколи Хвильового «Геть від Москви!». Опублікувати її в тодішніх умовах було неможливо ні у Чехословаччині, ні тим паче в Україні. У літературознавстві обох країн панував погляд, що єдино правильним літературним методом є соціалістичний реалізм, а усі інші – авангардні «ізми» (неокласицизм, футуризм, панфутуризм, імпресіонізм, символізм, індивідуалізм та інші) і є проявами буржуазного мистецтва, якому в соціалістичному суспільстві немає місця. Піонерська праця М. Неврлого «Українська радянська поезія 20-х років» з'явилася в Києві лише в перший рік проголошення незалежності України – в 1991 році¹².

У другій половині 1960-х років (напередодні «празької весни»)

М. Неврлий на сторінках «Дуклі» опублікував цілий рад витягів зі своєї дисертації про визначних українських письменників, приречених на забуття саме за причетність до цих «ізмів»: Михайла Семенка¹³, Михайла Драй-Хмару та новий підхід до неокласиків¹⁴, Б. І. Антонича¹⁵, Дмитра Фальківського¹⁶ та інших. Певним підсумком праці М. Неврлого про авангардні течії в українській літературі 20-х років є його стаття «Художні напрямки й літературні угруповання в ранній пореволюційній літературі»¹⁷.

Тези своєї кандидатської дисертації М. Неврлий оголосив на науковій конференції про світовий літературний авангард, що відбувалася у жовтні 1965 року в Будинку наукових працівників САН в Смоленицях. Про конференцію він подав звіт на сторінках «Дуклі»¹⁸.

Дуже цінною є стаття М. Неврлого «З неопублікованих і цензурою скалічених віршів Олесея», опублікована в «Дуклі» 1969 року (№ 2, с. 56-59). Після неї М. Неврлий на цей раз став жертвою т. зв. «післясерпневої нормалізації». Його ім'я до хрущовської «відлиги» не сміло в українській пресі з'явитися. Після дванадцятьох років М. Неврлий одержав від східнославацьких партійних органів дозвіл на т. зв. «одноразову публікацію», в рамках якої він у «Дуклі» опублікував рецензію на виставку картин українського радянського скульптора О. Черниша¹⁹. Слід підкреслити, що за весь цей період М. Неврлий без перешкод друкувався у словацькій, чеській, польській («Наше слово»), угорській («Uj Szó») і навіть в «Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику».

11 Неврлий М. Дещо про себе. У кн. М. Неврлого „Минуле і сучасне”. – К., 2009. – С. 854.

12 Неврлий Мікулаш. Українська радянська поезія 20-х років. Мікропортрети в художніх стилях і напрямках. Авторизований переклад зі словацької Ольги і Григорія Булахів. Вступна стаття М. Жулинський. – К.: Вища школа, 1991. – 272 с. Тираж 1000 прим.

13 Неврлий М. Михайло Семенко, український футуризм і словацькі дависти // Дукля, 1966. – № 3. – С. 23-25.

14 Дукля, 1966. – № 1. – С. 16-17.

15 Маловідомий вірш Антонича та два передсмертні листи // Дукля, 1967. – № 2. – С. 66-68.

16 Дукля, 1968. – № 5. – С. 441-442

17 Дукля, 1968. – № 3. – С. 205-210; № 5. – С. 429-433.

18 Неврлий М. Реабілітація авангарду // Дукля, 1968. – № 1. – С. 47-50.

19 Неврлий М. Багатий світ скульптора Черниша // Дукля, 1981. – № 6. – С. 70-72.

Журнал «Дукля» почав публікувати статті М. Неврлого після 18-річної перерви – 1987 року, після того, як його стаття «Нез'ясовані сторінки Чигиринського Кобзаря» з'явилася на сторінках київської «Літературної України» (11. 6. 1987, с. 8). Першу статтю, опубліковану в «Дуклі» після вимушеної перерви, він присвятив «Вінкам сонетів» Івана Мадинського²⁰.

Після того відновленого «дебюту» М. Неврлий знов став одним з найактивніших дописувачів цього журналу. Від 1987-го до 2017 року (30 років) він на його сторінках опублікував рівно сто статей. Переважно це були рецензії на літературознавчі та історичні видання, головним чином – українські²¹.

Неймовірно плідною була і діяльність М. Неврлого, спрямована на увіковічення українських діячів у пам'ятних знаках.

З його ініціативи на Слов'янському острові в Празі у 1956 р. була відкрита пам'ятна дошка Івану Франкові; 1990 р. – пам'ятник Т. Шевченкові у Братиславі; 1999 р. (разом із зятем Гр. Булахом) – пам'ятник Д. Крману на полі Полтавської битви; 2002 р. – меморіальна дошка Г. Сковороді у Братиславі.

Другим прясівським українським часописом, в якому М. Неврлий публікував свої статті, був тижневик «Нове життя». Уже в 1956 році він на його сторінках опублікував піонерську працю «Іван Франко і словаки»²². Потім і в «Новому житті» настала вимушена перерва. Чергова стаття на сторінках цієї газети з'явилася лише 1987 року після вісімнадцятиох років²³. За нею слідували статті: «Співець Лемківщини і всього світу» (3 нагоди 80-ліття Б. І. Антонича)²⁴, «Етапи формування західноєвропейської модерної поезії»²⁵, «Kto sú Rusini?»²⁶, «Про В. Грен-

²⁰ М. Неврлий. Вінки, котрі ніколи не зів'януть // Дукля, 1987. – № 3. – С. 72-74.

²¹ До найвизначніших наукових статей М. Неврлого, опублікованих на сторінках «Дуклі» після 1986 року, належать: Хвильовий і хвильовизм. 1991, №1, с. 31-44; Художній документ національного відродження України (Музагет). 1992, № 2, с. 57-59; Тема соборності України в закарпатському фольклорі. 1992, № 1, с. 37-41; Скошений цвіт. Пам'яті поета Богдана Беднарського. 1993, № 6, с. 38-42; Два листи й чотири листівки до С. Перфецького. 1994, № 4, с. 42-45; А поки що хай буде так... Жмуток спогадів про В. Сосюру. 1995, № 5, с. 53-60; П. Й. Шафарик і Україна. 1995, № 6, с. 32-36; Філософські основи Франкового „Мойсея“. 1996, № 6, с. 28-33; Протиборство Візантії й Риму в поезії Маланюка. 1996, № 4, с. 32-39; Слов'янське питання колись і сьогодні. 1998, № 2, с. 15-19; Слов'янський контекст шістдесятництва. 1998, № 6, с. 21-29; Біблійні мотиви й еротика в модерній українській поезії. 1999, № 2, с. 34-38; Михайло Мухин і літературна молодь Закарпаття. 1999, № 3, с. 47-53; Українська школа в чеській літературі. 2000, № 4, с. 31-39; Ярослав Неврлі у спогадах своїх учнів. 2001, № 2, с. 61-66; Марксистська вульгаризація української класики. 2002, № 5, с. 69-72; Рецепт Гуса в українській літературі. 2003, № 1, с. 36-41; Суперечлива й нещаслива угода. (Переяславська рада 1654. 2004, № 6, с. 73-76; Штур і Україна. 2005, № 5, с. 32-42; Словацька україністика в 2000-2005 рр. – співавторство М. Роман. 2006, № 2, с. 33-39; Людовіт Штур діалектичний. 2007, № 1, с. 48-54; Листування Д. Чижевського зі словацькими науковцями. 2008, № 2, с. 59-67; Герой Карпатської Січі О. Блестів. 2009, № 1, с. 59-61; Соціальний характер будительства В. Гренджі-Донського. 2012, № 3, с. 61-63; Микола Хвильовий і Олег Ольжич у боротьбі за Європу. 2013, № 1, с. 61-63; Моя шевченкіана та її рецепт на Прясівщині. (До 200-літнього ювілею геніального поета. 2014, № 1, с. 46-48. Всі вони та багато інших статей М. Неврлого з „Дуклі“ та інших українських періодичних видань Прясівщини („Нове життя“, „Дружно вперед“, „Науковий збірник Музею української культури у Свиднику“ були у його „Збірнику слов'янознавчих праць „Минуле й сучасне“. – К.: Смолоскип, 2009. – 956 с.

²² Неврлий М. Іван Франко і словаки // Дружно вперед. – Прясів, 1956 – № 13. – С. 5. Передрук: „Львовская правда“, 13. 10. 1956.

²³ Неврлий М. Школа ім. Шевченка в Братиславі // Нове життя, 1987. – № 46. – С. 7.

²⁴ НЖ, 1989. – № 47. – С. 5. Передрук „Українське слово“. – Париж, 1989. – С. 4 та 6.

²⁵ НЖ, 1993. – № 2. – С. 7.

²⁶ НЖ, 2001. – № 10. – С. 9.

джу-Донського та його зв'язки»²⁷, «На підступі до роману І. Яцканина»²⁸ та інші.

Незалежна Україна високо оцінила внесок М. Неврлого в українознавство, обравши його іноземним членом Національної академії наук України та нагородивши його орденами Президента України «За заслуги» 3-го та 2-го ступенів, орденом «Козацької доблесті», ювілейною медаллю Т. Г. Шевченка та іншими нагородами.

Літературний фонд культури Словаччини нагородив ученого Премією Івана Франка. Та, мабуть, найвизначнішим поцінуванням внеску М. Неврлого в українознавство було видання в Україні згаданого вже збірника його слов'янознавчих праць «Минуле й сучасне» (Київ, 2009, 956 с.), в якому подано 129 його україномовних статей, розкиданих у періодичних і неперіодичних виданнях багатьох країн, в тому числі 28 статей, передрукованих з «Дуклі», шість – з «Нового життя», по дві – із «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику» та «Наукових записок КСУТ» і одна з «Дружно вперед».

Своєрідним продовженням цієї книжки стала його «Encyklopédia ukrajinskej literatúry a kultúry» (Sládkovičovo, 2014, 278 s.), яка в 133 його статтях, публікованих словацькою, чеською, польською, німецькою та англійською мовами, познайомила словацького та закордонного читача з найвизначнішими представниками української літератури і культури.

І серед них є статті про українських діячів, пов'язаних з Пряшівщиною: Богдана Ігоря Антонича, Олександра Духновича, Василя Гренджу-Донського, Івана Мацінського, Сергія Макару, Юрія Шерегія, 70-річчя української гімназії в Пряшеві тощо.

У «Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику» були опубліковані такі праці М. Неврлого: Україністика в Братиславі (1969, т. 4, кн. 1, с. 440-441); Дві недруковані роботи Євгена Перфецького (1985, № 13, 303-313); Перший етап українського та словацького національного відродження (1986, № 14, с. 47-64); Тема братовбивства в українській літературі (1992, № 18, с.340-352).

Отже, в особі академіка Миколи Неврлого не лише чеська та словацька україністика, але й літературознавство України втратили першокласного дослідника, який знав українську дійсність не лише з літератури, але з власного досвіду, бо в Україні, зокрема в столичному Харкові, проходило його дитинство та юність. У Празі він здобув вищу освіту в трьох університетах, причому в усіх його професорами були найвизначніші тогочасні славісти. У центрі його уваги була творчість класиків української літератури: Тараса Шевченка, Івана Франка та українська література міжвоєнного періоду, зокрема т. зв. «розстріляне відродження». Кандидатська дисертація М. Неврлого «Українська радянська поезія 20-х років» своїм новаторським змістом майже на два десятиліття випередила радянське літературознавство й українською мовою змогла побачити світ лише після проголошення незалежності України 1991 року.

Свої піонерські українознавчі праці М. Неврлий зміг майже без перешкод публікувати на сторінках чеської та словацької наукової преси, в якій політична цензура була мінімальною. Зате його доступ до української преси Словаччини був зі значними перешкодами. Наперекір тому в Пряшеві йому вдалося опублікувати кращі свої праці, між ними: зразково упорядковані книги творів Богдана Ігоря Антонича, Дмитра Фальківського та Євгена Маланюка. Понад сто статей він опублікував на сторінках «Дуклі», кільканадцять в інших часописах Пряшівщини. Певним підсумком українознавчої діяльності М. Неврлого є його книги «Збірник слов'янознавчих праць «Минуле і сучасне» (Київ, 2009) та «Encyklopédia ukrajinskej literatúry a kultúry» (Sládkovičovo, 2014).

Місце, яке залишилося в україністиці після відходу Миколи Неврлого, важко буде надолужити.

Микола Мушинка

²⁷ НЖ, 2017. – № 2. – С. 17-18.

²⁸ НЖ, 2002. – № 13-14.

Віктор Домонтович, Віктор Бер і той же самий Віктор Петров (1894-1969)

До написання цієї статті-згадки про ту ж саму особу під двома і більше псевдоіменами мене наштовхнули невеликі твори В. Домонтовича та коротенька довідка про Віктора Петрова, поміщені на сторінках журналу «Дукля» (№ 4 за 2018 рік). Від появи цих матеріалів наслідуюся написати дещо більше про нього. Був він не тільки відомим археологом та антропологом, але й істориком, письменником, мовознавцем, літературознавцем, етнографом. Народився 125 років тому, а помер якраз 50 років тому в червні.

1949 року появився посмертний некролог «Пам'яті Віктора Петрова» проф. Юрія Шереха-Шевельова, а також Павла Кречети «Кричуче мовчання. До других роковин смерті Віктора Домонтовича». Обидві довідки виявилися тоді неправдивими, бо Віктор Петров ще був живим. Прожив ще рівних двадцять літ, як відомий вузькому колу археолог В. Петров, а як В. Домонтович – більше не написав жодного рядка.

Біографій у цього визначного вченого і письменника є кілька. І різні вони. Дві написав сам В. Петров: одну звичайну, й одну – творчу. (Див. Віктор Домонтович. Проза. Том I, стор. 511-512, Сучасність, 1988 р., Нью-Йорк).

Віктор Платонович Петров народився 22 жовтня 1894 р. в Катеринославі в сім'ї священика – батька Платона Методієва Петрова і його законної дружини Марії Вікторової. Обоє були православного віровизнання. Хрестив Платон – викладач духовної семінарії – свого сина Віктора із паломником Іваном Бондаренком у місцевій так званій «Скорбященській» церкві. Про своє дитинство, виростаючи в цьому місті та згодом в Одесі, збереглися спогади у його художній повісті «Без ґрунту», написаній в 1942-1943 роках і виданій 1948 р. в Регенсбурзі Михайлом Борецьким. Після закінчення Холмської чоловічої гімназії 1913 року, він вступив на історично-філологічний факультет Київського університету, де пройшов фахову підготовку з мовознавства та фольклору в семінарах видатних учених Миколи Кузьмовича Груньського (1872-1951) та Андрія Митрофановича Лободи (1871-1931). Свої студії Віктор завершив із дипломом першого ступеня та срібною медаллю за твір «Н. М. Языков – поет пушкінської плеяди. Життя і творчість, 1917 р.) і наступного року його залишили при тому ж університеті як професорського стипендіанта для підготовки до професури при кафедрі російської мови й письменства. В університеті виконав свої перші цикли наукових робіт: джерела творів Олександра Потебні, аналіз твору «Заговори» М. Познанського та більшу працю про Григорія Сковороду. Молодий Петров поєднував заняття мовознавства з фольклористичними дослідженнями. Стипендіантом лишився до кінця 1920 року. На вісім місяців раніше став членом Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН), що почала діяти з квітня, очолюваної тоді його вчителем А. М. Лободою. 1922-ий і 1923-ій роки були для Віктора випадковими викладацькими, разом з Миколою Зеровим у Баришівській трудовій школі № 1 Київського повіту та деінде. Наступні два роки (1923-1925) також були для нього викладацькими, викладав російську мову в старших групах київської другої залізничної школи. Одночасно, як член ВУАН, його призначено секретарем комісії й опісля її керівником. «Важка хвороба А. М. Лободи, – писав Петров, – призвела до того, що вся організаційна робота Комісії лягла на мене...». Особливо похвалювалась робота Комісії з виходом у світ її періодичних органів «Етнографічного вісника» (1825) та «Бюлетеня Етнографічної комісії ВУАН» (1926). Майже двадцять її найбільш активних членів, серед яких були академік Микола Біляшівський, Данило Щербаківський, Олена Пчілка, Антін Онищук, Василь Кравченко, Софія Терещенкова, Віра Білецька та ряд інших з різних міст України, створили

Кабінет монографічного вивчення села та Кабінет вивчення національних меншин України. Освітлення питань тогочасного мистецького життя в згаданому віснику поєднували з розкриттям багатств наукової спадщини. Вісник подавав багато фольклорних інформацій з побуту росіян, євреїв, болгар, греків та інших народів, які населяли Україну. Постійно друкувалися огляди зарубіжної періодики, зокрема з польських журналів та чеського щорічника «*Národopisný věstník československý*». Багато чого зробилося за діяльної участі А. Лободи та В. Петрова. За редакцією другого, з 1925-го по 1930-ий, видано 10 томів журналу «Етнографічний вісник», в якому, крім кореспондентів, сам учений написав такі розвідки: «Вірування у вихор і чорна хвороба», «Міфологема сонця в українських народних віруваннях», «Українські народні легенди про злих жінок», «Українські народні легенди про Кузьму і Дем'яна», «Українські народні легенди про неплодну матір та ненароджені діти» та інші. Ці його роботи відзначаються добрим знанням літератури з цих питань, які досліджував і займався правдивою історіографією проблем. Біля трьох десятків розвідок про Г. Сковороду, П. Куліша, М. Костомарова і М. Гоголя належать Петрову, з яких зробив белетристичні книжки: «Аліна й Костомаров» (Харків, 1929) та «Романи Куліша» (Харків, 1930). Якраз за цю монографію про Куліша здобув ступінь доктора філологічних наук. Не оминув дослідження творчості Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Лесі Українки та інших українських і західноєвропейських письменників та діяльність Кирило-Методійського братства. У 1920-ті роки Віктор Платонович належав до плеяди неокласиків, дружив з Миколою Зеровим, зокрема з його жінкою – Софією Зеровою, з якою в нього почалися любовні романси.

1930-го року ім'я Віктора Петрова потрапило до списку фіктивної «Спілки визволення України» й тому його звільнили з посади керівника Етнографічної комісії й понизили до посади наукового співробітника. Писати не зупинявся. Статті з історії літератури він і надалі публікував під власним прізвищем. Написав біографічні оповідання про польського поета і мандрівника Вацлава Ржевуського (1785-1831) – мандрівника на Близький Схід, засновника у своєму дворі в Саврані на Одещині романтичного бедуїнсько-кочового стилю життя з двірськими козаками та торбастами, чим зміцнив козакофільсько-балагульську моду серед польської молоді, а також про австрійського поета Райнера-Марії Рільке (1875-1926), народженого в Празі. Написавши повісті про Вінсента ван Гога та Франсуа Війона, прагнув показати їх приватне життя та особисті риси цих видатних діячів культури. Художні твори Петров підписував літературним псевдонімом Віктор Домонтович, прізвищем, яке знайшов в українських документах литовського періоду, що означало – той, що багато каламутить. До ряду цих творів належить вже згадувана повість «Без ґрунту», в якій подано культурне життя дореволюційного Катеринослава з його реальними постатями – Дмитра Яворницького, Миколи Філянського, Миколи Реріха, прізвища яких тільки можна відгадати.

У 30-их роках розпочався новий етап наукової діяльності В. Петрова. Він плідно працював над архаїчною формою історії хліборобства та землеробства. Ця тема вимагала багату джерельну базу, історичні та новітні матеріали, зібрані етнографами, які займалися реліктовою формою землеробства 18-19 століть. Над темою давнього землеробства вчений працював понад тридцять років. Робота закінчилася у виді монографічного видання «Підсичне землеробство» (1968) – енциклопедичне зведення джерельної бази, докладний опис термінології та послідовний процес у різні етапи праці на землі. Тут же додав їх відбиття у мові та фольклорі, релігійних віруваннях та забобонах. Наукова творчість Петрова з її методичним багатством історичних та філологічних наук – ознака кращих справді історичних досліджень, бо так творилася висока наука ХХ століття. Працював науковець у край несприятливий час, коли руйнувалася попередня стабілізована структура науки України, створена в часи пореволюційного Відродження. Руйнувалися Академії, навчальні

заклади, змінювалися їхні назви, гинули вчені люди, поети, письменники, художники, діячі культури, його товариші та друзі. Ймовірно, фантастична організованість, працездатність, дисципліна, внутрішня порядність та його інтелігентність його низької постаті, стали йому у пригоді. А можливо, і друковані сторінки його статей знадобилися йому для того, щоб «сатанинські» кровожери і сталінські сатрапи оминали його. Адже існували гоніння, табірні вироки, більшовицькі цькування та навіть самовбивства двох відомих осіб Українського відродження. Мова йде про Миколу Хвильового (13. 5. 1933), який є автором відомого гасла «Геть від Москви» і одним з найпристрасніших пропагандистів Українського відродження, та Миколу Скрипника (7. 7. 1933) – більшовицького партійного і державного діяча та ідеолога українізації.

За декотрими здогадами, Віктор Петров зник на час 1931-1941 рр. Були це тільки версії. 1934 р. почався відкритий більшовицький терор, націлений на українську інтелігенцію. Було розстріляно багатьох, але не всіх, бо були й такі видатні особистості, віддані національній ідеї, які в полоні писали «Пісні про Сталіна», про партію, передусім про її членів, які проводили терор в Україні. Серед таких полонених були велетні світової слави: О. Довженко, М. Бажан, А. Головка, В. Сосюра, І. Сенченко, І. Кавалерідзе та інші, як також і Віктор Петров. Не був би в полоні, не написав би цикл спогадів «На засланні», до речі, два з них опубліковані на сторінках журналу «Дукля» (№ 4 за 2018 рік) під псевдонімом В. Домонтович. Про примусовий полон, як вихідної позиції творчості для Петрова, свідчать кілька слів з листа українського письменника Петра Панча до самого В. Петрова: «...Ми з Олександром Івановичем Копиленком їздили до Ново-Санджарки, під Уфою, досліджувати мову переселенців із України, і бачили, як Ви спали на голих дошках, а ми на солоні...» (21. 10. 1966 р., Київ). Отож, це не домисли про полон Петрова, і не міт або легенда. З історії відомо, що частину української інтелігенції на початку Другої світової війни евакуювано до Башкирії, як також ряд установ Академії наук, керівництво українських письменників та інші творчі організації. Про таємниці Віктора Петрова, досі до кінця не розгаданих, та й не тільки одної, він, на думку тих осіб, які по його смерті намагалися розкрити нерозгадану діяльність радянсько-советського розвідника, Петров погодився виконати «соціальне замовлення» донощика, написавши працю «Науково-політична діяльність А. Кримського». По суті, вона виявилася жадливим доносом на вченого світового значення. На думку автора цієї статті, вона мала відкрити підлість українського буржуазного націоналізму від самих його початків. Агатангела Кримського (1871-1941) – визначного українського орієнталіста, письменника, історика, дослідника українського фольклору, дійсного члена ВУАН і НТШ – Петров бачив не пролетарським революціонером, а радше національним поступовцем. До своєї статті він додав таких українських діячів культури 19-го і початку 20-го століть як «буржуазних націоналістів»: Осипа Бодянского, Михайла Драгоманова, Бориса Грінченка, Григорія Квітку-Оснот'яненка, Михайла Максимовича, Опанаса Марковича та ін. Кримського засудив за те, що не пішов до соціал-демократів, а до драгоманства і замість іти вперед він пішов назад, заперечуючи марксизм, як низького рівня доктрину. Насправді, після смерті вже відомого «донощика» 1969-го року декотрі з істориків вказали на те, що книжка В. Петрова була написана, мабуть, на «доручення керівництва згори». В ній постійно вживав повтори в дусі «Будем, будем бить!».

Наукова діяльність В. Петрова в галузі археології почалася досить пізно – у 30-их роках, хоч і раніше, працюючи в Етнографічній комісії, він був членом Всеукраїнської археологічної комісії (ВУАК), яку під час репресивних акцій 1932-1933 років було розформовано й на її основі створено Інститут історії матеріальної культури (ІМК), згодом перейменованого на Інститут археології. У другій половині 30-их в ньому Петров очолював відділ, що займався проблемами стародавньої історії слов'ян та їх сусідів, а також Давньої Русі. Він брав активну участь у розкопках ар-

хеологічних пам'яток різних епох: енеоліту, трипільської культури, бронзової доби та ранньозалізної. В археологію вчений прийшов сформованим й авторитетним фахівцем. З його науково-організаційним досвідом здійснено польові дослідження т. зв «полів поховань» зарубинецької та черняхівської культур. Для цього послужили пам'ятки, які вперше були виявлено та інтерпретовано на зламі ХІХ-ХХ століть видатним київським археологом Вікентієм Хвойкою, вихідцем з Чехії та послідовником великого слов'янознавства Любора Нідерле з Праги. Дослідження з археологічного слов'янознавства треба було поставити на вищий рівень знань, які досі було зроблено з фольклорними й етнографічними матеріалами. Група археологів України запланувала публікацію, до котрої потрапили б описи кожної речі з новітніх археологічних розкопок, а також з колекцій музеїв з фотографіями і малюнками. Видання мало б включити загальні статті з даної археологічної науки, карти пам'яток і місця їх знахідок. Мала бути створена фундаментальна база досліджень слов'янського етногенезу на базі вивчення пам'яток матеріальної культури. До запланованого видання В. Петров написав передову статтю академічного рівня та ґрунтовно повну, як на тогочасні умови, викладу проблеми. Повністю готовий до друку перший том, до якого, крім згаданої статті Петрова, мали потрапити й відповідні матеріали, опрацьовані ним самим та іншими науковцями – Валерією Козловською, Євгенією Махно та С. Карпенком, залишився в рукописах. 1941 року почалася війна, і діяльність В. Петрова призупинилася на певний час. До початку війни він став директором Інституту українського фольклору АНУ. Його було висунуто на здобуття звання академіка, але війна і тут в цьому стала на перешкоді. Радянська система вміла зробити з нічого «ворогів народу», і так само вона зробила «героїв». За довідкою Комітету державної безпеки (КДБ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) В. П. Петров... добровільно виявив бажання допомогти в боротьбі з німецькими загарбниками України..., і в лютому 1942 року його було перекинуто з тилу через лінію фронту до Харкова. Тут його бачили в німецькій уніформі, озброєного, нагадуючи солдата Швейка – товстого, каплювухого і смішного. В Харкові створив і редагував журнал «Український засів», в якому помістив свою останню повість «Без ґрунту», розпочату в довоєнному Києві, виступав з науковими доповідями на конференціях і літературних вечорах. Журнал служив для Відділу пропаганди німецької армії в Україні, адже його редактор В. Домонтович володів досконало німецькою мовою. Чи перейшов тоді В. Петров як советський аґент до німців, слід ще й сьогодні звернутися до архівів СБУ, і якщо вони в них є, потрібно відкрити їх науковцями, щоб було чітко і ясно вказано про будь-які відомості розвідницької діяльності Петрова. Влітку 1942 р. він з'явився в Севастополі, але чим займався там – загадка. Незабаром побував у Києві, Кременчугі та інших містах України. В Києві співпрацював з Олегом Ольжичем, який високо цінував літературний і науковий талант Петрова. Він знав його батька поета Олександра Олеса.

Наступний етап еміграційного життя для проф. В. Петрова був Львів, куди він із Східної України 1943 р. був запрошений на посаду керівника катедри етнографії Українського Наукового Інституту (УНІ). Згодом Віктор Платонович опинився в УНІ в Берліні, який там існував від 1926-го року і був заснований з ініціативи гетьмана Павла Скоропадського. Серед групи українських науковців працював як науковий співробітник у 1944 -1945-х роках та як професор читав лекції з археології. Через бомбардування Берліна, у січні 1945 р. науковці-емігранти змушені були покинути столицю Німеччини. Незабаром було вирішено евакуювати Інститут з його майном, спершу до Лейпцига, а пізніше до Мюнхена. У першому з міст Петров поселився майже на півроку, та пізньої весни 1945 р. до кожного науковця з групи надійшла дуже неприємна вістка: американці віддають більшовикам Саксонію і Турингію, і «будуть, разом з альянтами видавати советських громадян Сталінові». Працівники Інституту розбіглись хто куди, а самій установі настав кінець. Віктор Петров прожи-

вав у Мюнхені, де з 1946-го навчального року почав працю професора Українського Вільного Університету (УВУ), майно якого попередньо було перевезено з Праги. Про широку діяльність і добрі відносини Петрова з німецькими істориками, різними угрупованнями української еміґрації, про його приналежність до числа осіб, які оточували Степана Бандеру, було відомо багатьом людям. Він вважався однією з найбільш відомих постатей серед української еміґрації, а може, і найбільш інтелектуальною людиною, яка могла сказати своє авторитетне слово про світову культуру. Стоячи незмірно вище від більшості людей своїм мисленням, його не цікавило щоденне життя. Петров не надто любив виступати доповідями і бути промовцем перед трибуною. Не радо викладав лекції студентам університету, а радше свій час присвячував своїм науковим дослідженням та іншим працям.

Поруч з працею в УВУ, він читав лекції й для студентів Богословської Академії Автокефальної Православної Церкви в Мюнхені, виступав у ній з доповідями, а також був постійним дописувачем видавництва «Українська трибуна» – органу ОУН.

З друзями-письменниками В. Петров ініціював і редагував випуск літературно-мистецького кварталника-журналу «Хорс», органу Мистецького Українського Руху (МУР). У першому номері цього журналу красного письменства та мистецтва із 192-ма сторінками, що появився у Видавництві «Українське слово» у жовтні 1946 р., було вміщено художній твір «Апостоли» під псевдонімом В. Домонтовича. «Хорс І» редагували Віктор Бер, Юрій Шерех (Шевельов) та Юрій Корибут (головний редактор). «Хорс І» з малюнком обкладинки художниці Галини Мазепа виходив під маркою «Золота Брама», графічно виконаною проф. Олексом Повстенком. Часопис добирав авторів з яскравою індивідуальністю, розвиненим чуттям стилю та із своєрідною тематикою неповторної мистецької форми. Під головуванням «МУР» Уласа Самчука було видано три окремі збірники і в складі редакційної групи виступає псевдо прізвище В. Домонтовича. В першому з них фігурує В. Петров, як Віктор Бер із статтю «Засади естетики», а в другому – Віктор Петров із працею «Історіософічні люди». З липня 1947 р. почав появлятися в Мюнхені щомісяця журнал для літератури, мистецтва і критики під назвою «Арка» у видавництві «Українська Трибуна» у співпраці із видавничою комісією МУР. Журнал редагувала колегія в складі: В. Домонтович (голова), Юрій Косач, Богдан Нижанківський, Зенон Тарнавський та Юрій Шерех-Шевельов (Шевчук Григорій) із мистецьким оформленням обгорток митця-графіка Яківа Гніздовського. На сторінках першого номера поміщено наукову працю В. Бера «Сучасний образ світу. Криза клясичної фізики», у номері 2-3 (серпень-вересень) «Без ґрунту» В. Домонтовича з продовженням у наступному четвертому числі. Стаття «Естетична доктрина Шевченка» В. Петрова появилася також на сторінках «Арки», ч. 3-4 за 1948 рік.

Віктор Петров був членом УВАН, НТШ та інших об'єднань. Жодна наукова конференція не обійшлась без його доповіді. Для десяти томної Енциклопедії Українознавства (НТШ, Париж-Нью-Йорк, 1955-1984) використано й опрацьовано велике число його гасел-статей, які стосуються українського фольклору, в тому числі передхристиянські звичаї та обряди, найстарші типи усної словесності та її зміст і розвиток. Цього науковця вважаємо автором праць «Провідні етапи сучасного шевченкознавства» (1946 р.), «Походження українського народу» (1947 р.) та інших повістей книжкового видання, як «Доктор Серафікус» (Мюнхен, 1947 р.), написаної ще в 1928-1929 рр. в Україні. На думку Ігоря Качуровського, цей твір Петрова – «виразний переспів Анатолія Франса» – видатного французького письменника. Згадана книжка містить чужомовні резюме, щоб зацікавити твором західноєвропейського читача, і як сказав автор у своїй передмові, «...належить зовсім відмінній добі, зовсім відмінному часові, ніж теперішній...». На післявоєнний час «Доктор Серафікус» був лише як документ подій в українській літературі другої половини 20-их років. 34-літній, дебелий, лабятий, з непропорційно великою головою, короткозорий

Василь Комаха – головний герой роману. В ньому виступає ексцентрична жінка Вер між двома різними приятелями – Корвіном і Комахою. Життя героїв ідилічне, побудоване із ступеневою еротичною напругою. Аналізувати глибше і докладніше цей твір не мені. Але, на думку критиків, «український дух з цим твором нічого спільного не має». «Найглибшу і найвірнішу критику творові дав малюнок Я. Гніздовського, що відтворив доктора Серафікуса такого, котрий садить дерево догори коренем. Цей роман справді вивернув догори коренем нашу тодішню українську дійсність. А та дійсність цікава і варта уваги такого великого майстра, яким, безперечно, є В. Домонтович. І ми маємо право вимагати від нього, саме від нього, великого твору про Україну з її надіями, з її пориваннями і боротьбою, з її злетами і спадами, і з усім тим, в чому проявляється справжній український дух, як протиставлення творові, що писався, як данина совєтській моді 20-ть років тому і сьогодні витягнений з архіву В. Домонтовича, як письменник, в боргу перед українським читачем і читач жеде боргу», – заявила М. Бачинська-Донцова 1948 року. Після появи твору Петрова «Доктор Серафікус» того ж самого року накладом видавничої спілки «Українське слово» в Регенсбурзі під керівництвом відомого на той час журналіста Юліяна Тарновича-Бескида вийшов друком «Культурно-мистецький календар-альманах на 1947 рік». У ньому надруковано працю Віктора Бера «Духовні течії Європи нового часу», яка має такі розділи: «Конструкції заперечень», «Ренесанс», «Реформація», «Раціоналізм» та «Криза механістичного натуралізму».

На початку 1949 року Петров зі страху перед більшовиками намагався не звертати більше на себе уваги. Він обмежив свої публічні виступи, обмежив свої статті у пресі. Міг відчувати небезпеку. Вранці 18 квітня 1949 року Петров вийшов із свого помешкання в Мюнхені в напрямку до Міттенвальдського табору, але туди він не добрався. В думках кожного, хто його знав, він зник безслідно. Українська табірна еміграція була певна того, що хтось його вбив. Насправді, після кількох років стало відомо, що він опинився спершу в Москві, де кілька років працював в Інституті історії матеріальної культури (ІІМК), а потім повернувся до Києва, де до останніх років свого продуктивного життя був співробітником Інституту археології. Отож, Віктор Петров добровільно й таємно повернувся «на рідину», де його не тільки не розстріляли ще й за його співпрацю з німцями, бо робив це з дорученням совєтської влади, а навпаки, Москва забезпечила його роботою за фахом та популяризувала виконану ним працю в академічних виданнях з 1956 р. Серед української еміграції в Німеччині був одним з найбільш обдарованих і, певно, найвидатнішим представником ворожої роботи. На цьому місці слід вказати на те, що Петров понад рік співпрацював з членами Організації Українських Націоналістів (УНО) і в травні 1949 р. відмовився з ними разом працювати. Нагінка московських прислужників у Німеччині на українців була явною. Їх намагалися повернутися «на рідину». Петров вирішив здатися за власним бажанням. Після його виїзду вчинився галас про те, що «бандерівці» його, мовляв, замордували. Мета цього галасу стала очевидною: маскувати В. Петрова і провокацією знеславлювати ненависну їм ОУН. Оборонці професора пробували заперечувати агентурну діяльність науковця, мовляв, він на еміграції написав найліпшу працю про московсько-комуністичне винищування української інтелігенції, науки, літератури, мистецтва. В дійсності, з-під пера Петрова появилася праця «Діячі української культури (1920-1940) – жертви більшовицького терору». Очевидним стає, що за таку дослідницько-відкриту працю Москва могла б тоді його розстріляти. Проте сама Москва необачно його «воскресила», та ще й нагородила орденом Великої Вітчизняної війни першого ступеня, про що написали окрему статтю М. Брайчевський і Е. Симонович, присвятивши їй 70-річчю від дня його народження, бо «...вся діяльність В. П. Петрова в часі війни мала патріотичне спрямування і в двадцятилітні роковини перемоги над гітлерівською Німеччиною за визначні заслуги для Батьківщини його нагороджено...». У сказаному підкреслено, що «Ве-

лика Вітчизняна війна покликала Віктора Платоновича до лав нашої армії. В ній він виконав свій громадський обов'язок сумлінно і до кінця, не раз ризикуючи життям у глибокому ворожому тилу як партизан-розвідник...». Петров і справді зникав з горизонту на якийсь час, згодом виринав на нових місцях і після «смерті» знов оживав. За наукові праці Петров отримав ступінь доктора філологічних наук, потім посаду старшого наукового працівника і можливість надрукувати декілька монографій.

На 50-і й 60-і роки припадають фундаментальні дослідження В. Петрова не тільки в археології, але і в інших галузях української історії та культури. Вчений знов і знов потрапляв до складу робочого гурту, що виїжджав на археологічні експедиції. Незабаром сів за робочий стіл з пером в руці. Про його наукову діяльність свідчать публікації його праць саме з тієї ділянки археології, якої він був спеціалістом. У видавництвах АН Росії й України вийшли такі його праці: «Розкопки на Гаврилівським і Знаменським городищах» (1955), «Зарубинецький могильник по матеріалах розкопок В. В. Хвойки» (1959), «Лохвицький могильник» (1960), «Зарубинецько-корчуватська культура Середземного Подністров'я і синхронні культури суміжних територій» (1961), «До питання про ліпну кераміку з городищ Нижнього Подніпров'я» (1961), «Скіфська генеалогічна легенда» (1962), «Імена скіфських божеств у Геродота» (1963), «Давні слов'яни та їх походження» (1963), «Історична географія та проблеми слов'янського етносу на матеріалах гідронімії» (1966), «Скарб срібних речей з с. Качин, Волинської області» (1968), «Скіфи – мова і етнос» (1968) та кілька інших. Всі вони академічного рівня. Вони мають велику вагу в історії археології України. До неповного переліку наукових праць Петрова потрібно додати ще й такі праці: «Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920-1945)», «Екскурси в мистецтво», «Християнство і сучасність», «Микола Зеров та Іван Франко», «Проблема О. Олесея» та ряд інших.

Про Петрова у Німеччині добре знали йому близькі особи по викладацькій роботі. Знав його, наприклад, Іван Розгін (1897-1972), проф. УВУ, Українського Технічно-Господарського Інституту та Православної Богословської Академії, УВАН та НТШ. У тих наукових установах обидва себе бачили. У його оцінці, В. Петров виявив себе «чесним активним науковцем, добрим патріотом, шанованим усіма студентами, всіма колегами-викладачами та адміністраціями цих установ. Для всіх цих вищих шкіл і наукових закладів він був справжньою прикрасою, ним всі пишалися, бо вважали за велику честь мати такого вченого серед своїх членів...». У численних біографічних довідках та згадках про Петрова, передусім про його побут за кордоном автори в радянські часи зовсім оминали. Жодного слова-гасла про нього не помістили навіть на сторінках УРЕ. Редакційна колегія цієї енциклопедії вирішила не подавати про нього будь-які відомості. Проте, досить привабливо його ім'я виступає в шостому номері «Енциклопедії Українознавства», виданого 1970 року (Париж-Нью-Йорк), тобто рік після його смерті з фотографією. В. П. Петров помер 8 червня у 1969 році в Києві, не доживши кількох місяців до свого 75-річчя. Поховано його на військовому Лук'янівському цвинтарі, ділянка ч. 8, ряд 7-ий, місце 4. Поряд похована і його дружина Софія Федорівна Зерова, з якою офіційно одружився за рік до своєї смерті, хоч насправді вони були подружжям задовго до шлюбу. Свідчать про це листи В. Петрова до неї з 1943 року та з початкових 1950-их з Москви. П'ятнадцять років після смерті її другого чоловіка Софія згадувала про свої гімназійні роки, знайомство з юнаками М. Зеровим і В. Петровим, одруження з першим і через багато-багато років з другим, хоч половину тих років вони не були разом. Її розповіді ясні і правдиві.

Варто додати, що усю прозову творчість Віктора Петрова зібрано в трьох томах (1554 сторінок), виданих 1980-1989 рр. в Нью-Йорку («Бібліотека Прологу та Сучасності») із супровідними та редакційними статтями й примітками Юрія Шевельова.

Павло Лопата

ІНШИЙ ОПРИШОК: «Довбуш» Богдана Ігоря Антонича в порівнянні з пісенною традицією Гуцульщини

Історія створення «Довбуша» бере свій початок 1935-го року, коли під час невимушеної прогулянки містом відомий львівський композитор Антін Рудницький запрошує молодого Антонича написати лібрето до своєї майбутньої опери¹. Між декількох запропонованих тем поет несподівано обирає оповідь про легендарного гуцульського опришка – Олексу Довбуша. Цей крок видається цілковито нехарактерним, навіть авантюричним для Антонича як поета-модерніста, адже літературний напрям, в якому він досі працював, беззаперечно, вимагає новаторських кроків як у формальному, так і в змістовому вираженні слова. Поруч з тим, давно усталена класична форма лібрето вже декілька століть займає свою почесну лужу в музично-літературному процесі, тож автору доводиться працювати у просторі, не звичному для його творчості. Більше того, будь-яка історична тематика загалом не була характерною для письменників-модерністів, які прагнули до відкриття нових ідей та думок, що мали б перевертати звичну усталеність речей у світі, змінюючи його. Не можна оминати увагою й те, що до історичної постаті Олекси Довбуша зверталось чимало авторів ще перед Антоничем, зокрема й у царині драматургії. Серед них можемо виокремити трагедію Юрія Федьковича «Довбуш, або Громовий топір і знахарський хрест», що зазнала нищівної критики через надмірне відхилення від історичної правди та перебільшену фантастичність, дві п'єси Гната Хоткевича «Довбуш» та «Добуш», цікаві осмисленням головного героя з психологічно-особистісного підходу², а також народна драма Леоніда Первомайського «Олекса Довбуш», де акцентується на психологічному конфлікті свідомого, ідейного головного героя та народом, що не здатен осягнути благородних поривань свого ватажка. Отже, послідовно визріває питання: чому модерний поет Антонич береться за історичний, вже так багато разів опрацьований мотив легендарного опришка?

Відповіді на ці питання можемо шукати в особистісній площині життя Богдана Ігоря Антонича, точніше, в її біографічному вимірі. Майбутній поет народився на Лемківщині, котра, простягаючись вздовж Карпатських гір, творить пейзажі неймовірної гірської природи, котрі так часто опісля з'являлися в поезіях збірок «Привітання життя», «Велика гармонія», «Три перстені» тощо. Очевидно, контекст гуцульських гір був по-особливому близький Антоничу.

Іншою ж причиною, яку, власне, розглянемо у цій статті, є прагнення Богдана Ігоря Антонича розглянути легендарну постать Довбуш, а також феномен такого явища, як опришківство, з *іншої* перспективи. Адже постаті славнозвісних карпатських месників за століття обріс різноманітними міфами та чудернацькими переказами. Звідси й народжується припущення, що у своєму лібрето Антонич хоче деконструювати цей міфологічний образ, сформувавши головного героя не як казкового персонажа, а як повноцінну реальну історичну особу. Спробуймо знайти підтвердження цій гіпотезі.

Насамперед варто почати з того, що Олекса Довбуш таки був правдивою історичною персоналією. Про це свідчать численні дослідницькі роботи, серед яких

¹ Антін Рудницький. Лебедина пісня Богдана Антонича (Грудка на свіжу могилу поета) // Антонич Б. І. Вибрані твори / Упорядник Данило Ільницький; Передмова Данила Ільницького та Ірини Старовойт. Київ: Смолоскип, 2012. С. 600-601.

² Олександра Салій. Проблематика добра і зла в гуцульській прозі // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2013. Вип. 58. С. 42–60.

особливо авторитетним джерелом є праця Михайла Грушевського³. Окрім цього, знаходимо цілий пласт усної народної творчості: казок, переказів та, що найважливіше, пісень, присвячених «українському Робін Гуду». Саме карпатські співанки, як-не-як, стали основою для створення персонажа у лібрето. Тож спробуємо проаналізувати відмінності між антоничівським героєм та його прототипами у пісенній народній творчості, а також зрозуміти: чому ж автор вдається до відмінного конструювання образу, якими засобами для цього користує, яку мету переслідує та чи, врешті, досягає її.

Одразу після смерті Богдана Ігоря Антонича Антін Рудницький залишає цінні спогади про їхню спільну роботу над оперою «Довбуш», в яких говорить про вибір сюжету та загальну концепцію, згідно з якою мав би постати твір. Після опрацювання чималої кількості джерел, необхідних для написання «Довбуша», обоє творців дійшли висновку, що «...із цілого того існуючого матеріялу можемо взяти тільки один одинокий факт: смерті Довбуша внаслідок його любови до Дзвінки, жінки Степана, ми погодилися, що довкола тої події слід сотворити й збудувати *цілком нову фабулу*, – яка мала би спиратись на двох вихідних, основних моментах: якнайбільшої драматичності дії і – пристосування до вимог опери взагалі та сучасної опери зокрема... (виділення моє. – В. Г.)»⁴. Себто творці в процесі написання лібрето мали намір опиратись на найбільш близьку до істини інформацію, що дозволяло б зберегти історичну правдивість (наскільки це було можливим).

Звертаючись же до образу Довбуша в народно-пісенному варіанті, зустрічаємось там із вельми цікавими, хоч і вкрай скупими, відомостями про його дитинство та навіть батьків, про що ніяк не згадує Антонич. До прикладу, «Співанка про Довбуша» містить такий епізод:

*Закувала зозулиця темними лісами,
Була колись тяжка війна з панськими ляхами.
Ой тікала з України молода Олена
В Микуличин, на присілок, що зветься Зелений.
Але вона утікала у лиху годину –
Їй чоловік, ой вінчаний, на війні загинув.
Вна від свого чоловіка тільки лист дістала,
А як прийшла у Зелений, то дитину мала»⁵.*

Пісня надає доволі конкретні факти про матір та батька, що, як згадано, був військовим. До слова, існує припущення, що саме прізвище «Довбуш» походить від слова «добош», яке означає *військовий барабанищик*, а отже, має підстави бути пов'язаним із ремеслом батька. Що ж стосується місця народження майбутнього очільника опришків, то відомості, які містяться в пісні, є доволі суперечливими щодо тих, які подають історики. Зокрема, Михайло Грушевський стверджує, що рідним селом Олекси Довбуша є село Печеніжин теперішньої Івано-Франківської області⁶. Тож «Співанка...» містить непевні відомості, які, безсумнівно, не можна трактувати як історично правдиві.

Цікавим фактом є те, що в пісенній традиції відсутні будь-які свідчення про дитинство чи юні роки Довбуша аж до таємничого моменту, коли майбутній герой здобуває свої надприродні здібності. До прикладу, та ж «Співанка про Довбуша» описує цю подію так:

³ Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України. Київ–Відень: Дніпросоюз, 1921. С. 445.

⁴ Антін Рудницький. Лебедина пісня Богдана Антонича (Грудка на свіжу могилу поета). С. 601.

⁵ Ходили Опришки: збірник. Ужгород: Карпати, 1983. С. 146-147.

⁶ Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України. С. 445.

*Пасе Довбуш молоденький візці в Кедроватій,
Аж тут зачало гриміти, зачав дощ падати.
А як зачав святий Господь з неба громом бити,
Вихопився чорт на скалу, зачав ся глумити.
Небагато Довбуш думав, гримнув з пістоleta,
Упав дідько з тої скали, зачав веречети.
Такі пуски, такі звуки, таке ся заводить,
Аж тут раптом від Господа ангели приходять.
Прилинули до Довбуша і стали казати:
«Що лиш хочеш, славний Довбуш, то все будеш мати».
Але Довбуш молоденький лиш став та думає,
Святим ангелам небесним таке вповідає:
«Хочу бути я найкращим та найвідважнішим,
В Галичині над легіньми бути найсильнішим.
Щоби мня ся не ловила ні куля, ні зброя,
Дозволь мені, милий боже, коли твоя воля»⁷.*

Цей легендарний епізод яскраво ілюструє такий феномен гуцульського фольклору, як потяг до міфотворення, а саме конструювання оригінального міфологічного образу героя.

На противагу такому народному баченню Богдан Ігор Антонич використовує інший, не менш цікавий хід. Драматург не виводить міф про перемогу Олексія на головну сцену подій, а лише вкладає розповідь про нього в уста одного з персонажів – Пилипа, мандрівного крамаря, називаючи цю частину «Баядюю про Довбуша».

Тож постає питання: чого хотів досягнути Антонич, використавши такий спосіб оповіді? Відповідь – насправді на поверхні: автор навмисне не наділяє героя тією казковістю та фантастичними рисами, які приписував опришкку фольклор. Він не ставив собі за мету створити зміфологізований образ Довбуша як гірського месника з надприродними здібностями, навпаки – намагається змалювати його як звичайного смертного чоловіка, хоч про опришкку й ходять різноманітні чутки. В той же час, Антонич не міг легко відмовитись від тих численних цінних надбань, які залишив гуцульський фольклор. Саме тому прийом вкладання легенди в уста персонажа, котрий сам трактує свою оповідь просто, як пісню (що, отже, не претендує бути чимось істинним), було найкращим виходом з цієї ситуації.

Іншим цікавим підходом до дослідження образу Довбуша у творі Богдана Ігоря Антонича є спроба поглянути на головного героя крізь призму його **стосунків із Дзвінкою**, адже їхнє трагічне кохання в народних піснях та антоничівському лібрето описані дещо по-різному.

Для початку можемо сформулювати питання: хто був ініціатором стосунків, які мали таке фатальне значення для найвідомішого ватажка опришків та хто насправді винен у його загибелі?

Чимало гуцульських співанок одноголосно покладають вину у смерті Довбуша на Дзвінку, героїня часто постає перед слухачами в образі підступної жінки-спокусниці, що навмисно чи просто з легковажності вкрала серце непідкупно-вільного карпатського опришкка. Так, до прикладу, «Співанка про Довбуша» говорить про неї таке:

*Роздивився, а там одна молодичка була,
Така пишна, така гарна, як сива зозуля.
Чорнобрива, круглолиця, хороша як пава,
Та й відразу Довбушеві до душі припала.
А Довбуш у молодички тоді ся питає,*

⁷ Ходили Опришки: збірник. С. 147.

*Звідки вона і як зветься, де хатину має?
Дзвіночка так веселенько зачала казати:
«Коли хочеш, славний Довбуш, то все будеш знати.
Коли хочеш, славний Довбуш, то все будеш знати,
Іди зо мнов до Космача на храм погуляти»⁸.*

Схожу річ зауважує у своїй статті «Ми всі опришки»⁹ Іван Світличний, акцентуючи увагу на грайливих та інтригуючих репліках Дзвінки в пісні «Ой у гаю зелененькім»¹⁰, промовлених тоді, коли до неї в гості завітав Довбуш, і які мали б спровокувати Довбуша зайти в дім, де вже сховався Стефан із рушницею напоготові. В одному з варіантів пісні це звучить так:

*«Чуєш, Дзвінко, відкрий двері,
Сядем разом до вечері». –
«Ой не можу відчинити,
Будуть люди говорити.
Будуть люди говорити,
Буде мене Штефан бити». –
«Не відкриєш – сам відкрию,
Як приложу свою силу».*

Ці співанки підтверджують факт, що ставлення їх творців до головної героїні був аж ніяк не дружлюбним. І, власне, про це зауважував у своїй статті І. Світличний: «...Довбуш загинув через Дзвінку – вже одного цього досить виявилось, щоб Дзвінка втратила всю симпатію, всю прихильність народу і її образ став далеко не привабливим»¹¹. На думку літературознавця, таке зображення дівчини застосовано для того, аби виокремити безневинність Довбуша – в значній мірі ідеалізованого героя – на тлі підступності та зради тої, яку він щиро кохав.

На протипагу такому зображенню Олекси та Дзвінки у своєму лібрето Антонич пропонує інше бачення цих персонажів. На цю присутню деталь звертає увагу відомий науковець-антоничезнавець Микола Гльницький у своїй праці «Богдан Ігор Антонич: нарис життя і творчості»: «...Насамперед, поет мусив звільнитися від тих різко окреслених суперечливих оцінок Довбуша, Дзвінки і Степана, які знаходимо у фольклорі»¹². І справді, Довбуш сам з'являється на весіллі, і мало того, що непроханим гостем, та ще й, проти волі Стефана, законного чоловіка Дзвінки, одбирає його дружину в їх першу весільну ніч. Цей вчинок головного героя І. Світличний намагається виправдати: звертаючи увагу на серйозність цього кроку, він відкидає будь-які сумніви щодо його легковажності. У вже згаданій статті «Ми всі опришки» він трактує Антоничевого Довбуша як «людину сильної волі та сильної пристрасті», доводячи, що велике кохання Олекси до Дзвінки змиває його вину за вчинений злочин.

А втім, йдеться не про те, аби піддавати засудженню чи оправданню формального кривдника. Я хотіла б звернутися до самого вчинку як певного прояву природної людської слабкості Довбуша. Зважмо, що це не була реакція на настирливу чи то провокуючу зовнішню спокусу – в лібрето Дзвінка не показана фатальною жінкою-спокусницею, якою її подекуди змальовує згадана раніше гуцульська пісенна традиція. Вчинок опришківського ватажка слід усвідомлювати як цілком

⁸ Там само. С. 149.

⁹ І. Сірко [Іван Світличний]. «Ми всі опришки» (Лібрето опери Б. І. Антонича «Довбуш») // Антонич Б. І. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2012. С. 720.

¹⁰ Ходили Опришки: збірник. С. 200.

¹¹ І. Сірко [Іван Світличний]. «Ми всі опришки» (Лібрето опери Б. І. Антонича «Довбуш»). С. 720.

¹² Микола Гльницький. Богдан-Ігор Антонич: нарис життя і творчості. – Київ: Радянський письменник, 1991. – С. 185.

самостійний вияв почуттів, який теоретично міг і не отримати взаємної відповіді від його обранниці. Так Олекса Довбуш в Антоничевому лібрето набуває дедалі більше правдивих людських рис, хай навіть не найпривабливіших.

Наступним ключовим моментом в стосунках антоничівських Довбуша та Дзвінки є конфлікт, який головним чином виражається в епізоді-прощанні закоханих вранці після весілля та сцені їх зустрічі після розлуки. Тут якнайкраще проявляється *іншість* героя із лібрето.

Отож, в ході другої відслони перед читачем/глядачем постає сцена, коли Довбуш після ночі, проведеної з Дзвінкою, ладнається в дорогу. Попри всі її вмовляння та прохання він не змінює свого рішення. Про правильність такого вчинку можна, звісно, судити двояко, проте, коли головний герой намагається так щиро запевнити кохану (ну, і звісно читачів/глядачів) у своїх почуттях, то крок цей видається не вельми порядним. При цьому він не обіцяє повернутися і заледве чи дає якусь ефемерну надію на побачення в майбутньому:

*Може ще колись навідаюсь. Дарунків принесу!*¹³

Іншими словами, він залишає Дзвінку наодинці з її почуттями, тим самим прирікши дівчину на нещастя. А втім, вона сама пропонує альтернативні вирішення ситуації, що склалась, тим самим – правдоподібно, доводить серйозність своїх почуттів та намірів: вона готова покинути все і вести такий самий свобідний, хоч і нелегкий спосіб життя, як і Олекса, або ж запрошує його до спокійного, розміреного проживання в якомусь мирному краї, де його не знають. Проте Довбуш відкидає обидва запропоновані варіанти, трактуючи їх як неможливі.

Отож, визріває питання: якщо ватажку опришків таким дорогим було його покликання (адже ж можемо таким словом назвати спосіб його життя), то чи Довбуш не зрадив його в той момент, коли піддався силі своїх почуттів до жінки? Тож тепер можемо трактувати полишення Дзвінки як другу зраду – тепер вже живої людини – і водночас його кохання до неї.

Таким робом виходимо на логічно обґрунтований факт провини. Звісно, це все можна було б вважати суб'єктивною інтерпретацією тексту з боку читача, певним зовнішнім осудливим оцінюванням героя, його вчинку та мотивації. Однак, це не так. Про це свідчить власне Довбушеве визнання свого прогрішення щодо Дзвінки наприкінці твору, в часі їх останньої зустрічі (про неї згадувалось раніше, як про певний важливий момент):

*Дзвінко, я, може, зле колись зробив,
проте я зовсім не перестав тебе кохати,
я саме аж тепер тебе насправді полюбив,
коли пізнав, що ніхто інший мені тебе не зможе заступити,
що ти одна, одна на всьому світі!*¹⁴

Тепер, коли ми поглянемо на цю проблему в контексті гуцульських співанок, то раптом побачимо, що у фольклорі сам факт провини Довбуша перед Дзвінкою просто таки не постає у цьому контексті.

У гуцульських співанках взагалі не акцентується на тому, чи навідувався ватажок опришків до коханої лиш раз, чи це були часті відвідини (в різних піснях зустрічаємо відмінні варіанти опису подій). Проте, загалом може скластися враження, ніби сама поведінка Довбуша, коли він отак приходить до чужої дружини, є чимось нормальним і звиклим. Ані головний персонаж, ані його кохана не вбачають в тому великої біди, хіба що опришок може бути спійманим польськими резервістами.

¹³ Богдан Ігор Антонич. Довбуш (перша редакція) // Антонич Б. І. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2012. С. 322.

¹⁴ Там само. С. 379.

Прослідковуємо, що Богдан Ігор Антонич у своєму лібрето вдається до дуже вдумливого і осмисленого конструювання головного персонажа. І, власне, два згадані епізоди є підтвердженням цього, бо відкривають в образі гірського опришка певні реалістичні риси його особи, а саме: підвладність людським пристрастям за наймінімальнішого втручання інших осіб (трактування цього як особистого вибору, при якому відповідальність лежить на самому героєві) та природна схильність людини до вчинення гріха супроти когось в ім'я власного егоїзму. Маємо цілковите право назвати ці прийоми авторськими, адже неможливо знайти їм відповідностей в народній пісенній традиції.

Тепер перейдемо до епізоду, що його Богдан Ігор Антонич та Антін Рудницький вважали найбільш вагомою опорою всього твору – **сцена загибелі Довбуша**, яка мала чи не найбільше право претендувати на історичну правдивість. Це стратегічно важлива точка: персонаж, який вже її досягнув, перебуває у певному стані, що є наслідком внутрішніх змін, які відбулися в ньому раніше. Себо те, яким Олекса Довбуш є в цьому моменті, це результат певних (де)формацій, що сталися з ним. Тут важливим є заважити, що формування персонажа в ментальному плані ніяк не було різким переходом від антигероя до позитивного персонажа. Підтвердженням цього можуть бути щонайменше три його риси. По-перше, Довбуш був людиною, не схильною до кровопролиття, адже навіть під час наскоку на лихих панів в Богородчанах застерігав своїх хлопців:

*Не проливати зайво крові!*¹⁵

По-друге, йому властива дивовижна благородність, про що промовисто свідчить епізод із захопленою в полон Кастеляншею, яку Довбуш вирішує відпустити та повернути додому, взявши з її супутника слово честі, що той не заподіє їй лиха.

По-третє, Олекса, хоч і цінує гроші та набутий крам, однак не є зв'язаний бажанням до власного збагачення. Це підтверджує сцена, коли Довбуш проявляє нечувану щедрість в пограбованому панськими гайдуками селі: наділяє найбільш постраждалих трьома паями дукатів, жіноцтву дарує коралі тощо.

Та попри всі згадані позитивні риси, сам спосіб життя опришків важко назвати праведним. Їх єдиним заробітком був грабунок, і хоча вони й допомагали бідним, відбираючи статки в багатих, самі вони також існували на цей кошт. Слід пам'ятати про те, що поруч із героїзмом існувало жорстоке насилля, якого допускалися гірські розбишаки – це був спосіб їхнього існування, їхньої боротьби.

Отже, повертаючись до фінальної сцени лібрето, бачимо Довбуша, що вмирає від підступної кулі на руках свої побратимів. І саме в цьому моменті відбувається остаточна метаморфоза, внутрішня переміна того, хто все життя із зброєю в руках шукав правди. Вся дивина в тому, що смертельно поранений ватажок не просить помсти і відплати – того, що сам чинив усе життя, навпаки просить опришків облишити в мирі цей дім, Дзвінку та Стефана, не заподіювати їм ніякої кривди. Так вся глибинна суть внутрішньої трансформації героя відбувається на свідомому та обдуманому рівні – він усвідомлює, що методи боротьби, якими він жив всі ці роки, були помилкою, при цьому він знаходить силу розкаятись у цьому, чи, правильніше сказати, визнати неправильність своїх вчинків, попри їх позитивну мотивацію:

Вже, вже по всьому...

Легіники, друзі, братіки!..

Знайте... я... я... бажав добра...

все пропало... це за мою слабкість...

*запізно... не можна йти крізь зло до добра..*¹⁶

¹⁵ Там само. – С. 332.

¹⁶ Там само. – С. 383.

Поміж тим, мусимо визнати, що сцена розкаяння Довбуша загалом не була оригінальним авторським вирішенням. Цю тезу наводить І. Світличний, вказуючи на те, що її часто можна зустріти в народних піснях, як, наприклад, цій:

*Срібло-злото забирайте,
І топірці занежайте,
Та кров людську не зливайте:
Людська кровця не водиця –
Проливати не годиться!*¹⁷

Тим не менше, таку кінцівку можна впевнено назвати характерною для художньої філософії Б. І. Антонича. Через образ Довбуша він намагається провадити свої духовні пошуки, спрямовані на те, аби знайти дорогу до гармонійного, а отже щасливого існування людини у вимірі недосконалого, несправедливого та почасті й жорстокого світу. А питання: чи віднаходить головний герой, а через нього і письменник, цей шлях – залишається відкритим.

Отже, внаслідок непростой роботи з фольклорними матеріалами, як прозовими (карпатські легенди та перекази), так і з ліричними (традицією опришківських пісень), Антоничу таки вдається створити задуманого персонажа, втілюючи в ньому повноцінне авторське бачення образу. В такому новаторському погляді на героя поет досягає успіхів, які можливо описати трьома конкретними пунктами.

Передусім, йдеться про максимальну правдивість зображуваного, якої Антонич досягає внаслідок відмови від численних типових міфологічних сюжетів, пов'язаних з особою Довбуша, або ж, не відкидаючи їх загалом, позиціонує їх як чутки та перекази, що ними діляться другорядні герої твору. Іншими словами, тут автор вбиває одразу двох зайців: розвінчує міф про «хороших» (наприклад – сам Довбуш) і «поганих» (наприклад – Дзвінка, яку часто звинувачують у смерті ватажка опришків) персонажів, та, водночас, дає певний простір для існування міфу (фантастичні розповіді крамаря Пилипа про те, чому Довбуш має непересічну силу та щасливу вдачу).

Друга, не менш важлива річ, полягає у цілісному зображенні образу Довбуша. Мотиваційні лінії всіх персонажів дбайливо продумані, що не викликає в читача внутрішнього збентеження чи нерозуміння, яке часом провокують народні співанки, в яких почасти дії героїв є нелогічні та незрозумілі сторонньому спостерігачеві.

Третім же чинником, який остаточно окреслює особливість антоничівського «Довбуша» – це промовляння устами головного героя тих життєвих істин, які сповідує сам автор твору: неможливість досягнення добра лихими, насильницькими методами.

Отже, антоничівський Довбуш став для української літератури принципово унікальним, новаторським явищем: не просто переспівом міфологізованого ліричного образу, а синтезом усталеної гуцульської традиції з оригінальним баченням митця.

Про авторку

Народилась і виросла у Львові. Тут же й навчаюся – в Українському католицькому університеті на третьому курсі. Студіюю філологію, особливо ж люблю літературу. Поруч із тим, захоплююсь театром, граю в групі студентського театру «На Симонових стовпах». Мені завше цікаво відкривати територію міждисциплінарності, де гармонійно співтворюються наука і мистецтво, де твір, раніше наповнений змістом і обрамлений мовою, починає жити в теперішній реальності, і де дія набуває сенсу через слово записане.

¹⁷ І. Сірко [Іван Світличний]. «Ми всі опришки» (Лібрето опери Б. І. Антонича «Довбуш»). С. 718.

ВІСІМДЕСЯТНИКОВІ – ШІСТДЕСЯТ Петро МІДЯНКА

15 травня 2019 року Закарпаття ґратулювало відомому українському письменнику, перекладачу, публіцисту, члену Національної спілки письменників України, педагогу, лауреату всеукраїнських та обласних літературних премій, лауреату Національної премії ім. Тараса Шевченка в галузі літератури, члену українського ПЕН-клубу Петру Михайловичу Мідянці. Йому виповнилося 60!

Закарпаття зобов'язане перед ним. Оскільки стало його гештальт-проектом, збудником поетичної фантазії, помноженим на феноменальне володіння засобами художньої мови і фатальний збіг обставин – інтелект + емоція. Певно, мало хто так добре знає Закарпаття, як Мідянка. Мало хто так глибоко розуміє його, як Мідянка. Як, врешті, мало хто так містко й вишукано зумів увести його в літературний канон.

*Кохана Ельзо, край наш не Ельзас;
Скульптури Божі ліплені із сиру,
Костьолики без внутрішніх прикрас,
Лише черешні вдягнуто в порфіру...
І засурмлять... Здається, вийде князь
І розпочне забаву, потім – учта.
Кохана Ельзо, бачиться Ельзас,
А це німа країна та пуца.
Але і в пуці приязнь є і власть,
Свої божки, обителі й ікони,
А вже навкіл квітує зелен ряст,
І вже срібляться букові колони.
І простаки шустяють, як та черва –
Для них же тут біоценоз і сила.
Коли б на лузі молода трава
Дощу від неба твердо не просила.
Була б пустеля, знав би волопас:
Не потребує їдла та багаття...
Кохана Ельзо, тямте про Ельзас,
Кохана Ельзо, знайте Закарпаття!*

Петро Мідянка народжений в Широкому Лузі в селянській – «пастирсько-лісорубській» – родині. Сімейна хроніка про це розказує таке: ««Лягай, небого, на дошки, будеш родити...» Ще в хліві була битлива телиця на ланцюгу. Прив'язала, посадила капусту. Батько приніс сіяну верету з хліва. Родилося в плаценті. Якщо каліка, знищимо. Плаценту розірвали, закричало на всі гори з цуравої верітчини. Прийшла сусідка Циля. Скупала в цеберку, відрізала пуповину. Прийшла тета Полага (1894-1964) з повними кишенями чорносливу сушеного, в камізьельці наопашки. «Ти такий малий, а я старий...» – говорив няню. «Не бай, будете, зятю, ще онуків колисати...» – говорила вуйчина Андрійова. Священик Гангур поніс на руках у вітвар. Нанашки принесли крижмо: по метрові полотна на ногавички, пелюшки. Царство Небесне їм усім, крім однієї нанашки...» Батько був лісорубом: невисокий кореснастий вироблений чоловік – «він – видовжена свічка, він – смерека», все життя мотався по заробітках, та зумів кинути «моцне насіння ялівцю й мелайного стебла» у ґрунт синові душі, щоб «проросла в ній Україна». Уже зовсім у поважному віці, перед відходом у засвіти, втратив зір, але, добре знаючи кожну ущелину й потічок, орієнтувався в горах по пам'яті майже безпомилково, міг викосити свій лазок чи не бездоганно, лиш де-не-де залишаючи стеблину-другу. Мати – дбайлива господиня, жвава в роботі: в хаті, на городі, в полі чи в лісі дбала про господарку. Завжди щиро зустрічала Петрових гостей, уважно слухала їхню бесіду, не

полишаючи при цьому своєї роботи, щиро припрошувала їх до невибагливих, але таких запаморочливо-смачних страв. Вона терпляче чекала сина, коли той їхав на довше до Ужгорода чи Львова, знала, що він добре пише і за це його шанують. Мав ще трьох зведених старших братів по матері і батькові. Але він, як наймолодший, залишився на рідному обійсті, коло нього доживали батьки, які заслужили у Бога такої ласки, що відійшли до Господа по зарплатню у великі свята: мати – на Аннин день, а тато – на Різдво. Ті печальні дні озиваються болем і сьогодні у Петровому серці.

Тамуючи його, Петро відновив могили своїх предків і надписи на них. Він це давно хотів зробити, – зізнається, – «хоч більшість могил загублено й забуто, бо дерев'яні хрести підігнули й попадали, та й чи робили на них написи неграмотні селяни. Деякі дати й народження не вдалося встановити, на жаль. Хоч тут поховані тільки дід з бабою по лінії батька, інші, більш віддалені в часі, забуті, але збереглися документи, близькі до опришківських часів». Великоднього вівторка Мідянка пішов до дідів поділитися пасхальною радістю.

*Наш первородний прадід Михаїл,
Що пережив і Кімака, і Паппа,
Лиш раз ходив в Сігет до екскулапа,
А працював на Кичері, як віл.*

*Це по реформі, це по урбарі,
Коли диміло з даху солом'янки,
Прийшла Одотья Кус у дім Мідянки:
Були дороговказом Косарі.*

*Якраз за верх всідалися тоді,
Вони, вбоїчко, дужі, молоді,
По роботах пили саму женцицю.*

*Тут недалечко спочиває він,
Йому іще дзвонив оприський дзвін
І каркав ворон, всівшись на клениці...*

Петро Мідянка закінчив восьмирічну школу в Широкому Лузі, тут з'являються перші вірші юного члена літературного шкільного гуртка. Продовжив науку в Хусті, де його вчителями рідної мови та літератури були Н. Ф. Бруква, Олена Іванівна Каневська та Елла Йосипівна Шпак; географії – Логвиненко В. Т., історії та біології М. І. Магули та О. О. Папп. Саме Хустська школа-інтернат дала глибокі знання, а відповідно – і старт у високу науку. «Батьки хотіли, аби я отримав освіту вищу, і батько, і мама, – згадує Петро. – Але далася ця освіта нелегко. Тоді були інші вимоги, треба було готуватися, багато працювати. Тоді не можна було, як зараз, скачати щось з Інтернету.

У нашого курсу була зустріч – пройшло 35 років з часу випуску. І слава Богу, усі – успішні люди. Хтось у роботі за фахом, хтось у бізнесі, але всі досягли успіху.

Я не можу ставитися до університету однозначно, бо він не був однозначним до мене в ті часи. Але добре, що маю цю освіту. І дякую викладачам за знання (і не тільки з фахових предметів), які можу передати іншим. Власне, я й передаю їх протягом багатьох років».

Справді, закінчивши не без проблем (зовні – через військову підготовку – ну, ніяк не міг тримати руку «на ладонь више пряжки», а далі – «взад до отказа», а насправді – через непокірність і «дружбу не з тими») українське відділення філологічного факультету Ужгородського державного університету, повернувся у Широкий Луг. Пішов працювати вчителем – спочатку в Нересницю, а після лауреатства на конкурсі «Вчитель року-98», трохи ближче – в сусіднє Тисолово. Там викладає до сьогодні. Педагогічний конкурс приніс не тільки досвід, але й визнання. Скажімо, Ніла Іванівна Шинкарук, яка була членом журі конкурсу, згадувала про відкритий урок Петра Миколайовича, який подавав «Чорну раду» Пантелеймона Куліша: «...надзвичайно ерудований учитель. Я довідалася на уроці від нього таке, про що навіть не чула... Де то він вичитав?...»

Один із журналістів зауважував: «...спектр його зацікавлень вражає: від ботаніки до історії Середніх віків, від архітектури до мейнстрімових течій сучасного мистецтва. Лише з ним півгодини можна говорити по телефону про якусь картину Ерделі, про різницю полотен Модільяні і Пікассо, про особливості техніки нанесення фарб Володимира Микити...»

З великим пієтетом згадують про енциклопедичні знання Петра Мідянки Марія Федорівна Опаленик та Ольга Теодорівна Кирчів, особливо про лекції, які той читав на курсах підвищення кваліфікації вчителів.

Про те, що вчительська праця давала якийсь заробіток (ще й сьогодні дає), Петро стверджує в багатьох своїх інтерв'ю. Пригадує успіхи, прикрощі, нерви. Він тверезо оцінює сучасний стан шкільної освіти, дуже добре орієнтується в модерних педагогічних технологіях, послідовно відстоює освітянські реформи, є прихильником кардинального перегляду навчальних програм з української мови та літератури, щоп'ять років чомно проходить курси підвищення кваліфікації вчителів, розробляє відкриті уроки, пише методички, здає вхідне і вихідне тестування. Тобто Петро Миколайович до нині є сумлінним учителем.

А от душу гріє література. Дебютував Мідянка ще 1974 р. у тячівській районній газеті «Дружба». Після ще кількома журнальними публікаціями в закарпатській пресі та в журналі «Дніпро» і «Вітрила», та під впливом літературних львівських тусівок з Миколою Рябчуком, Олегом Лишегою та Грицьком Чубаєм, видав першу збірку «Поріг» 1987 р. у традиційній для вісімдесятників касетній серії комсомольського видавництва «Молодь». «Поріг» вийшов за сприяння Миколи Рябчука, який на той час ще не подався у політологію і виділявся тонким літературно-критичним чуттям. Він відзначив талант Мідянки, однак, за словами поета, безжально покреслив його рукопис. І тільки недавно в одній із збірок Мідянка надрукував тексти, які відкинув Рябчук як рецензент.

Редагував збірку Ігор Римарук. Видання її 1987-го року вже не вимагало доштовкування «віршів-паровозиків» про партію і Леніна, тому дебют вийшов без комуністичного церемоніалу. Сам Мідянка визнає, що подібні вірші писав і публікував у закарпатській комуністичній пресі на зразок «Молоді Закарпаття», однак, як і всі інші поети з його покоління, нині він ніде їх не афішує.

Відтак вийшли наступні збірки «Осередок» (1994), «Фараметлики» (1994), «Зелений фирес» (1999), «Трава Господня» (2001), «Дижма» (2004), «Срібний прімаш» (2004), «Ужгородські кав'ярні» (2006), «Ярмінок» (2006), «Луйтра в небо» (2009), «Вірші з поду» (2011), «Мараморський розлом» (2011), «Сорок сонетів і гербарій» (2013), «Ільмовий листочок» (2013) і цьогорічна – «Стовп у центрі Європи».

Окремими виданнями маємо словацькою мовою «Запах тирличів» (2014) і чеською – «Мараморський ранет» (2015).

Петро Мідянка – учасник поетичних антологій «Вісімдесятники», «Весни розспіваної князь», «Звукове письмо», «Сто років юності», «Закарпатська поезія ХХ століття», «Дванадцять» (словацькою мовою); його визнано на державному рівні як лауреата премій «Благовіст» (1995), «Бу-Ба-Бу» (1995), «Гранослов» (1996), обласної літературної премії імені Федора Потушняка (1999). А 2012 року удостоєний найвищої літературної відзнаки – Національної премії України імені Тараса Шевченка за книгу «Луйтра в небо».

Поезії Петра Мідянки перекладено англійською, російською, словацькою, сербохорватською, чеською мовами та руською бесідою. Кілька його творів покладено на музику і включено в репертуар групи Тараса Чубая. Письменник активно виступає на сторінках престижних видань з культурологічними, публіцистичними, літературознавчими матеріалами, есе та перекладами. Петро Мідянка – член українського відділення PEN-клубу.

Член Спілки письменників України з 1991 р. за рекомендацією Івана Драча, Дмитра Павличка та Петра Скунця. Член Асоціації українських письменників.

Найвишуканіші епітети, найнесподіваніші метафори, найекзотичніші прикладки зібрав він як фахівець літературної справи до свого прізвища: найвідоміший в Україні закарпатський письменник, за текстами якого складають уявлення про наш край; він є візитівкою Срібної Землі за кордоном чи, там, брендом Закарпаття, найгучніший закарпатський поет 90-х років, екзотичний патріарх української поезії, найпотужніший поет Карпатського регіону, поет усіх Карпат, один з найбільш своєрідних, незвичних українських поетів, що пише цікаві й сучасні вірші закарпатським діалектом, апостол поетичної гетерогенності, лексикограф центральноєвропейської магії, живий класик, геніальний Мідянка і т. д. і т. п.

Тобто, якщо б Микола Вороний сьогодні укладав свій альманах «3-над хмар і з долин», у якому закликав письменників узяти участь у ньому і надсилати йому твори «хоч з малою ціхою оригінальності, з незалежно свобідною ідеєю, з сучасним змістом... де б хоч трошки філософії, де хоч клаптик яснів би того далекого блакитного неба, що від віків манить нас своєю недосяжною красою, своєю незглибною таємністю», то поезія Мідянки стала б його окрасою.

Усі дослідники творчості Мідянки, журналісти, що брали від нього інтерв'ю, письменники-колеги, просто поціновувачі творчості відзначають перенасиченість віршів діалектизмами, власними назвами, іншомовними вкрапленнями. Як наслідок – не повторний поетичний світ, що асоціюється із малозрозумілою екзотичною говіркою, складністю текстів, їх регіональною заангажованістю. Сам Мідянка цю ситуацію коментує просто: «Я цим не дуже переймаюся. У світі є набагато складніші речі. Якщо в мене поезія будована на асоціативних зв'язках, то в Еліота чи Езри Паунд – на напівасоціативних. Так що моя творчість – це найпростіший приклад складності...». «Щодо мене, то одним подобається, що мої вірші – про Закарпаття; вони пізнають тут знайомі реалії, лексику; другим приємно, що це написав їхній земляк; треті купують, бо це Мідянка, – значить має бути добре.

Узагалі-то нині важко вивести найчитабельнішого поета – як класика, так сучасника. Кого більше читають – Котляревського чи Тичину? Поезія не настільки земна річ, аби її сприймати, як килим на підлозі. Її треба відчувати. Мати не тільки відчуття мови, а й слова...»

Колись Микола Рябчук зауважував, що тільки 10% українців щось читають, із тих 10 – тільки 10% читають художню літературу, із тих, хто читає художню літературу – тільки 10% читають якісну літературу, а з тих, хто читає якісну літературу – тільки 10% читають поезію. Віримо, що Мідянчині вірші входять до останніх 10 відсотків.

Поет сприймає світ по-особливому, через мистецьку призму, не так, як пересічний читач. Тому їхні світовідчуття не збігаються. Для раціонального читача, який звик до чітких причинно-наслідкових зв'язків, метафізичне, мистецьке сприйняття світу не зрозуміле. Але рівень «зрозуміло – не зрозуміло» – не є головним у поезії. Тут важить насамперед чуттєве начало, а не раціональне. «Хіба симфонічні твори, – запитує Петро Мідянка, – такі зрозумілі для широкої публіки? Станковича всі розуміють? Інша справа Бон Джові». «Регіональна забарвленість є моїм стилем, – продовжує поет. – Стилем, під який ніхто в українській літературі не може підробитися. Під мене не напишуть ні Андрухович, ні Дереш, ні Карпа. Я б під них щось стилізував, але це тільки стилізація, е ще психотропи творчості». Я можу написати як будь-який український поет, а вони так, як я, – не можуть. А в тому, що письменник має свій почерк, стиль – уже полягає мистецьке явище, відкриття, його заслуга в літературному процесі...». Лесь Белей взагалі вважає, що «Мідянка не є герметиком. Він ніколи не ставив собі за мету закодувати свої образи, аби закритися від читачів. Щоб його розуміти, треба просто добре знати історію Закарпаття та його говори. Усі символи Мідянки абсолютно прямі, вони просто потребують ерудиції».

Літературознавці пробують визначити літературний метод Мідянки, часто приписують йому постмодерн. «Мідянка не є постмодерністом, – заперечує знову ж Белей, – оскільки, по-перше, він вірить у Бога (навіть дякує у лужанській церкві), по-друге,

тексти пройняті пієтетом до рідної землі. А справжні постмодерністи, так би мовити, не можуть мати нічого святого. З формального погляду Мідянка використовує постмодерну колажність і гру з кодами, але це тільки формально». Метр дратується, коли чує, що його відносять до четвертого з групи БУ-БА-БУ: «...серйозні поети ніколи не були такими розважально-карнавальними, як Бу-Ба-Бу. До речі, я не був членом їхнього угруповання. Це просто пустили таку фіглю, що я четвертий з Бу-Ба-Бу. Насправді це були три міські поети – Андрухович, Ірванець, Неборак (я був маргіналом), три скоморохи новітньої української літератури, які веселили публіку на межі падіння тоталітаризму. Ми є просто добрими друзями». Проте написати авангардовий текст Мідянка може, скажімо «Біфе». Фактом його поезії є «гідний захоплення талант творення нової якості. Розкріпачена думка, а вже тим більше – розкріпачений образ – руйнують часо-во-просторову умовність, цей неодмінний атрибут декларацій, і ніби відчиняють необмежений світ духовності, сповнений високої сутності людського буття, – констатує Іван Ребрик. – Його поезія вабить самотньою естетикою, культурою вірша, витоки яких варто шукати в культурологічній націленості, активному й невпинному проникненні у місткі й тверді пласти духовної і матеріальної культури та історії». Самого Петра особливо не бентежить критика: він вважає, що вона мала на нього найменший вплив. «Хіба хтось має право вчити мене писати? Вчити можна було в університетській літстудії чи в літературному інституті.

Автор все одно напише тільки на рівні свого таланту. Критик йому цей талант не додасть і не відніме. Що можна відняти від генія в умовах демократичної критики? А що можна додати графоману? Навіть в умовах тоталітаризму люди не мінялися. Іван Чендей як мав свій стиль, так його і сповідував до кінця, попри виключення з партії та всілякі пасквілі».

Мідянка має свій норов. Має нелегкий характер. Може бути різким і безжальним. А може бути найвним і безборонним. Він майже не пристосований до життя. Проте безтямно закоханий у свій Мараморощ. Він не мислить себе окремо від Широкого Лугу. Від лазків і блявання овець. У Лузі – і небо вище, і сніг біліший.

*Рутеніє, колоніє-державо,
На політичнім вашарі шизи.
Червоного ведмеда образи
Вже випозірюють ганебно і криваво.
Як надокучив, змучив капричос
Тупоголов'я, самобичування.
Із Березької жупи вутла паня
Мені тлумачила, що я карпаторос.
Зі згортками добірних хризантем
Йшли на гробовища з іменнями чужими
З країв долинних прийшли пілігрими,
Між ними почувався я рутен.
Рутеніє, мамизнино, дідизно,
В осмуті зволочів, марудних потороч,
Ти споряди мене в Маріяповч –
Карпатській Україні справлю тризну.
Та доки, доки цей перевертос?
Перепишусь на серба чи на грека...
На моім гробі виросте смерека
З чудовим написом –
Петрос Карпаторос.*

Мідянку треба читати. Навіть тоді, коли не розумієш зовсім.

Наталія Ребрик

РЕЦЕНЗІЇ

ПОДОРОЖ У РЕТРОСПЕКЦІЮ

(Юліус Панько. Повний мішок правди: повість. Ужгород: вид-во TIMPANI, 2018. – 160 с.)

Минулого року в Ужгороді український письменник із Свидника Юліус Панько подарував читачам нову повість під дещо завуальованою фольклорно-ідіоматичною назвою «Повний мішок правди». У творі йдеться про парубка Зенека з Моравії, який надто перейнявся воєнними артефактами періоду Другої світової війни. Водночас юнак пробує дошукатись істини щодо смерті свого прастрийка і доходить висновку, що на долю людей, їхнє життя, поведінку, морально-етичні принципи як філософські категорії, ще й понині впливають події минулої війни. Однак в будь-якому разі, за будь-яких обставин в людини повинно домінувати людське, християнське – любов до ближнього. Уже в самому зачині повісті звучить чітко виражена авторська позиція, власне художня версія політичної реальності. Зенек, розмірковуючи про суверенітет Чехії і Словаччини, вдається до асоціативного ряду: «У Зенека цей образ неодноразово викликав асоціації з Мюнхеном та пактом Гітлер – Сталін. Але одночасно він був гордий, що є членом такого народу, що плював на різні політичні міркування, що обидва народи плювали на різні сили, які вбачали свою користь з розвалу, що ці народи розійшлися зразково цивілізованим способом» (с.4).

Опираючись на відомі факти історичної правди, Юліус Панько співвідносить їх з побутовими, передусім родинно-буденними реаліями. У такий спосіб він уміло, за законами мистецько-естетичної доцільності творить правду художню. І хоча наша рецензія на повість «Повний мішок правди» Ю. Панька не претендує на глибокі літературознавчі теоретизування, однак уважаємо за необхідне наголосити авторську позицію резюмуванням його книжкового персонажа: «Я не хочу тільки зброю, міни,

гранати, хочу знайти й персональні речі, які допомогли б уявити життя на фронті, долю воїнів, і так само хочу ходити по цих теренах, де відбувалися бої, щоб мати якусь таку уяву про війну, – заговорив Зенек. – Воєнні фільми – це фікція» (с. 15–16).

А тепер вдамося бодай стисло до порівняльного методу. Фікційними є не лише кінофільми, а й художні твори, що написані уявою, фантазією автора. Саме останні служать підставою для сценаристів, аби працювати над екранізацією класики красного письменства. А до історичної правди, як відомо, належать мемуари, спогади очевидців тих далеких подій, політичного протистояння двох систем, що спровокували Другу світову війну, поставили людей по обидва боки барикад, понівечили сотні-тисячі людських доль. Так, скажімо, біженці з колишнього Радянського Союзу шукали більш-менш спокійного притулку в країнах Західної Європи, не хотіли, як писав Іван Батрич, вертатися на «Родіну», у «комуністичний рай». Вони, наче опонують із відстані часу Пань-

ковому Зенеку, який у своїх дослідницьких шуканнях прагне збагнути обставини і мотиви суспільної поведінки, що панували колись на словацьких теренах. А що були вони тут, зумовлені воєнно-політичним становищем, справді-таки заплутаними, у морально-етичному сенсі незрідка лукавими і двоєдушними, засвідчила, зокрема, Ольга Мак, українська письменниця, що, емігруючи з двома донечками-малолітками, опинилася 1944 року в Словаччині. Про цей період наступу Червоної Армії вона й розповіла у кількох номерах газети «Свобода» за 1952 рік. Спогади назвала досить промовисто (заголовок суголосний історичним подіям тієї доби), а саме: «Червоний скетч у словацькому виконанні» з підзаголовком «До восьмої річниці комуністичного путчу на Словаччині».

Мемуаристка правдиво змалювала побут біженців-емігрантів в умовах місцевого «червоного бунту», не обійшла пак при цьому мовчанкою й облудну віру словаків у «комуністичний рай». Імовірно, тому вона так яскраво і переконливо відобразила свої перипетії-бажання вирватися з того підступного більшовицького впливу, коли довідалася, що «еміграційний уряд складається з самих комуністів і що нас прийняли по таємному договору з советами, щоб потім масово відвезти до СРСР». Географія її «блукань» країною досить широка – Подолінка, станція Червона Скала, Мурант, Ревуца, Муранстка Длга Лука, Каменяни... Хоча повстанням охоплена лише Бансько-Бистрицька жупа.

...Письменниці-утікачці священник показує мапу краю, запевняючи, що «досі німців у Словаччині було мало, але тепер, напевне, вони підтягнуть якісь частини, бо не можуть мати у своєму запіллі ворожого собі вогнища». Під час цієї розмови Ользі Мак стає відомо, що людям на переважній частині Словаччини докучають в лісах червоні партизани («революцію» найбільше видно на дорозі: то з Мурані, то з Ревуци пролітають авта, обвішані червоними прапорцями...). Але й з такого оточення авторка спогадів, на щастя, виходить переможцем: дістає у німецькій комендатурі містечка Ревуца заяву-довідку з мокрою печаткою, аби староста і нотар села Каменяни особисто взяли під свій контроль й уберегли людей від злочинних дій партизанів. За розпорядженням коменданта біженцям виділяють п'ять підвід, допроваджують до Ревуци. Невдовзі знедолені потягом вирушили до Німеччини, однак за 25 км од Братислави дехто покинув вагони, серед них була й спогадовець. Так, увечері 15 листопада 1944 р. Ольга Мак попрощалась зі Словаччиною, потрапивши на територію Австрії.

Отака історична правда про війну постає місткими штрихами з вуст очевидця тих далеких подій (то окрема тема, її тут широко не переповісти). Художня ж правда у повісті Ю. Панька – це повернення у ретроспекцію під приводом пошуку чехом у Кам'яному Потюці воєнних артефактів. У структуру прозового твору автор залучає спогади, розповіді старожилів. Так поступово вимальовується картина тривожних давноминулих літ. Події постає в діалогізації. На запитання, приміром, про долю Диніла, його бабуса відповідає: «Був моїм сином. Взався за партизанщину – і вона його довела до кончини». Утім, на сторінках повісті художньо проілюстровано чимало серйозних епізодів війни. Історичні події переплітаються із сьогоденням, з мирним перебігом буднів, фактами реального буття.

Сюжет повісті розгортається у двоплощинності: з одного боку, засудження мілітаризації, насилля людини над людиною («зморозило його, коли побачив діри від куль на черепах, обвіяв його жах війни, смерті»; с. 141), з другого, – тема людських взаємин, екзистенційні порухи душі на прикладі випадкової, абсолютно фрагментарної «любові» чеха з кочмаркою однієї ночі у Щербаковій столі (с. 66-68) та справжнього кохання В'єрки (дочки Михайла й Ніни Щербаків) та Зенека (с. 50; 140; 153; 157-158).

Власне, як у кожній казці є щасливий кінець, так і в розв'язці повісті автор подає оптимістичну надію читачеві: коли надійшла есемеска, то В'єрка заглянула у Зенеко-

вий мобільний телефон. Стираючи надокучливе повідомлення, вона іронічно вимовляє: «Повний мішок правди». За таку витівку Зенек не розсердився, навпаки, пригорнув В'єрку до себе, обдав палкими поцілунками, додавши: «Розкажу тобі казку про повний мішок правди...»(с.158).

Повість Ю. Панька можна розглядати як іронічно-дотепний витвір з присмаком пригодницьких історій буття сучасника, який намагається ретроспективно відтворити правду про війну. Істина є метафоричною, багатоплановою, тому філософи радять не зациклюватися на ній. Істиною в цьому разі є минулий час. Теперішній же час приглушує, затушковує відболіле, стирає грані між колишніми подіями. Словом, час заліковує рани.

А чи відшукав, отже, Зенек відповідь на бентежачі його душу факти минулої світової брані? Питання залишається відкритим. А ось справжнє кохання у Словаччині чех віднайшов і перетворився «на тутешняка» (с. 158). Кохання довжиною в людське життя. Тут ні додати, ні відняти. Від долі не втечеш. У народній мудрості закроєна вся правда. В авторській версії прочитується посил-сигнал для кожного: берегти прекрасні ідеали, цінності, творити добро й захищати правду.

Хочеться вірити, що нова повість Ю. Панька «Повний мішок правди» принесе читачам радість і насолоду від занурення у художній світ, що вийшов з-під пера справжнього майстра слова. Письменник уміє заінтригувати, доречно застосовуючи низку зображально-виражальних засобів, стилістичних фігур, видобуває з мистецького, фольклорного арсеналу свіжі образи й деталі, наповнюючи текст ліризмом та орнаментальністю оповіді.

Віталій Мацько

Творчість Сергія Макари в рецепції Михайла Романа

Серед дослідників української літератури Словаччини особливе місце займає Михайло Роман. Він зробив вагомий внесок у вивчення української літератури повоєнної Словаччини, про що свідчать праці «Федір Лазорик. Життя і творчість» (1974), «Життя і творчість Федора Іванчова» (1976), «Шляхи літератури українців Чехословаччини після 1945 року» (1979), «Література і час» (1986), «Літературні портрети українських письменників Чехо-Словаччини» (1989), словацькою мовою «Úvahy o literárnom romantizme» (2005), «Ukrajina: základné fakty z dejín a súčasnosti» (2003), «Slovník ukrajinských spisovateľov Slovenska» (співавтор С. Макара, 2012), далі українською мовою «Поет Сергій Макара» (2012), «Шляхи до пізнання творчості Сергія Макари» (2015), «Українська література очима рецензента» (2016) та ряд статей у різних збірниках і журналах Словаччини, Чехії та України. Досліджує також словацько-українські, словацько-російські і словацько-білоруські літературні взаємини, їх рецепцію словацькою літературною спільнотою.

М. Роман – автор навчальних посібників для українських гімназій і фахових шкіл та для студентів-україністів вищих учбових закладів. Він зарекомендував себе і як перекладач з української і російської мов на словацьку та із словацької мови на українську. Переклав художні твори, літературознавчі і релігійні твори.

А в 2019 році порадував цікавою монографією «Художній світ Сергія Макари»¹.

1 Роман М. *Художній світ Сергія Макари*, Видавництво: А-прінт, с.р.о., Пряшів, 2019. – С. 26.

С. Макара відомий як поет, перекладач, публіцист, літературознавець. Про ці види його творчої діяльності йдеться у монографії М. Романа «Художній світ Сергія Макари». Монографію відкриває вступ, у якому дослідник визначає місце С. Макари в історії місцевої української та загальнословацької культури, згадує тих, хто оцінював його мистецький і науковий доробок.

Позитивне враження справляє розділ «Джерела поетичного світу Сергія Макари». Це цікава розповідь про родину, шкільні, студентські роки, перші проби пера, які підтримали чех за національністю, але великий знавець української культури професор Ярослав Неврлий та поет Іван Мацинський. Нелегко складалася доля поета і педагога С. Макари. У 1968 році його за поетичні заклики і заяви проти окупації військами Варшавського договору Чехословаччини звільнили з роботи, заборонили працювати в школі. Йому, творчій людині, довелося певний час працювати робітником в лісі та на будівництві, допоки не зазнав травми. Згодом добрі люди допомогли йому влаштуватися в Братиславі в літературне агентство. Дозвіл на публікацію своїх творів С. Макара отримав у 80-х роках. Тоді з'явилися його поетичні збірки «Ленін з нами» (1980) і «Сивина торкнулась скронь» (1985). Аналізуючи збірку поета «Ленін з нами», зокрема його сонет «Ленін», М. Роман зазначає, що його поява була зумовлена тим, що він не мав правдивої інформації про вождя пролетаріату. В країнах соціалістичного табору Леніна боготворили, вважали рятівником, пророком, Мойсеєм, надлюдною, зразком для наслідування. М. Роман зізнається, що і сам був такої думки, бо не знав правди про політичну діяльність Леніна. До речі, С. Макара написав свій сонет тоді, коли був виключений із комуністичної партії.

Поезію С. Макари М. Роман розглядає у контексті української літератури Словаччини. Він доречно послуговується культурно-історичним та порівняльно-історичним методами, порівнює твори С. Макари з творами Федора Лазорика, Івана Мацинського та Андрія Карабелеша, зазначаючи, що Ф. Лазорик орієнтувався на традиції народної пісні та поезії, а І. Мацинський та А. Карабелеш – на традиції російської літератури. С. Макара, за спостереженням М. Романа, від початку тяжів до модерністської літератури ХХ століття. Він вніс у літературу певну загадковість, надав метафорі нового духу.

Серед джерел творчості С. Макари М. Роман називає історію людей під Карпатами, вітчизняні та світові проблеми, любов до своєї мами, жінки, дружини і до рідного краю – Карпат. Він зазначає, що тодішня критика в особі Ю. Бачі та Ф. Ковача не прийняла художніх пошуків, нових виражальних засобів і формальних експериментів С. Макари.

М. Роман детально аналізує мотиви і особливості поезики пейзажної лірики С. Макари. «Погляд у нашого поета на Карпати, взагалі природу, – стверджує літературознавець, – романтичний, ніжно-ліричний, сповнений радістю і гордістю... Карпати для нього святе місце, де він як людина знаходить спокій і душевне полегшення, де цілюща вода виліковує душу чи посилює бажання жити і шукати, боротися за добро і красу»^{1/}. Переконаливою є думка, що С. Макара змальовує природу як імпресіоніст, використовуючи багатство кольорів і звуків, притаманних цій течії. Аналізуючи символіку кольорів С. Макари, М. Роман згадує, як ті чи інші барви використовували у своїх творах Т. Шевченко і Д. Павличко. Мотивованим є висновок дослідника, що кольори в поезії С. Макари мають національні риси русинів-українців Словаччини. Це, зокрема, стосується поєднання червоно-чорного дуже популярного на Снинщині, Меджилабірщині і Земпліні. Найчастіше бачимо його на сорочках, блузках, лайбликах, ногавицях, хустиночках.

М. Роман не обійшов увагою аналіз рослинного світу і солярних образів у поезії С. Макари. Вдався йому аналіз весняних і осінніх пейзажів.

М. Роман зазначає, що С. Макара поки що єдиний поет-мариніст в українській

літературі Словаччини. Першим був Зореслав. Дослідник порівнює морські пейзажі С. Макари з пейзажами Зореслава. Доводить, що їх твори не схожі, що кожен із них по-своєму відчув красу і силу моря. Зореслав у вірші «З пристані», С. Макара у циклі віршів «На шлях прибою» майстерно відтворив відплив кораблів, моменти з прибою, розлуку моряків із рідними. Але ці почуття у С. Макари переплітаються з очікуваннями нових вражень від досі небачених екзотичних земель. Поет вдало передає радість від спілкування з морем. У С. Макари море співуче, горде, красиве, грізне, хвилююче, розхристане, стихійне, воно нагадує людську душу і любов.

Значну увагу приділив М. Роман інтимній ліриці С. Макари. Дослідник звернув увагу, що, змальовуючи різні пригоди людського серця, поет часто послуговується образами із світу природи, зокрема бурі, морських хвиль. Чимало уваги приділено у монографії аналізу громадянської лірики С. Макари, особливостям відтворення воєнної і повоєнної дійсності Словаччини, подій у Чилі, В'єтнамі, Кореї. М. Роман зауважує, що С. Макара боляче переживав окупацію Чехословаччини радянськими військами у 1968 році. За його спостереженням, ніхто із чехословацьких письменників так гостро і відверто не писав про «розстріляний гуманізм» і «розстріляну совість». Однак звільнений із роботи, позбавлений права друкуватися, він залишився прихильником ленінізму, шанувальником російської мови і літератури.

М. Роман високо оцінює збірку С. Макари «Мemento» (2008), яка сповнена тривогою за долю планети земля. У ній годі шукати фальшивої риторики. Тут поет розмірковує над долею не лише словацьких українців, але всього людства на рубежі двох тисячоліть.

Аналіз лірики С. Макари М. Роман завершує розглядом поезії в прозі, зазначаючи, що це високопоетичні твори, які вражають символічною мовою і незвичайною метафоричністю. Вони до певної міри нагадують поезію французьких поетів, зокрема Ш. Бодлера, А. Рембо, чеських Г. Маха, В. Незвала, Я. Галаса та інших.

Окремий розділ у монографії відведений аналізу творів С. Макари для дітей. Поет, зазначає М. Роман, вводить дітей у світ природи з цікавими рослинами і тваринами, вчить шанувати батьків, школу, знайомить з навколишнім середовищем, висміює ледарів і спекулянтів. Кращі твори С. Макари для дітей увійшли в підручники української літератури Словаччини і Румунії, в антології дитячої літератури України «Листок з вірію» (2000), «Українська дитяча література» (2002), які з'явилися у Києві.

Розділ «Поезії, присвячені Україні та українським поетам», дає уявлення про твори С. Макари, в яких автор осмислює долю своєї другої батьківщини – України. Тут ліричні портрети Т. Шевченка, І. Франка, В. Сосюри, О. Духновича.

Монографія М. Романа знайомить із С. Макарою як перекладачем. С. Макара переклав твори таких словацьких письменників, як Я. Смерек, Л. Новомеський, М. Валек, М. Руфус, П. Горов, В. Райсел, Я. Резнік, понад 25 словацьких поетів, про що свідчить збірка «Поезія, молитва серця» (2009). Як стверджує М. Роман, С. Макара зумів зберегти духовне і художнє багатство їх творів, перекладаючи словацьку поезію, збагатив і власну творчість. У свою чергу, поезія С. Макари зацікавила перекладачів Словаччини, Чехії, Угорщини, Росії, Білорусії, Сербії, Хорватії, Болгарії, Франції, Іспанії тощо. Як доводить М. Роман, поезія С. Макари перекладена на чотирнадцять мов світу, які вийшли у збірці «Промінь світла в п'ятнадцяти мовах» (2017).

Зацікавить читача і розділ монографії «Сергій Макара і Україна», де йдеться про рецепцію творчості поета в українському літературознавстві. М. Роман констатує, що твори С. Макари упродовж XX століття не доходили до читача України в такій мірі, як вони того заслуговують. З поезією С. Макари український читач міг ознайомитися лише завдяки журналу «Дукля». Серед дослідників і популяризаторів творчості С. Макари М. Роман називає Дмитра Федаку, Василя Любченка, Михайла Наєнка і Тетяну Ліхтей.

Є у монографії М. Романа розділ про прозові і публіцистичні твори С. Макари. Творчий профіль С. Макари доповнює аналіз його літературно-критичних статей. У полі зору критика С. Макари – творчість В. Конопельця, І. Яцканина, В. Дацея, М. Бобака, Р. Дем'яна, І. Галайди, В. Хоми, М. Шмайди, Ю. Панька, С. Ганущина, словацьких авторів, серед яких Я. Чіжмар, Я. Резнік, Я. Юрчо, Г. Садецький тощо.

М. Роман високо оцінює нариси С. Макари «Андрій Карабелеш – поет суворої долі», «Андрій Червеняк на романтичних крильях в таинственный храм искусства», «Зузана Ганудель – талант, принциповість і терпеливість рози приносять», в яких розкриваються шкала інтересів та духовний світ відомих людей.

Творчий профіль С. Макари М. Роман завершує розділом «Сергій Макара – дослідник російського літературного романтизму». Він дає високу оцінку дослідженням С. Макари «Борьба романтических и реалистических тенденций (в первой половине XIX века)», «Взаимообусловленность романтического и реалистического в творчестве В. Ф. Одоевского», «Неповторимость мгновения», «Гармония в дисгармонии», «Эволюция в творчестве В. Ф. Одоевского», «Триединство слова». Згадані праці С. Макари М. Роман вважає серйозним внеском в русистику і світову славістику. Вони викликали значний інтерес не лише в Словаччині, Чехії, але й в Росії. Ними зацікавилися дослідники слов'янських літератур.

М. Роман дає високу оцінку праці С. Макари «Романтический синкретизм «Слово о полку Игореве». Він стверджує, що ніхто в словацькій русистиці досі так ретельно не дослідив найдавнішу літературну пам'ятку світової літератури періоду середньовіччя.

Творчий профіль С. Макари був би неповним без оцінки його роботи як педагога і академічного функціонера. Завдяки йому був, між іншим, створений в Банській Бистриці відділ україністики і кафедра слов'янських мов.

Монографія М. Романа «Художній світ Сергія Макари» дає добре уявлення про С. Макару як поета, прозаїка, публіциста, перекладача, літературознавця, громадського діяча, а ще і про людину вимогливу, принципову, толерантну, колегіальну.

Є у монографії бібліографія творів С. Макари, перелік премій, нагород, фотодокументи. У видання включені переклади окремих віршів поета на словацьку, чеську, білоруську, російську, польську, угорську, сербську, болгарську та інші мови, а також переклади С. Макари зі словацької на українську.

Монографія М. Романа «Художній світ Сергія Макари» зацікавить не лише дослідників української літератури Словаччини, але й широке поле шанувальників поетичного слова.

Надія Ференц

ІКОНИ ПРЯШІВЩИНИ В ОСВІТЛЕННІ ЛЬВІВСЬКОЇ ДОСЛІДНИЦІ

Роксолана Косів : Риботицький осередок церковного мистецтва 1670-1760-х років. – Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького, 2019. – 528 с. – ISBN 978-617-7124-10-7.

Основною частиною інтер'єру кожної церкви візантійського (православного та греко-католицького) обряду були і є ікони, зосереджені, головним чином, на іконостасах. В Україні основними творцями ікон були монахи іконописних майстерень монастирів. В наших краях це були монастирі Мукачєва, Красного Броду, Перемишля та інших. Від середньовіччя провідними творцями ікон були групи іконописців (не обов'язково духовні особи), часто поєднані родинними зв'язками, які розписували зокрема новопобудовані церкви.

Одна із таких груп була у містечку Риботичі біля Перемишля в нинішній Польщі. Саме їй, точніше столітньому відтинкові її діяльності (1670-1760-і роки), присвячена монографія наукової працівниці Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького Роксолани Косів.

Має повну рацію автор передмови о. Богдан Прах, який даній монографії дав таку характеристику: *«Я вражений надзвичайно високим рівнем наукового аналізу, методології, підбору джерельної бази, подання та інтерпретації. Авторка, без сумніву, продемонструвала і глибоке заангажування в тому, і майстерність дослідника, оповідача, завдяки чому її праця є дуже логічною та зрозумілою. Це приклад, як треба сьогодні подавати джерельний матеріал для наступних поколінь»* (с. 9). Під таку оцінку готовий поставити свій підпис і я.

У своїй рецензії я спробую розглянути, головним чином, художнє оформлення греко-католицьких храмів в монографії Р. Косів.

Дана монографія розпочинається «Вступом» (с. 11-19), в якому авторка подала історіографію дослідження даної теми і навела сучасні місця знаходження творів риботицьких майстрів визначеного періоду. Приступаючи до роботи, вона провела неймовірно ґрунтовне дослідження цієї теми в церквах та архівах України, Польщі, Словаччини та Угорщини. В її розпорядженні, крім письмових записів, було понад 2000 фотографій творів риботицьких майстрів, понад 90 відсотків з яких вона виготовила сама. Її світлини відзначаються технічною досконалістю. Майже половину з них вона помістила у монографію¹. Посилаючись

¹ В монографії поміщено 680 ілюстрацій, майже виключно фотографій творів риботицьких майстрів. Оскільки під одним номером часто є кілька, а то й кільканадцять світлин, їх кількість буде майже тисяча, причому фотографії чужих авторів є лише 83. Решта є Роксолани Косів (с. 528).

на твердження польського дослідника церковного мистецтва Р. Біскупського, вона з'ясує катастрофічний стан церковних пам'яток на території Польщі: «*На території Перемиської єпархії стояло понад 700 церков, а іконами, збереженими у замку в Сяноці,² можна було б укомплектувати десь 20 іконостасів, не більше*» (с. 17). На долученій карті на території Перемищини у Польщі нині є лише кілька церков з творами риботицьких майстрів 1670-1760 років. Більшість із них перетворені у римсько-католицькі костели. Кілька сотень творів риботицьких майстрів даного періоду зберігається в інших музеях та установах Польщі. Усі вони в монографії старанно обстежені, як і твори риботицьких майстрів у церквах та музеях України, головним чином – найбільша їх колекція в Національному музеї у Львові ім. А. Шептицького, де зберігається понад сто ікон, 14 оругов, кілька царських врат риботицьких малярів тощо.

На території Словаччини авторка нарахувала двадцять дві церкви, в яких ікони риботицьких майстрів збережені на первісному місці. Ікони риботицьких малярів із дальших 26 церков вона виявила в музеях та галереях Словаччини.

У вступі вона висловлює поіменно подяку усім, хто дозволив їй познайомитись з цими пам'ятками. У Словаччині це архієпископ та митрополит Греко-католицької церкви Ян Баб'як, єпископ Греко-католицької єпархії Мілан Хавтур, професор Пряшівського університету, мистецтвознавець Владислав Грешлик, директор Музею української культури у Свиднику Мирослав Сополіга та завідуючий фондів даного музею Ладислав Пушкар, директор Шариського музею в Бардєві Франтішек Гутек та кілька інших.

Зміст монографії Р. Косів розподілила до шістнадцятьох нечислованих розділів.

Авторка доводить, що вже у «княжі часи» (на переломі XIII-XIV століть) у Посаді Риботицькій діяв Монастир св. Онуфрія, а на початку XV ст. там була побудована монастирська церква св. Онуфрія, що збереглася до сьогодні. Ім'я першого маляра-іконописця Якова (Яцька) з Риботичів засвідчено в архіві 1617 року. В опрацьованих матеріалах XVII-XVIII ст. авторці вдалося виявити 14 імен малярів із Риботичів. На жаль, без наявності їхніх творів. Найдавніша відома ікона з авторським підписом риботицького майстра Тимотея походить з 1673 року. Це – ікона «Св. апостолів» із церкви св. Козьми і Дам'яна в с. Котань на галицькій Лемківщині, що нині зберігається у Музеї-замку в Ланцуті.

Окрему увагу Р. Косів присвятила іконі св. Миколая із церкви Архангела Михаїла в Нижній Писаній Свидницького округу, опублікованій Вл. Грешликом в ж. «Пам'ятки України» (Київ, 2005. № 1). Ґрунтовним дослідженням цієї ікони вона дійшла висновку, що її автором був Яков Свідерчак із Риботич.

В розділі «*Структура та програма іконостасів та пристінних вівтарів*» (с. 71-122) Р. Косів у першому абзаці стверджує: «*У своєму первісному вигляді іконостаси риботицької стилістики [кінця XVII ст. – середини XVIII ст. – М. М.] збереглися переважно в церквах на території Східної Словаччини, а саме в Ладомировій, Руській Бистрій, Яловій, Корейвцях, Доброславі, Руському Потоці, Тополі, Улич-Кривому та Кальній Розтоці*» (с. 71). Свої твердження авторка документує конкретними фактами з дослідження ікон не лише кожної церкви вище наведених сіл, але й на основі власних фоторепродукцій не лише з цих дев'ятьох сіл, але й 36 інших сіл Східної Словаччини, церкви яких вона дослідила особисто. Найбільшою кількістю фотоілюстрацій риботицьких майстрів, крім вище названих, можуть похвалитися такі українські села Східної Словаччини:

² Найбільше згруповані ікон із знищених православних та греко-католицьких церков у Польщі 1938-1956 років – М. М.

Бодружал, Брежани, Вільшинків, Владича, Гавай, Кожани, Кожухівці, Крайне Чорне, Мала Поляна, Миклушова, Мироля, Нижня Писана, Новоселиця, Правривці, Прикра, Рунина, Шариський Щавник та Шеметківці.

Р. Косів настільки досконало знає церковні ікони риботицького осередку, що може встановити їх авторство або причетність до «риботицької школи» лише на основі стилєвих ознак. Наприклад, досліджуючи анонімну ікону з околиці Свидника, яка «має характерні ознаки малярства риботицьких майстрів» (с. 102) та цілого ряду інших ікон.

Окремі розділи авторка присвятила внеску риботицьких майстрів даного періоду у розписи дарохранильниць та ікон на жертovníках (с. 123-138), церковних хоругв (139-150), двобічних ікон (151-164) процесійних та на престольних хрестів, свічників та патериць (165-186), образу Христа (187-204), Богородиці (205-234), Бога Отця і Пресвятої Трійці (235-242) та іншим темам.

Кожен з цих розділів ґрунтовно документований творами риботицьких майстрів у церквах та музеях Пряшівщини. Наприклад, розділ «Дарохранильниці та жертвеники ілюстровані трьома десятками світлин Р. Косів. З них десять походять із церков Східної Словаччини (*Нижній Свидник, Ладомірова, Кальна Розтока, Крайне Чорне, Тополя, Трочани, Руська Бистра, Доброслава, Бодружал та Мироля*).

В розділі «*Церковні хоругви*» (139-150) опубліковано 27 репродукцій. З них лише дві походять з церкви околиці Бардієва (с. 148).

Розділ «*Двобічні ікони*» (с. 151-164) містить 24 фоторепродукції, здебільшого з церков галицької Лемківщини або невідомого походження.

Розділ «*Процесійні та на престольні хрести, свічники та патериці*» (с. 165-186) – один з найбагатших в монографії. Він містить 49 фотоілюстрацій, переважно з галицької Лемківщини. З них лише п'ять походять із церков Східної Словаччини (*Шариський Щавник, Мироля, Крайне Чорне, Кожухівці та Трочани*).

Найважливіші ікони описані та подані в ілюстраціях у розділах: «*Образ Христа*» (с.187-204), «*Іконографія Богородиці*» (с. 25-234) та «*Образ Бога Отця і Пресвятої Трійці*» (с. 235-242). Ці розділи документовані світлинами 93 ікон риботицьких майстрів 1670-1760-х років (іл. № 183-276) переважно невідомого походження або репродукціями графічних образів, які служили взірцем для їхніх ікон. З них сім ікон із зображенням Христа походять із храмів Східної Словаччини (*Владича, Доброслава, Андрійова, Трочани, Брежани, Боглярка та Шашова*). Кількома описами й фоторепродукціями в монографії представлені й ікони Бога Отця Небесного.

З інших святяч авторка приділила особливу увагу іконам риботицьких майстрів св. Миколая, св. Івана Хрестителя, св. Антонія та Теодосія Печерських, св. Онуфрія, св. Сави, св. Симона Стовпника, св. Архангелів Михаїла та Юрія, св. Андрія, св. Параскеви, св. Козьми і Дам'яна, св. Василя Великого та інших.

І ці ікони, представлені в монографії численними фоторепродукціями є здебільшого східноукраїнського походження, однак стали улюбленими темами риботицьких малярів, які сприяли їх поширенню у церквах Східної Словаччини.

Окремі розділи в монографії присвячено «*Іконографії євангельських сцен*» (с. 305-346): «*Благовіщенню Богородиці*», «*Успенню Богородиці*», «*Різдву Христовому*», «*Хрещенню Господньому*», «*Преображенню Господньому*», «*Воскресінню Христа*», «*Воздвиженню Чесного Хреста*», «*Розп'яттю з пристоячими*», «*Зняття з хреста*», «*Страстям Христовим*» та «*Страшному судові*». І тут поважну групу займають ікони риботицьких майстрів у церквах Пряшівщини.

У списку використаних джерел та літератури (359 позицій, с. 507-516) іконографія церков Пряшівщини представлена працями Вл. Ґрешлика (9 позицій),

В. Гаджеги та Ф. Павловського (по 3 поз.), Б. Брімехової, А. Фріцького, І. Герета та Ш. Ткача (по одній позиції). Сама авторка у списку представлена 42 науковими працями. Здебільшого це її доповіді про риботицьких майстрів, виголошені на всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях.

Додатком до монографії є «Карта-схема місцевостей походження творів риботицьких майстрів 1670-1760-х років», на якій зазначені усі місцевості, пов'язані з працею риботицьких майстрів або зберіганням їх творів, причому при назвах населених пунктів окремими кольорами та знаками зазначені: *Твори відомі за архівними джерелами, Твори у церквах, Твори у музеях та приватних збірках, Місце знаходження творів не встановлено* тощо. Усе це – в чотирьох країнах: Україні, Польщі, Словаччині та Угорщині.

Карта є наочним свідченням, що переважна більшість творів риботицьких майстрів нині зберігається не в церквах (як би можна було очікувати), а у музеях та приватних збірках. Треба подивляти ерудицію Р. Косів віднайти, ідентифікувати й описати ці твори.

Східна Словаччина на карті представлена 44 селами, з яких у 22 – у церквах цих сіл досі зберігаються твори риботицьких майстрів 1670-1760-х років. Це – найбільше скупчення творів риботицьких майстрів у церквах однієї держави.

Монографія Роксолани Косів відповідає найсуворішим вимогам наукового видання, однак писана вона легким загальнодоступним стилем, так що і рядовий читач знайде в ній цікаві відомості про маловідомі сторінки історії українського церковного мистецтва, яка в епоху більшовицького комуністичного режиму було приречена на забуття. Своєю книгою авторка поставила достойний пам'ятник не лише риботицьким малярам ікон, але й замовникам цих ікон – простим селянам, цілі покоління яких саме на них засвоювали й зберігали християнську релігію і мораль.

Микола Мушинка

Лемківщина 1923 та 1938 років у фотографіях

Zapomniane obrazy. Lemkowszczyzna w fotografiach Johna Masleya z lat 1923 i 1938. Wybór i opracanie zdjęć, teksty wstępne i redakcja Jerzy Starzyński. **The forgotten images. Lemkovyna in photographs of John Masley from years 1923 and 1938** – Photographs selection, text and editing Jerzy Starzyński – Lemkowski Zespół Piesni i Tańca Kuczera. – Legnica, 2018. – 176 s., 30x24 cm.

В останні роки карпатистика збагатилася кількома фотоальбомами з текстами чеською та англійською мовами історичних світлин міжвоєнного періоду. Згадаймо хоча б три з них: 1. *Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hůlky – Зниклий світ Підкарпатської Русі у фотографіях Рудольфа Гулки.* – Ред. Гана Оплештілова та Лукаш Бабка. – Прага, 2014 та кілька пізніших додруків, 2. *Дерева-ні церкви Закарпаття* (у фотографіях Флоріана Заплетала) (Ужгород, 2015), 3. *Міста і села Закарпаття у фотографіях Ф. Заплетала* (Ужгород, 2016). Редактор останніх двох Микола Мушинка.

Нині до них долучився унікальний фотоальбом лемка із с. Берест Новосанчівського повіту Грибівського округу Івана Маслея (1893-1953), який 15-річним хлопчиком (1908) виїхав на заробітки в США, де швидко засвоїв англійську мову і працював певний час кельнером у ресторані Нью-Йорка, а згодом освоїв і інші професії. Підтримував стосунки із земляками-лемками в США, а фінансово підтримував

рідню у «Старому краї». У 1917 році вступив до американської армії, а в 1923 році вперше відвідав рідне село. Привіз із собою якісний американський фотоапарат, яким протягом півроку знімав на пам'ять рідню, сусідів, краєвиди рідного села, працю дома і в полі тощо.

Вдруге він відвідав Берест в 1938 році, знов з фотокамерою, документуючи зміни в селі, які настали за п'ятнадцять років. Тоді, згідно з офіційною польською статистикою, у Бересті жило 670 людей, з них 630 українців-лемків, 20 поляків і 20 жидів¹. Незначна кількість українців була виселена в Україну в 1945-46 роках, а ті, які залишилися, 29 червня 1947 року були депортовані на понімецькі землі («*zemie odzyskane*») Західної Польщі в рамках операції «Вісла», після якої Берест був заселений поляками.

Фотографії Івана Маслея мають цікаву історію. Після його смерті 1957 року уся його фотографічна спадщина з Береста (200 світлин – негативів, позитивів та їх описів) потрапила до його брата Гриця Маслея у Торонто, який перед смертю 1972 року свій архів, включаючи фотографії, передав прибулому до Канади Максиму Маслею – синові третього брата Евпела. Той передав їх директорові ансамблю і видавництва «Кичера» у Легніці Юрію Старинському і допоміг йому при підготовці альбому до друку.

Редактор Ю. Старинський долучив до альбому дві короткі вступні статті: 1. Про історію колекції та біографію фотографа, 2. Про історію Лемківщини та села Берест.

140 фотографій він розподілив до дев'ятох груп: *Лемківщина, Берест, Рідна хата Маслеїв, Церков, Близькі родичі, Сусіди і знайомі, Річні цикли польових робіт, Сімейні обряди, Близька і далека околиця*.

Під кожною фотографією він подав детальні підписи, часто з іменами осіб і завжди з роками знімання, що читачеві дозволяє стежити за змінами, які настали за 15 років відсутності фотографа в селі – від 1923 до 1938 року. Світлини І. Маслея відзначаються технічною досконалістю, але свідчать і про неабиякий художній талант фотографа. З кожного знімку випромінює його любов до рідного краю.

Люди на знімках, зокрема жінки, майже завжди сфотографовані у народних вбраннях. З їх облич випромінює спокій і ... щастя. Життя лемків подано на фоні прекрасної карпатської природи. Привабливими є, зокрема, лемківські хати, будовані виключно з дерева і покриті дерев'яними «ґонтами». Невеличкі клаптики землі, старанно зорані волами, впряженими у дерев'яні плуги. Фотограф задокументував жінок при праці з леном, копанні картоплі; чоловіків – при сінокосах і жнивах, селян при відпочинку та народних обрядах, головним чином, на весіллі.

Альбом фотографій Івана Маслея майже сторічної давності, упорядкований Юрієм Старинським, справляє дуже добре враження не лише своїм змістом, але й художнім оформленням. Репродукції фотографій надруковані на крейдяному папері, дорівнюють оригіналам, а часто й перевершують оригінал. Англomовні підписи під фотографіями (поряд з польськомовними) дозволять користатися альбомом і чужомовному читачеві, але й лемкам, розсіяним по світі, які часто вже не володіють рідною мовою та не вміють читати азбукою. Але цікавляться минулим свого народу.

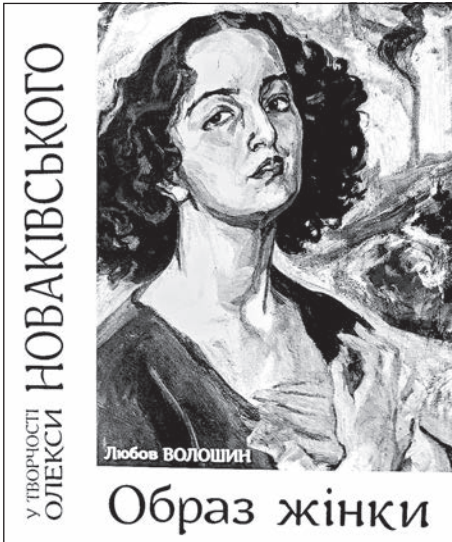
Редактор та упорядник альбому *Забуті образи* Ю. Старинський, видавши невідомі фотографії Івана Маслея, поставив нерукотворний пам'ятник не лише фотографу, але й своїм землякам-лемкам та їх вкраденій батьківщині – Лемківщині. А за це належить йому щира подяка.

Микола Мушинка

¹ Кубійович В. Етнічні групи Галичини на 1. 1. 1939. – Wiesbaden, 1983. – С. 54.

Образ жінки у творчості Олекси Новаківського в освітленні львівського мистецтвознавця

Волошин Люба. Образ жінки у творчості Олекси Новаківського. Монографія. – Львів – Харків. Видавець Олександр Савчук, 2018. – 368 с., ISBN 978-617-7538-16-4

Олексу Новаківського прийнято вважати одним з найвизначніших українських художників ХХ століття, а Любу Волошин – одною з найвидатніших дослідниць його творчості. Останньою монографією про художника є її великоформатна багато ілюстрована монографія «Образ жінки у творчості Олекси Новаківського», яка є своєрідним завершенням величавої виставки такої ж назви, влаштованої з ініціативи та при безпосередній участі Л. Волошин у Національному музеї у Львові ім. А. Шептицького 2012 року.

Новизна монографії полягає в тому, що в ній вперше у мистецтвознавстві порушено цю тему. Працюючи над монографією, авторка спиралася не лише на твори О. Новаківського, представлені на даній виставці, але піддала ґрунтовному аналізу й інші

його твори, що зберігаються в музеях, галереях та приватних збірках України та інших країн світу, зокрема, найбільшу колекцію, що є власністю родини Новаківських у Львові. З книги довідаємось, що картини Меморіального музею ім. О. Новаківського у Львові не є власністю Національного музею ім. А. Шептицького (якому музей підпорядкований), а є власністю родини Новаківських. В архівах та публікованих джерелах Л. Волошин знайшла безліч матеріалів про взаємини видатних жінок України з художником. Усі вони вважали О. Новаківського великим майстром пензля і охоче спілкувалися з ним та його дружиною Анною-Марією, а після її смерті деякі з них допомагали при вихованні їх малолітніх синів.

Зміст монографії Л. Волошин розподілила до дев'ятох тематичних розділів.

У першому – «Жінка як уособлення України у творчості Олекси Новаківського» (с. 11-20) дослідниця розглянула такі його завершені й незавершені твори як «Ангел смерті», «Пробудження», «Вільна Україна», «Стрілецька Мадонна» (інша назва «Мадонна Червоної калини»), «Адорація України», «Українська Mater Dolorosa» та ряд інших. Деякі з них – лише у рисунках. Цікаву алегоричну персоніфікацію України авторка розглянула у чотирьох монументальних овальних панно («Наука», «Мистецтво», «Музика», «Виховання»), реалізованих О. Новаківським на стінах Вищого музичного інституту ім. Лисенка у Львові.

В розділі «Образ Богородиці (Мадонни) у творах митця» (с.21-30) авторка зупинилася лише на єдиному образі Новаківського, який супроводив його протягом усього життя, починаючи краківським періодом («Мадонна системи», «Українська Мадонна», «Благовіщення», «Богородиця з дитям на троні», «Богородиця, Умилення» та ін.) і кінчаючи справжньою експлозією образів на «богородичні» теми у львівський період («Срібна Мадонна», «Весняна Мадонна», «Мадонна огородника») та десятки інших. Останнім, на жаль, незавершеним твором Богородиці був запрестольним образ для ка-

федерального собору св. Юра у Львові «*Мати Милосердя*» (інша назва – «*Святоюрська Мадонна*»), виконання якого згідно з офіційним проектом договору між художником і святоюрською адміністрацією мало тривати три роки (1934-1937) і коштувати 18 тисяч злотих. Для виконання цього проекту О. Новаківський виготовив понад двадцять величавих олійних ескізів та більше ніж півсотні рисункових начерків для цієї ікони. Несподівана смерть художника 29 серпня 1935 року не дозволила йому виконати цей згаданий шедевр українського мистецтва.

Третій розділ монографії озаглавлено «*Образ жінки як засіб персоніфікації філософських роздумів художника*» (с. 31-38). На думку авторки, «цей художник (О. Новаківський – М. М.) приніс у своїй творчості на рідний ґрунт цілком нову культуру малярського вислову – культуру, в якій прочитувались творчо переосмислені уроки сецесії (модерну), імпресіонізму та експресіонізму» (с. 31). Цю тезу вона документує і широко обґрунтовує на таких творах художника, як «*Втрачені надії*», «*Ангел життя над крайною смертю*», «*З оповідань пробуту*», «*Забутий чоловік*». На усіх цих творах О. Новаківський зобразив себе разом з дружиною в різних життєвих ситуаціях. Філософські роздуми митця увіковічені і в таких його творах: «*Свято дівоче*», «*Танець русалок*», «*Дві баби роздумують про смерть*» та інших.

Деяко несподіваним є розділ «*Жінка як уособлення таємничої влади еросу*» (с. 39-44) присвячений сексуально-еротичній тематиці. Центральною постаттю цього розділу є «*Дзвінка*» – коханка опришка Олекси Довбуша та дві великі полотна із зображенням героїні грецької міфології Леді.

В розділі «*Жінка – муза художника*» (с. 45-48) авторка розглянула олійні картини художника з його єдиною музою – дружиною Анною-Марією: «*Автопортрет з музою*», «*Музика*», «*Моя муза*» та рисунки: «*Автопортрет з музою*», «*Автопортрет з музою і небесною*» та інші.

В монографії цій музі присвячено окремий розділ «*Дружина Анно-Марія у творах митця*» (с. 53-60). Як відомо, музою О. Новаківського була проста селянська дівчина із с. Могили під Краковом Анна-Марія з роду Пальмовська, 1889 року народження – дочка татранських горальських батьків, які переселилися у село Могила під Краковом. Після смерті батька дочку виховувала мати. Коли їй було дев'ять років, принагідно познайомився з нею О. Новаківський, тоді студент Краківської академії красних мистецтв. Вона вчарувала його не лише зовнішньою красою, але й вродженим інтелектом. Після закінчення Академії він під впливом модної тоді «хлопоманії» купив у Могилі стару хату, а у 1890 році найняв для себе кімнату в хаті її матері Розалії, яка скоро померла, залишивши дочку круглою сиротою. О. Новаківський, на сімнадцять років старший від неї, став її опікуном, але й коханим батьком, учителем й ідеальним наставником. Під його впливом Анна-Марія бездоганно засвоїла українську мову і стала щирою україною та з великим пієтизмом ставилася до художньої творчості Олекси. У 1915 році вона стала його дружиною.

О. Новаківський увіковічнив її на десятках образів, які Л. Волошина піддала ґрунтовному аналізу. Після кількарічного ідеального подружнього співжиття вона подарувала йому двох синів: Ярослава (1920) та Олексу-Ждана (1922). Важка робота і побутові турботи вичерпали її сили і вона померла 1925 року 36-річною.

В розділі «*Краса жінки-матері у творах митця*» (с. 49-60) Л. Волошин розглянула олійні полотна Новаківського «*Селянка з дитиною*», «*Мати з немовлям*», «*Мати з дітьми*» (кілька картин), «*Материнське щастя*», «*Молода мати*», «*Марія*» (за поемою Шевченка) та кілька рисунків на цю тему.

Найбільшим розділом в монографії Люби Волошин є «*Портрети жінок – сучасниці художника*» (с. 61-90). Розділ починається вступом: «*Олекса Новаківський багато й охоче малював жінок, вбачаючи в них красу і розраду життя. Його портретовані – це, як правило, жінки з найближчого оточення митця, яких він добре знав, яким симпатизував та близько спілкувався в розмаїтих обставинах свого життя. Це, переважно, були*

щирі приятельки художника, жінки, які виділялись своєю душевною красою, інтелектом чи незвичайністю життєвого шляху – такі як Леонтина Гозульська, Наталя Гаврилів, Орися Величко, Ліна Федорович-Малицька. Малював Новаківський також учениць його мистецької школи – Марію Кромпець-Морачевську та Міріам Гавснер, а також виховательок своїх синів – Теодозію Комар та Марію Ковальчуківну, і, врешті, жінок із кола його друзів і знайомих – Галю Голубовську, Емілію Горникевич, Зулю Квілецьку та інших. При тому Новаківський іноді по кілька разів і у різні роки повертався до малювання тієї чи іншої жінки, якій особливо симпатизував» (с. 61).

Портрети кожної з вище названих жінок (та кілька інших) авторка піддала ґрунтовному аналізу, часто наводячи біографії портретованих жінок.

Серед них на перше місце вона ставить «*Портрет Галі Голубовської*» (зображений на обкладинці рецензованої книжки), про який авторка пише: «*Шедевром серед жіночих образів Новаківського є «Портрет Галі Голубовської», відомий нині в двох варіантах: один із них, датований 1929 роком, походить з колишньої колекції професора Миколи Мушинки із Пряшева*» (с. 78). У примітці до цієї заяви читаємо. «*Професор Микола Мушинка, власник одної з найбільших закордонних колекцій творів О. Новаківського, в 2016 році великодушно подарував цю колекцію Національному музею у Львові ім. А. Шептицького. У чисельних публікаціях в Україні і за кордоном описав цікаву історію цієї збірки*». (Там таки).

Цю примітку хочу поповнити повідомленням, що мій подарунок становить 22 твори малярства та 28 твори графіки О. Новаківського, які 12-членна фінансово-закупівельна комісія Національного музею у Львові оцінила на суму 262 200 євро. У Меморіальному музеї Олексі Новаківського колекція становить окрему постійно діючу виставку.

В останньому розділі «*Жінка на селі*» (с. 91-93) авторка проаналізувала твори О. Новаківського з селянською тематикою, створені під час його десятирічного перебування у селі Могила, пізніше – в селах Львівщини, Бойківщини, Поділля та Гуцульщини: («*Бабине літо*», «*Упальний день*», «*Стругання обручів*», «*Біла джерела*», «*Молочарка*», «*Студія до «Дзвінки» («Вишивальниця»*), «*Гуцулка*» та інші. Кожен розділ багато ілюстрований численними фотографіями, здебільшого з архіву художника.

Другу частину монографії Л. Волошин становлять «*Ілюстрації*» до кожного розділу. Малярство тут представлено 128 кольоровими репродукціями картин, проаналізованих у першій частині (с. 99-231), графіка – 102 рисунками (с. 235-335).

В кінці подано «*Каталог ілюстрованих творів*» з наведенням року (років) створення, техніки, розмірів, написів на оригіналах, місця зберігання та власників творів.

Користувачеві книги у добрій нагоді стане «*Іменний покажчик*» (с. 361-363; 282 імена).

У «*Післямові*» авторка підсумовує: «*Завершаючи розгляд цієї важливої сторінки у творчості О. Новаківського, слід відзначити, що створені ним жіночі образи є преціквим документом духовно-інтелектуального життя та суспільних обставин доби, в якій жив художник. У характері їх інтерпретацій особливо виразно прочитуються індивідуальні риси візіонерського образного мислення О. Новаківського, які лучать його мистецтво із світовим загальноєвропейським руслом тогочасної естетичної та філософсько-світоглядної думки, і водночас саме в жіночих образах знайшли найбільш яскравий вираз глибокі гуманістичні та національно-патріотичні ідеали митця, прикметна йому висока малярська культура та масштабність образного мислення – риси, які принесли Новаківському славу художника-новатора, одного з найвизначніших творчих особистостей в українському образотворчому мистецтві ХХ сторіччя*» (с. 94).

Книга Любі Волошин відповідає суворим критеріям наукового видання. Вона адресована дослідникам-мистецтвознавцям, студентам вищих художніх учбових закладів, культурологам, однак і рядовий читач знайде в ній чимало цікавих фактів про маловідому сторінку життя визначного українського художника-новатора.

Микола Мушинка

Без гніву й упередження

(Богдан Гудь, 3 історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст. Харків: «Акта», 2008 – 482 с. Авторизований переклад з польської Андрія Павлишина.)

Актуальність наукових студій Богдана Гудя над проблемою формування й розвитку українсько-польських конфліктів у Правобережній Україні від кінця ХVІІІ століття до закінчення Другої світової війни не викликає сумнівів. Адже ця тема і в наш час залишається недостатньо опрацьованою, а зроблені раніше висновки є дискусійними. Проблема «Волині '43» дедалі більше виходить поза межі суто наукової дискусії, стала об'єктом спекуляцій журналістів, громадських активістів і, що найнебезпечніше, політиків.

У вступі автор достатньо й зрозуміло висвітлює найосновніші теоретичні аспекти свого розсяглого дослідження.

Наукова новизна рецензованої роботи полягає в тому, що автор, спираючись на дотеперішні ґрунтовні наукові розвідки та підсилюючи їх щедро долученими архівними джерелами, фахово й аргументовано висвітлює економічні, соціальні, релігійні та етнічні чинники українсько-польських конфліктів на теренах Правобережної України в досліджуваній період.

Богдан Гудь опрацював величезну кількість матеріалів – фонди близько 20 українських і зарубіжних архівів, документи яких вперше вводить у науковий обіг, як і сотні інших матеріалів.

«Сумно полякові писати про це...» – влучна назва першого розділу монографії, в якому веде гостру й водночас коректну наукову дискусію, зокрема, з прихильниками традиційної «кресової» школи в польській історичній літературі, які з ностальгією описували й описують приязні, патріархальні відносини у кріпосницьких селах Правобережної України. Автор підкреслює, що відносини між польськими землевласниками й українськими селянами-кріпаками в досліджуваному регіоні базувалися на жахливому насильстві з боку перших. Доводить це, посилаючись на численні тогочасні документи й спогади сучасників, між іншим, на маловідому роботу Івана Франка «На нашій – не своїй землі», опубліковану в «Літературно-Науковому Віснику» в 1907 році.

На жаль, вказує він, у сучасній українській і польській історіографії й надалі домінує погляд про пріоритетне значення етно-політичних чинників польсько-українського конфлікту часів Другої світової війни, що не дозволяє з'ясувати дійсні причини т. зв. «волинської трагедії» 1943 р. Автор гостро критикує й аргументовано спростовує підхід низки провідних польських дослідників до подій на Волині 1943 р. Більшість з них дотримується погляду Грегоржа Мотики, що причиною кривавої «волинської трагедії» були виключно теорія інтегрального націоналізму Дмитра Донцова, т. зв. «військова доктрина» ОУН, автором якої був Михайло Колодзінський й людиновбивча діяльність ОУН і УПА. Таким чином, вони обмежують свої дослідження лише до міжвоєнного періоду й теренів Східної Галичини, ігноруючи висновки ґрунтовних та об'єктивних досліджень професора паризької Сорбонни Данієла Бовуа про те, що «жахлива волинська різанина» мала глибокі історичні корені, а тому пошук її причин слід починати із вивчення «реалій щоденного життя» в кріпосницьких селах Правобережжя половини ХІХ ст., передусім Волині.

Якраз тому автор у межах другого розділу «**Під знаком двоголового орла**» створив багатовимірний образ етно-соціальних відносин на теренах Правобережної України від часів її інкопорації до складу Російської імперії й до придушення Січневого повстання 1863-1864 рр. Особлива увага приділена з'ясуванню характеру селянсько-поміщицького конфлікту та його впливу на ставлення українського населення до польського визвольного руху. Ситуація склалася так, що після розпаду Речі Посполитої польська шляхта, зокрема, великі землевласники, й надалі залишалися провідною суспільно-економічною силою на теренах Правобережної України. Російська адміністрація ефективно використовувала в Південно-Західному Краї перевірену римську політику *divide et impera*, видаючи себе захисниками православної української людності від гноблення з боку панів-католиків та вживаючи обмежених мір щодо полегшення становища кріпосного селянства на зразок «інвентарних правил» 1847. Завдяки цій політиці росіяни зуміли завоювати певні симпатії місцевого населення та протидіяти їхній підтримці польського національного руху, зокрема (Листопадового) повстання 1830-1831 рр. Що більше, наступний національний зрив поляків – Січневе повстання було придушене значною мірою силами т. зв. *сільських караулів*.

Перегіб і наслідки Листопадового та Січневого повстань виразно засвідчили, що наміри шляхтичів-революціонерів відродити – навіть на нових «федеративних» засадах – ягеллонську Річ Посполиту «від моря до моря» зазнали рішучого та ворожого опору не тільки селянства, а й української інтелігенції, що прагнула вирвати маси селянської людності з-під польських впливів.

Третій розділ «**Від бунтів до великої української жакерії**» присвячено аналізу неоднозначної політики царизму в Південно-Західному Краї / Царстві Польським після придушення Січневого повстання.

Російська адміністрація вирішила зміцнити своє панування на Правобережній Україні. З одного боку, вона впроваджувала систему гострих репресій щодо польської спільноти Київщини, Поділля і Волині, яка втім не поширювалася на польських земельних магнатів. З іншого – створила механізм, який дозволяв їй вирвати селян з-під польських впливів шляхом викупу земельних наділів, переданих у їхню власність після скасування кріпацтва в 1861 р.

Селянські заворушення з часів першої російської революції 1905 – 1907 рр., які з особливою силою охопили правобережні губернії, показали, що переконання про «справжніх господарів цього краю», яке домінувало в свідомості місцевих поляків, є якщо не хибним, то тимчасовим. Підтвердили цей факт, зокрема, події Української революції 1917-1921.

«**Вогнем і сокирою**» – назва четвертого розділу монографії, в якому автор досконало змалював трагічний образ варварського знищення польської «землевласницької Аркадії» в Київській, Волинській і Польській губерніях колишньої імперії Романових у прикінцевій фазі Першої світової війни; з'ясовано обставини погромів польських садиб-маєтків солдатсько-селянською стихією й суттєву роль більшовицької й чорносотенної пропаганди в «постановці» цієї історичної драми. Жахлива стихія, яку в силу різних причин не могли зупинити новостворені владні структури Української Народної Республіки, зрівнювала з землею цукровні та шахти, парки й оранжереї, садиби й палаци, нерідко разом з їхніми господарями. В вогні пожеж загинули безцінні скарби європейського і світового мистецтва, бібліотеки й приватні архіви, які мали неабияке значення не лише для польської, але й української історії та культури.

Слід оцінити, що автор усі ці події змальовує дуже детально і відверто описує дику поведінку селян стосовно нищення рухомого й нерухомого майна. Справедливо вказує на неспроможність новостворених владних структур Української Народної Республіки протидіяти цій трагедії.

Важливо, що автор аналізує події на теренах Правобережної України в ширшому контексті. Разом з іншими дослідниками історії України поділяє думку, що ХІХ століття, упродовж якого були закладені підвалини формування сучасної української нації, в історичному значенні (не календарному) завершилося 1914 року – з вибухом Першої світової війни. Автор додає, що боротьба світових надпотуг (німців, австрійців, французів, англійців, росіян, американців) за те, щоб задля власних партикулярних інтересів перерозподілити політичну мапу світу, пробудило й надію інших уярмлених народів, в тому числі українців, на відродження їхніх національних держав.

У п'ятому розділі «**Галицько-волинський вузол**» досліджено головні напрямки дискримінаційної політики урядів II Речі Посполитої щодо української національної меншини у Волинському, частково – в Поліському, Львівському, Тернопільському та Станіславівському воєводствах, зокрема й аграрної; зроблено спробу з'ясувати причини такої політики; показано її вплив на загострення відносин між українцями й поляками, зміцнення прокомуністичних і націоналістичних настроїв у східногалицькому й західноволинському селянському середовищах.

На Волині домінуючі перед Першою світовою війною впливи «чорної сотні» замінили впливи комуністичні. Пропаганда КПЗУ, подібно до давньої чорносотенної, спрваджувалася до закликів усунути поляків з цих теренів і передати їхню землю українським селянам. Націоналістичні впливи були тут натомість досить слабкими. Правдивість цього твердження засвідчують факти, почерпнуті з польської історіографії, що значна більшість антипольських виступів волинської людності після вибуху світової війни у вересні 1939 р. була організована прокомуністичними елементами.

У шостому розділі «**Криваві роки війни**» автор аргументовано й переконливо довів, що поряд з іншими чинниками – політичним, національним і релігійним – мотиви етносоціального характеру мали вирішальний вплив на зародження, ескалацію та перебіг українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни.

В період радянської окупації 1939-1941 рр. посилену роль відігравала комуністична пропаганда, яка представляла поділену окупантами польську державу виключно як царство терору, національної та соціальної дискримінації українців. Їх лицемірно переконували, що саме вони, а не заїди/окупанти-чужинці мають бути повноправними господарями на «своїй» землі. Політика *divide et impera* вкотре сприяла зростанню неприязні, а навіть ворожості українців щодо поляків. «Совети» також розпочали процес практичного усунення цих останніх з Волині шляхом депортації, загалом близько 50 тис. осіб.

Автор вперше впроваджує в науковий обіг документи польського підпілля на Волині періоду Другої світової війни, які заперечують головну тезу сучасних польських істориків, що т. зв. «волинська різня» була заздалегідь запланована, організована й здійснена однією політичною силою – ОУН та її збройним крилом – УПА. В згаданих документах знаходимо численні свідчення участі волинського православного селянства в антипольських акціях,

що пояснюється не політичними мотивами, а чисто меркантильними, матеріальними інтересами, щоб якось пережити воєнне лихоліття. Автор одного з документів польського підпілля стверджує, що в очищенні Волині від поляків найбільш зацікавленими були радянські сили, позаяк відсутність польського населення після закінчення війни дозволяла Москві без зайвих проблем включити ці терени до складу СРСР. Тому радянські диверсійні загопи, що діяли на території Волині, були сформовані з енкаведистів і засиляли своїх агентів у ряди ОУН і УПА.

Не ставлячи під сумнів значну кількість жертв серед мирного польського населення й однозначно засуджуючи антипольський терор з українського боку, автор водночас звертає увагу на необґрунтоване завищення польськими істориками, публіцистами й політиками числа поляків, загиблих на Волині як протягом 1939-1945 рр. загалом, так і в 1943 році, зокрема, як і на факт заперечення польською стороною масового характеру антиукраїнських акцій польських військових формацій.

У висновках іще раз підкреслено роль етносоціального чинника в процесах формування й розвитку етнічних/національних конфліктів, передусім у суспільствах аграрного типу. Ця теза була використана до аналізу перебігу подій на сільських теренах Правобережної України від поділів Речі Посполитої до середини 40-х років минулого століття.

Таким чином, згідно з висновками автора, що базуються переважно на польськомовних документах й наукових працях, трагічні волинські події стали завершальним етапом довготривалої боротьби за землю/територію між спраглим землі українським селянством і польською земельною елітою на теренах Правобережної України.

Спираючись на здобуті висновки, ще раз наголошено на потребі наукового коригування концепції генези і характеру тогочасних подій.

Автор представленої роботи висловлює сподівання, що його дослідження буде сприйняте істориками, журналістами й пересічними читачами з належною увагою та стимулюватиме активну дискусію в дусі *sine ira et studio* (без гніву й упередження *лат.*).

Якраз у цьому полягає практична цінність одержаних результатів дослідження, його висновків і рекомендацій.

Якихось серйозних недоліків у роботі зайво шукати, адже вона виконана на високому науковому й теоретичному рівні, достатньо глибоко та в логічній послідовності, отже, й авторські висновки важко ігнорувати. Попри те, автор свідомий того, що завдання, яке сьогодні стоїть перед дослідниками трагічних сторінок українсько-польської історії, надзвичайно важке, оскільки йдеться про те, щоб знайти відповідь на запитання: хто винен? Тому з притаманною йому скромністю вирішив, що «краще засвітити свічку, ніж нарікати на темряву»?

Завдання виконано блискуче. На наш погляд, автору вдалося проникнути в цю темряву яскравим променем світла, що, без сумніву, допоможе іншим дослідникам значно глибше зрозуміти складний характер генези волинсько-галицьких подій 1943-44 рр. Унікальність цього видання полягає ще й у тому, що книжка з'явилася одночасно мовами обох сусідніх народів, яких проблема стосується.

Мирослав Сополіга

Микола ДУПЛЯК

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБ БЕЗПЕКИ НАРОДНОЇ ПОЛЬЩІ ЩОДО УКРАЇНЦІВ У 1944 – 1989 РОКАХ

Arkadiusz Słabig. Działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej
wobec Ukraińców w latach 1944 – 1989. Słupsk 2018, str. 701.

Велика за своїм змістом і глибока за дослідженнями теми книжка молодого польського історика Аркадіюша Слабіґа «Діяльність служб безпеки Народної Польщі щодо українців у 1944 – 1989 роках», – це вже друга велика наукова праця цього автора про гноблення української автохтонної меншини в Польщі за час панування комуністичного режиму в цій країні, що охоплює період 45 років. Перше дослідження автора п.н. «Kwestia ukraińska w działalności Służby Bezpieczeństwa PRL» появилось 2016 року як докторська дисертація. Друге дослідження, – це вже габілітаційна праця автора. Це монументальне видання, в якому автор описує працю державних служб безпеки в загальнопольському масштабі.

Приємно відмітити, що А. Слабіґ відмежовується від пропагандистських шаблонів інших авторів, хоче бути об'єктивним і робить свої власні висновки на основі аналізу доступних йому документів. Прикметне й те, що чинна польська влада зводить власні порахунки з українством і незалежною Українською Державою на історичному тлі та підтримує шовіністичні сили в державі і всіляко шкодить добрим відносинам між Польщею і Україною, що склалися в 1900-их роках. Сьогодні знову б'ють українця за українську мову на польських вулицях і в публічному транспорті; польські вандалі нищать пам'ятки української культури та зтирають сліди українського життя-буття навіть на українських цвинтарях на Закарзонні. Зовсім забулися слова мудрих поляків про те, що без вільної України немає й вільної Польщі. Враховуючи сучасні польські реалії, треба привітати появу найновішої публікації дослідника А. Слабіґа. Якщо попередня публікація цього автора обмежувалась періодом комуністичного режиму, то рецензована книга розширює тему до часів визвольних змагань – до 1918 року, а це дозволяє польським і українським читачам краще зрозуміти обговорювану проблему та зробити власні висновки. Це ж бо період нищення українства на українській землі під польською займанщиною, що викликав оправданий спротив українців, спершу очолений Організацією Українських Націоналістів (ОУН), а згодом Українською Військовою Організацією (УВО) та Українською Повстанською Армією (УПА).

Окрім різних праць польських авторів, А. Слабіґ використав також українські джерела, особливо «Літопис УПА» під редакцією Петра Потічного, Івана Лика, Євгена Штендери та Степана Шпака. Деякі польські матеріали – не нові, але деякі використовуються впер-

ше. Не можна сумніватися в тому, що автор знає польську меншиневу політику краще як будь-хто інший, але відмежовується від пропагандистського паплюження українців, прикметного багатьом польським авторам, що пишуть на теми польсько-українських відносин.

В основному дослідження А. Слабіґа зводиться до накреслення політики польського комуністичного уряду відносно української меншини на основі доступних тепер документів служби безпеки 1944 – 1989 років. При цій нагоді автор заторкує також діяльність державних органів влади у відношенні до інших національних меншин – німецької та єврейської, які, на думку державної влади, в Західній Польщі були найбільшою небезпекою для ПНР. З огляду на мале число, – греки, литовці та білоруси не викликали особливого зацікавлення влади. Цікаво, що автор чомусь промовчує російську національну меншину, а росіяни таки живуть у Польщі. На думку А. Слабіґа, найважливішим творцем польської меншиневої політики після Другої світової війни був такий апарат безпеки, що поєднував прикмети цивільної контррозвідки та політичної поліції. Він був оснований за зразком подібних радянських органів безпеки, що їх контролювала компартія. Апарат безпеки дбав про комплексний контроль суспільства; про боротьбу з дійсними та уявними ворогами внутрішнього ладу та про попередження і ліквідацію зовнішньої небезпеки.

У колі зацікавлення Уряду Безпеки, згодом перейменованого в Службу Безпеки, опинилася українська меншина – частина народу, якому до 1991 року не судилося створити незалежної держави. Тому що Польща бажала створити однонаціональну державу, в її інтересі була репатріація польського населення з України до Польщі, а з Польщі переселення українського населення (спочатку добровільне, а потім насильне) до України. Однак, цей факт, що українське населення Закарпаття було автохтонним і не бажало виїжджати до підневільної України – до сталінських колгоспів, створював для Польщі нові клопоти: почався спротив українців, що довів до самооборони. Одиноким оборонцем українського населення від польського терору, насильства польського війська й Армії Крайової та всяких банд була Українська Повстанська Армія. Проти української меншини змобілізовано міліцію, військо, служби безпеки – увесь апарат насильства. Тих, кого не вдалося переселити або депортувати до України, 1947 року військо депортувало на північні й західні понімецькі землі Польщі. Метою запланованого розпорошення 150 000 українців по всіх закутках т. зв. Повернених земель, була суцільна швидка колонізація. Є всі дані на те, щоб назвати її етноцидом, або й повільним геноцидом.

На думку А. Слабіґа, операція «Вісла» і репресії, що слідували, завершила найтрагічніший етап в історії польсько-українських відносин. Військові суди засудили до смертної кари 478 українців. Українську інтелігенцію, підозрювану у співпраці з підпіллям, і тих, хто незаконно повертався із заслання до рідної хати, без суду запроторювали до концентраційного табору в Явожні – 3874 особи (2851 мужчин, 809 жінок і 22 дітей, 22 греко-католицьких і 3 православних священиків); українцями наповнювали різні тюрми. Заборонено навіть вживати назви «українець» або «український». Покликуючись на дуже дискусійну думку іншого польського автора Г. Мотики («*Od rzezi wołyńskiej...*»), А. Слабіґ пише, що в етнічно-політичному конфлікті в 1943-1947 роках «загибло майже 100 тисяч поляків і 10-15 тисяч українців». Польські автори традиційно перебільшують втрати поляків (особливо на Волині) та применшують втрати українців. Невже жорстокий терор польської влади на Закарпатті був наслідком помсти за втрати польських колоністів на Волині? А нам тоді втовкмачували, що операція «Вісла» – це збірна кара за смерть ген. Кароля Свєрчевського...

На польському засланні для українців створено всі передумови на те, щоб суцільна колонізація мала швидкий успіх: розпорошення серед вороже наставленого до українців польського населення, відсутність українських шкіл, українських церков, рідного друкованого слова, постійна протиукраїнська пропаганда в засобах масової інформації, мовляв, українці – різни та бандити, залякування і цькування органами влади тощо.

Найбільший спротив поворотам українців виявила влада в Краківському воєводстві.

До половини квітня 1957 р. до повіту Новий Санч законно повернулися лише дві сім'ї, а одна незаконно, хоча біля 600 сімей хотіло повернутися туди. На думку Ярослава Сирника, в роках 1948 – 1990 на Закерзоння таки повернулося 30 – 35 тисяч депортованих в операції «Вісла» та їхніх нащадків.

Те, що Україна після війни практично залишилась колонією Росії, не сприяло українцям у Польщі. Там радянська влада русифікувала українців, а тут польська – полонізувала їх. Партнерство очевидне. Там радянська влада вела боротьбу з українським визвольним рухом, з УПА, а варшавський уряд робив те саме на підконтрольній території. Автор дослідження часто наводить зразки співпраці Варшави і Москви, згодом ще й Праги в ділянці боротьби з українським підпіллям – дійсним і згодним. У таких обставинах українці на польському засланні не могли сподіватися ніякої підтримки від поневоленої Росією Батьківщини. Вони могли надіятись лише на власні сили. Автор підкреслює високу мораль українського підпілля та його віру у вільну Україну.

На думку автора дослідження, роки 1944 – 1954 – це час найбрутальнішої діяльності «безпеки» у відношенні до українців у Польщі. Другий період боротьби служб безпеки з українством почався 1955 року, коли виявилось, що режимний контроль над українцями не зовсім задовільний, що діє тихий спротив проти полонізації, що почався серед української студентської молоді. Наша молодь відшукувала себе, зустрічалася таємно, влаштовувала вечірки, знайомила з українською тематикою, спілкувалася рідною мовою. Видно, це вже було небезпечним для безпеки держави. Щоб контролювати такий патріотичний рух, треба було дещо змінити методи праці безпеки. Треба ж було виявити, що там тихенько діється в українському середовищі, чи, мовляв, невдоволені своїм становищем українці не творять якогось небажаного спротиву. Щоб досягти мети, треба було дещо поступитися українцям у культурній площині, інфільтрувати середовище, втихомирити людей, а згодом втихомирити їхніх нововиявлених активістів і провідників, або покарати їх. У цій ділянці служби безпеки застосовували всілякі методи. Не обійшлося і без досвіду радянських спецслужб і навіть чехословацьких, з якими польські есбеки співпрацювали. Про це автор наводить чимало фактів. Відомо ж бо, що українським ансамблям з Польщі не дозволяли брати участь у Фестивалях української культури на Свиднику (Словачина), але постійна присутність польської безпеки на цих фестивалях була також у програмі співпраці з чехословацькою розвідкою. Як пише А. Слабіг, 1967 р. на Фестиваль до Свидника приїхало аж десять польських есбеків.

У висліді нової політики державної влади дійшло до створення Українського Суспільно-Культурного Товариства (УСКТ). Автор цієї статті був учасником організаційного з'їзду цієї організації у Варшаві, що відбувся 16 – 18 червня 1956 року. Це був період великого піднесення і великих надій українців. Уже 15 червня того ж року в польській столиці вийшло перше число органу УСКТ – тижневика «Наше слово». Це була велика радість.

На першому з'їзді УСКТ українські делегати перш усього домагалися дозволу повернутися на свої рідні землі на Закерзонні, відкриття українських шкіл, дозволу на власну релігійну службу та культурний розвиток. Саме тоді в багатьох містах українська молодь почала влаштовувати незабутні величаві українські танцювальні заходи, особливо «Маланки», на які їхала з далеких сіл і міст Польщі. Почалася активна культурна праця. З дозволу влади почали засновуватися українські школи; як гриби після дощу збільшувалась кількість т. зв. пунктів навчання української мови в польських школах. Такого розвитку подій влада аж ніяк не сподівалася і не бажала. Завдання про швидку полонізацію не відмінила. Змінилися лише методи.

Були надії, що справу поворотів поладодять на другому з'їзді УСКТ 1960 року. Такі вимоги українців з трибуни з'їзду віце-міністр внутрішніх справ Зигфрід Шнек назвав проявом українського націоналізму, з яким треба боротися. Аякже. Пам'ятаю, що цей з'їзд ми назвали німим. Прямо кажучи, влада відкрила свої карти: зовсім вийшло есбецьке шило з мішка. Ті, хто домагався повороту на Закерзоння рідного шкільництва, власної Церкви, розвитку культурних надбань, – це націоналісти, з якими зараз таки тут зведено пора-

хунки: 3. Шнек різко нап'ятував діяльність головного секретаря УСКТ Ольгу Васильків і, замість нагородити за її невтомну корисну працю для добра запроторених українців, доручив її звільнити за націоналістичні ухили. Тоді почалася нова хвиля репресій. Служба безпеки, яка постійно «опікувалася» українцями, запрацювала з новою силою і так аж до 1989 року, коли фактично закінчено активні дії проти української національної меншини в Польщі. Саме тому доречним є мотто цієї публікації «Ситуація в наших руках». Це слова, розміщені в назві книжки, які виголосив Тадеуш Шинковський – працівник другого відділу III Департаменту Міністерства внутрішніх справ, під час наради, яку 20 жовтня 1980 року проводили з працівниками місцевих структур служби безпеки, відповідальними за «організацію роботи на рівні національних меншин». Практично всі активні члени української громади потрапили «на облік», стали об'єктами не лише зацікавлення, але й оперативної роботи апарату насильства. Нічого дивного, що піддані такому тиску впродовж десятиліть, українці в Польщі силоміць піддавалися асиміляційним процесам.

За той час в польських державних архівах назбиралося багато документів служб безпеки, які донедавна були засекречені. Багато з них відноситься до нагляду за поодинокими людьми або цілими групами людей, – суспільними активістами того ж таки УСКТ. У цих же архівах зберігаються течки таємних співробітників апарату безпеки. На думку А. Слабіґа, особливо цінні матеріали про співпрацю польських служб безпеки з КГБ в роках 1957 – 1976. У своїй праці автор покликається також на репресивні документи, спрямовані проти українського духовенства, на спроби есбеків приєднати українських священників до співпраці з ними. З початком 70-их років польська влада частинно перестала підтримувати православ'я у його місійних зусиллях серед греко-католиків. У 80-их роках дійшло до кадрового зміцнення і відмолодження українського греко-католицького духовництва. Саме тоді в Любліні студіювало найбільше майбутніх українських священників.

Формальним приводом репресій проти греко-католицького і православного духовенства були згодані зв'язки з українським підпіллям або шпигунська діяльність на користь української еміграції на Заході, на користь шпигунських центрів і Ватикану. З українських священників хотіли зробити донощиків і зрадників. Не все вдавалося убекам, але й успіхи були.

Ніби червоною плахтою для польських служб безпеки була боротьба з залишками українського підпілля – УПА та ОУН на Закерзонні і на польському засланні. Підозрювали кожного українця. У висліді боротьби з українством відкривається ціла панорама пенетрації осередків українських поселень, в тому й провокаційна сітка зрадника Леона Лапінського «Зенона», який злакомився на обіцяні срібняки та йому подібних. Великим успіхом УБ було приєднання до співпраці Ярослава Гамівки «Вишенського» – колишнього фінансового референта Закерзонського краю. Добре зробив автор, що назвав імена і псевдоніми багатьох зрадників і запроданців. Шкода лишень, що не розкрив усіх імен. Комусь таки це треба зробити. А. Слабіґ пише, що СБ перевіряла вбивство ген. Кароля Сверчевського, але дійшла до висновку, що засідки УПА на нього не було, що вбивство було випадкове. Цікаве й твердження автора про те, що вояки польського війська неохоче брали участь у боротьбі з УПА. Деколи переодягали їх у бандерівський одяг, щоб легше було тероризувати населення, контактуватися з партизанами та ліквідувати їх.

Операція «Вісла» стала нагодою для вербування агентури серед українців. До травня 1947 р. в 180 транспортах з Ряшівського воєводства депортовано (а не «виселено», як пише А. Слабіґ) 58 863 українців, серед яких завербували 317 інформаторів. До речі, багато донощиків завербовано серед осіб з-поміж депортованих із Західної Лемківщини, в якій діяльність УПА не була особливо активна. Серед запроторених з повіту Новий Санч есбеки завербували аж 347 інформаторів. Польська безпека доклала великих зусиль, щоб до боротьби з українством приєднати якнайбільше помічників з-поміж українського населення на т. зв. Повернених землях. При цьому автор наводить статистику арештованих українців, а деколи й псевдоніми та правдиві імена агентів. Про те, з яким успіхом

есбеки це робили, читач знайде цікаві інформації в рецензованій книжці А. Слабіґа. Як підтверджують джерела, в Долішній Сілезії боротьба з українським підпіллям почалася ще 1946 року. Польська агентура розпрацьовувала українців, які приїхали на Сілезію або на інші понімецькі землі в транспортах польських репатріантів з СРСР. Не обминала українців, які жили в Польщі від часів визвольних змагань, і тих, кого перед війною змусили працювати в корінній Польщі, бо їм в Галичині не давали роботи. Значить, польський терор поширювався на все українство.

У тюрмах на Ряшівщині 1947 року опинилося 538 арештованих українців. Разом число українців репресованих під час операції «Вісла», за підрахунками польського автора Яна Пісулінського, було щонайменше п'ять тисяч. З посиленням «опіки» над запротореними на понімецьких землях українцями збільшувалось і число арештованих.

Серед запроторених у концтаборі Явожно служба безпеки приєднала 402 агентів. Автор не уточнює, як садистські кати приєднували есбекам донощиків. З різних джерел і зі спогадів жертв насильства знаємо, що кати майже все знаходили «переконливі» методи. Про жахливі умови в'язнів у польських концтаборах так пише відважний польський автор Марек Луцина («Mała zbrodnia. Polskie obozy koncentracyjne». Kraków, 2017): «... Тортури витримає один чоловік на десять тисяч. Решта признається до всього. За п'ять днів, повзучи у власному гівні, сам підпишеш, що від 1920 р. ти німецький шпiон, а від 1923 р. ще й японський шпiон і те, що ти диверсант, організатор замаху на життя Сталіна».

На основі звідомлень служби безпеки, автор наводить дані про висліди боротьби польського війська з УПА після операції «Вісла», такі як: кількість засідок, кількість знищених бункрів у поодинких воєводствах, кількість схоплених партизанів. Слідують псевдоніми, а то й імена зрадників, які допомагали в цьому ділі полякам. На думку польської безпеки, ОУН і УПА не сподівалися операції «Вісла» і не були до неї готові. Окреме місце у книзі присвячено рейдові УПА на Захід через Чехословаччину.

1949 року есбеки намітили новий план боротьби з українством у Польщі з метою виявлення і знищення тих, хто займається шпигунсько-диверсійною та організаційною працею.

Цікаво, що автор ні разу не покориствувався словом «патріотизм». Цей термін для поляків. Якщо українець проявляє почуття патріотизму, то в польському розумінні це було ознакою українського націоналізму. Повні націоналізму були шкільні екскурсії української молоді в Бескиди. Вершиною націоналізму, на думку СБ, було ведення на високому рівні колективів української художньої творчості та заохочування українських учнів спілкуватися рідною мовою.

Предметом зацікавлення польських служб безпеки і контррозвідки були також українські організації на Заході – УГВР, ОУН, УРДП, лемківські організації тощо, які польська влада намагалася інфільтрувати. Радянська влада робила це окремо. Польських есбеків дуже турбувала активність Організації Оборони Лемківщини (ООЛ), а згодом Світової Федерації Лемків (СФЛ), які винесли справу українців Закерзоння на форум ООН; про важке положення української меншини в Польщі інформували Державний Департамент США, турбували Посольство ПНР тощо. Влада вважала, що лемківські організації перешкоджають у стабілізації українців на польському засланні та їхній асиміляції. Це дуже цікава тема, якій автор відводить чимало місця. Агентурна пенетрація української еміграції почалася ще 1947 року. Есбеків дуже цікавила діяльність відділів УПА в американській зоні Німеччини, всяка активність українських організацій, контакти з американською владою, зі службами розвідки тощо. Польська і радянська безпеки догадувалися про можливість співпраці українського підпілля з відповідними структурами західних країн. Крім того, Варшаві йшлося про те, щоб про її злочин супроти української меншини ніхто не довідався на Заході, щоб не став на захист запроторених. За оцінками влади, закордонні частини ОУН були найчисельнішою та найактивнішою організацією українських націоналістів поза Україною. В роках 1950-1959 вони перекинули до Польщі 102 агентів.

Есбеки багато уваги присвячували українському шкільництву в Польщі, бо школи були

кузною української інтелігенції й ставили спротив полонізації. Вони припиняли контакти українських шкіл з українською діаспорою, звільняли з праці невігідних учителів, а в 70-их роках дійшло до цілковитої ліквідації українського шкільництва, або їх максимальної полонізації та підпорядкування обов'язковій державній ідеології. Служби безпеки з великою увагою розглядали всякі програми для українських студентів, мобілізували своїх агентів, блокували ініціативи студентів у культурній діяльності тощо. На думку А. Слабіґа, не без втручання СБ дійшло до ліквідації української філології у Вчительській студії в Щеціні 1963 року.

Автор аналізує методи праці служб безпеки проти української меншини, такі як: джере-рела інформації, домашні ревізії та секретні обшуки, пропагандистську діяльність та ін-геренцію в кадрову політику підприємств та інституцій, співпрацю з адміністративним і партійним секторами влади та знаних методів праці політичної поліції: затримання, усякі комбінації, ігри, дезінтеграція й операційні розпрацювання. Автор збагачує при цьому професійну термінологію органів безпеки та насильства.

Аркадіюш Слабіґ не претендує на задовільне обговорення теми, мовляв, останнє сло-во матимуть історики, яким вдасться перечитати бажані архіви СРСР і західних держав. Йому не можна відмовити добрих намірів і об'єктивності. На основі прочитаної книжки обізнаний читач разом з українцями переживає трагедію запроторених на польському засланні під постійним наглядом апарату безпеки.

Публікацію доповнює і збагачує велика бібліографія, іменний покажчик, список важли-віших скорочень і резюме англійською мовою.

Микола ДУПЛЯК

ДЕЩО ПРО ВАРШАВСЬКИЙ «УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬМАНАХ»

У літній день, коли надворі спека, в холодочку розкриваю «Український альманах» на 2019 рік, щоб познайомитися з його змістом. Ця публікація – орган Об'єднання украї-нців у Польщі (ОУП), виходить у Варшаві від 1996 року. Перед тим, за часів комуніс-тичного правління у Польщі (від 1959 року), в польській столиці виходили «Україн-ські календарі», що їх публікувало Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ). Обидві публікації популярні серед української спільноти в Польщі. Однак, вони різ-няться, в основному, своїм змістом і своїм тиражем. Публікація ОУП виходить на гар-нішому папері, більша розміром і багатша змістом. Головними редакторами «Україн-ського альманаху» були: Степан Заброварний, Мирослав Вербовий, Ярослав Сирник, Ростислав Крамар, а тепер ці обов'язки почала виконувати Ольга Попович. Альманах, який перечитую, гарно зрєдагував Ростислав Крамар. У ньому, окрім календаря, дуже важлива календарна частина історичного порядку, що вказує на ювілейні дати в історії та культури України. Це немов калейдоскоп з минулого нашого народу.

Зміст цієї публікації поділений на п'ять основних розділів: сьогодні: просторі сто-літь, коріння, люди, культура та література. У першому читач знаходить чимало ціка-вих відомостей про сучасний стан польсько-українських відносин на тлі життя україн-ців у Польщі. Тут і справа д-ра Григорія Купріяновича, і польсько-український діалог, і пікулицькі події, і українськомовна освіта у Варшаві, і докір українському урядові за неухагу до проблем життя українців у країні над Віслою. Відомо ж бо, що Україна, як держава, не надавала не тільки підтримки українській меншині, тобто корінним украї-нцям у Польщі, але й не завжди виявляла з ними солідарність. Більше це робили гро-мадські організації, зокрема, локальні місцеві органи влади. Крім того, Польща роками дотримується чіткої політики щодо України, що базується на історичному минулому, а Україна не виробила напрямних щодо українсько-польських стосунків і підтримки української громади та позиціонування України у спільному європейському домі.

У другому розділі знаходимо дуже цікаве інтерв'ю з польським істориком Маріушом Зайончковським, у якому той, між іншим, сказав, що «в Сагрині та в двох інших селах здійснено воєнні злочини». У цьому ж розділі є гарна стаття проф. Віктора Матвієнка про перший досвід соборности українських земель у XX столітті. Автор робить такий висновок: «... багато наших громадян морально, психологічно, ментально – ще в СРСР, а фізично – вже тут, в українській державі». Слідують інші цікаві статті українського історика Сергія Грабовського про українські сюжети пакту Молотова-Ріббентропа; українського історика Андрія Когути про витоки депортаційної операції «Запад»; польського публіциста Томаша Щепанського про діяльність товариства «Помост» та журналу «Мендзиможе»; доктора історичних наук Миколи Дорошка про російські «війни пам'яті» проти України, який стверджує, що 2014 року на українську землю прийшла війна... Ті з кремлівських політиків, що розпочали війну проти України, мають намір повернути нашу державу в зону російського впливу, в якій Україна мала прикрість перебувати після невдалого геополітичного вибору гетьмана Богдана Хмельницького в 1654 р.»

Дуже цікавий своїм змістом є розділ «Коріння», присвячений проблемам української меншини в Польщі. Читач довідається з них про українців, заарештованих органами управління громадської безпеки на Західному Помор'ї та засуджених Військовим районним судом у Щецині в 1947-1955 роках; про примусове виселення бойків у південні області України, що супроводжувалось радянською пропагандою про щасливе життя у степах. Інші статті присвячено проблемам українського шкільництва в Польщі: 50-річчю української школи в Ґурові Ілавецькому та організації української середньої школи в цьому ж Ґурові Ілавецькому; навчанню української мови на Підляшші тощо. Інша стаття присвячена українській семикласній школі в Перемишлі, що діє під назвою «Шашкевичівка». Прикметне те, що перед війною (1911 – 1939) вона проіснувала 28 років і в наш час (1991 – 2019) також 28 років.

У розділі «Люди» київський історик Микола Томашик оприлюднив статтю про митрополита Іларіона (Огієнка) та його захист православних Холмщини і Підляшшя. Відомо ж бо, що лише 1938 року під час акції руйнування православних церков на Холмщині та Підляшші за два місяці українці втратили понад 120 храмів, а протягом двох тижнів беззастережно 1944 р. в одному Грубешівському повіті з рук польського підпілля загинуло понад 2000 вірних. Український історик з Польщі Ігор Галагіда знайомить читачів з Анною Валентинович – одною із найбільш заслужених діячок польської «Солідарности» та переконливо доводить її українське походження. Анна загинула у Смоленській катастрофі разом із провідниками польської державної верхівки. З думкою про її українське походження рішуче не погоджується знаний україножер ксьондз Тадеуш Ісакович-Залеський. В Альманасі знаходимо й дуже актуальну статтю спортивних журналістів про російсько-українську війну на Донбасі, адже ж там чи не кожного дня гинуть оборонці нашої Батьківщини. Темі війни на Сході України присвячена також стаття журналістки Богдани Костюк про консолідацію українських патріотів у боротьбі з агресором. Для лемків у Польщі популярною є «Лемківська ватра» у Ждині, що, як пише Мар'яна Кріль, «давала можливість лемкам бути у себе». Авторка розповідає про засновника ватри Володимира Ґрабана. Про українську діаспору приваблює цікава стаття науковця Лідії Стефанівської про Ярославу Рубель – відому громадську та пластову діячку в США. Окремі статті присвячено українському різьбярєві Андрієві Сухорському з Канади з нагоди його 90-річчя та Федорові Гочу – засновникові Музею лемківської культури в Зиндрановій. Увагу читача привертає інтерв'ю доцента Тараса Лильо з Богданом Горинем, який свій життєвий досвід підсумував такими словами: «Праця для свого народу – єдиний чин, який виправдовує існування людини».

Цікавий також розділ «Культура, література». У ньому розповідається про нові публікації про долю української меншини в Польщі, про «українізацію» львівських батарей тощо. На окрему увагу заслуговує тут стаття дослідниці Олександри Іванюк «Сучукрліт у Польщі: польські репортажі домінують над українськими романами». Ав-

торка стверджує, що українців і поляків об'єднує «малочитання». Згідно з останніми опитуваннями, 51% українців за 2017 рік не прочитали жодної книжки, 6% не змогли відповісти, чи вони взагалі що-небудь читали. Аналогічно, 63% поляків не прочитали за 2016 рік жодної книжки. Авторка відмічає, що Україна не інвестувала в переклад власної літератури за кордоном і довгий час не мала діяльного Інституту книги, тож теперішня ситуація залишає бажати кращого. Більшість перекладів здійснюється завдяки завзяттю самих перекладачів, особливо якщо йдеться про поезію. Відрадне те, що український Інститут книги таки постав і почав працювати, хоча подібний польський Інститут книги працює набагато краще. На думку авторки, особливе зацікавлення в Польщі викликає постать і літературний здобуток Оксани Забужко, якій тут пророкують Нобелівську премію.

Цікаву статтю про те, як Тризуб – знак Володимира Великого, сто років після віднайдення, повернувся на герб модерної України, написав редактор і публіцист Богдан Завітний. На закінчення Альманах пропонує своїм читачам цікаву статтю українського письменника в Польщі Юрія Гаврилюка про Північне Підляшшя. Автор розповідає про національне відродження підляського українства в 70-80-их роках минулого століття та мандрівку підляшан у літературу, що знайшла відображення у письменницькому слові.

Український альманах – цінна та цікава й багата своїм змістом публікація, що повинна бути гарним надбанням у всіх українських сім'ях. Вона вийшла завдяки підтримці Міністерства внутрішніх справ і адміністрації тиражем усього 800 примірників. До речі, Українські календарі виходили набагато більшим тиражем, наприклад: 1959 р. – 10 000, 1963 р. – 7 000, 1970 р. – 9 000, 1975 р. – 8 500, 1988 р. – 6 000 примірників. Ще десять років тому Український альманах вийшов тиражем 1 000 примірників. Наклад цих публікацій дозволяє зробити такі висновки: по-перше, люди тепер менше читають; по-друге, процес асиміляції і колонізації українського населення на польському засланні збирає своє жниво. Саме цього бажали ті, що 1947 року здійснювали злочинну військову операцію «Вісла» з думкою про загалу української меншини в Польщі.

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори українського художника

Сергія Степанова

На першій сторінці обкладинки: «**Танок**», полотно, акрил, 90x140, 2014; на другій сторінці обкладинки: «**Ти цар, я – цар. Кого вона вибере**», полотно, акрил, 100x120, 2013; на третій сторінці обкладинки: «**Князь Святослав на ловах**», полотно, змішана техніка, 85x105, 2006; на четвертій сторінці обкладинки: «**Форма № 2**», полотно, акрил, 80x120, 2016.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 226/08

ISSN 0419-8131

